

HID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

6

6

1968

JÚNIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

- 634 TODOR MANOJLOVIĆ
NAGYVÁRAD, ADY...
- 638 KUBÁN ENDRE
A „DÉL” IRODALMI TÁRSASÁG EMLÉKE
- 643 BORI IMRE
PROLEGOMENA EGY VAJDASÁGI
IRODALOMTÖRTÉNETHEZ
- 670 SIMOR ANDRÁS
KÖLTÉSZET FORRADALMA,
FORRADALOM KÖLTÉSZETE
- 675 MAI KUBAI KÖLTŐK
- 686 SZENTELEKY KORNÉL VERSEIBŐL
- 695 GÁL LÁSZLÓ VERSEI
- 698 PARANCS JÁNOS
NÉGY VERS
- 701 LADIK KATALIN
NYAKUNK KEMÉNYEDIK
- 704 FRANCI ZAGORIČNIK
VEI-LI TESZT
- 710 NÉMETH ISTVÁN
A PARKBAN
- 714 SANTA FERENC
AZ ÖREGEMBER ÉS A FIATAL
- 719 DEÁK FERENC
ÁMOKFUTÓK
- 732 ANDRÉ MALRAUX
ELLENEMLEKIRATOK
- 744 SZIRMAI KÁROLY
VAJDASÁGI TELEPÍTÉSEK
A XVIII. SZÁZADBAN
- 758 TOMÁN LÁSZLÓ
TÉNYEK ÉS NÉZETEK

TODOR MANOJLOVIĆ
1883—1968

Pár hónappal ezelőtt még ritka szép jubileumához gyűjtöttük az anyagot, s nem hittük, nem akartuk hinni, hogy az a jubileumi Híd-szám, a 85 éves Todor Manojlovićot ünneplő februári Híd, voltaképpen Todor Manojlović-émlékszám lesz. Az agg költő, két irodalom — a szerb és a magyar — nagy korszakának tanúja és részese, nincs többé közöttünk. S az ünneplésre szánt anyagnak e két elkésett, s most közlésrekerülő darabja már csak a halott előtt hódolhat. Az egyik: a költő életének utolsó hónapjaiban, közvetlenül a januári születésnapjára és életműdíjazás előtt hangszalagra vett emlékezés a fiatal Manojlović Todor kedvenc tartózkodási helyére s az öreg Tošo bácsi múltba merülő gondolatainak egyik legderűsebb állomására: a század eleji Nagyváradra vezet el bennünket; a másik, Kubán Endre temesvári író cikke, Manojlović korai irodalmi működésének kevésbé ismert színterét: a temesvári „Dél” irodalmi kör mozgalmait idézi fel.

NAGYVÁRAD, ADY...

TODOR MANOJLOVIC

Kicsit nehéz nekem a váradi éveimről és különösen persze Adyról és köréről beszélni, mert már annyiszor meséltem erről kíváncsi újságíróknak, hogy félek, ismétlem magam, de hát talán sikerül majd valami új ecsetvonást adni a régi képhez, és így azután könnyebben lesz élvezhető.

Nem is tudom, hol kezdjem, mit mondjak el legelőbb, talán magát az imerkedést Adyval, azt a híres téli estét, mikor először jelent meg Váradon, és mi az Emke kávéházban egy szeparéban fogadtuk és beszélgettünk vele. Emlékezetes est volt mindenestre, mert mindenki, akinek valami köze volt az irodalomhoz, az íráshoz, odajött, mondhatni odatolakodott. Sokan voltak, főleg tanárok, olyanok is, akik még ingadoztak az Ady-imádat és az Ady-kritika között. Ezek is kíváncsian eljöttek, hogy lássák ezt a csodát — Adyt.

Mindenestre nagy meglepetés volt, hogy a találkozás egyáltalán nem úgy zajlott le, mint többnyire, ha hírneves emberrel találkozunk, akiről már sokat hallottunk. Tudniillik Ady egészen komolyan és minden póz nélkül viselkedett, udvariasan kezét szorított, sőt még a nevét is bemondta a bemutatkozásnál; ezen aztán később jót derültünk. Mondom, igen nagy gyülekezet volt ez a szűk kártyaszobában, valamint negyvenen voltunk ott, s az egész légkör egyszerűen bevilágított a váradi intelligencia hangulatába. Láttam, hogy Ady ott már egy kis bálványféle volt, mert hát előbb pár éve már dolgozott a *Nagyvárad* *Naplónál*, Fehér Dezsőnél, a híres vidéki főszerkesztőnél, aki azzal büszkélkedett, hogy ő nevelte ki Adyt. Szóval, olyan népszerűsége volt ebben a körben, amilyen már nem is költői, hanem valamiféle politikai kedvencnek dukál.

Persze tudtam, hogy már jó ideje a balpártiakkal, a szocialistákkal tart, de nem közvetlen, beiratkozott tagként, hanem mint jó szövetséges és jó barát. Velük beszélt meg mindent a politikában. És nagyon büszke volt erre. Jellemző az a híres eset, amikor a *Népszava* valamilyen irodalmi díjat Csizmadia Sándornak osztott oda egy, nem tudom, bizonyára forradalmi verséért. Adyt ez nagyon megsértette. Kijelentette, már ahogy ő szokta: „Ezt nem lehet! Ha én itt vagyok, más nagy költő itt nincs! És ne csizmadiáskodjatok! Ha ezt nem látjátok be, akkor alászolgája, otthagylak titeket az újságotokkal együtt!” És akkor tényleg szakadás történt, a *Népszava* egy ideig Ady nélkül büszkélkedett, és hozta továbbra is Csizmadia Sándor meg egypár hasonló fiatal költő

munkáit, de — s ez jellemző Adyra — a végén megsajnálta őket. Ő sajnálja és velük van, mondta, de nem hagyja magát „kifirundevancigolni” más költőcskékkal, még ha szocialisták, akkor se. Ahogyan az öregeket nem tűri, azt mondja, a túl fiatalokat sem. Szóval, jött a békülés és az a híres verse, hogy: „Kívánok harcos jónapot...”, ez a nagy vallomása a proletárokhöz. Amikor nagy úgyről volt szó, félretette a sérelmeit, de nem akarta lekötöni magát, csak ő volt az úr, aki adott. Nem tűrte, hogy mások rendezzék a dolgot.

Amikor Ady Váradra jött, egy kis társaság, a legintimebb, mindig a leghosszabb éjszakai üldögéléseken is kitartott vele. Ezt Ady nagyon tudta becsülni. Ebbe a csoportba tartoztam én is. Esténként jött Nagy Mihály, az ügyvéd és újságíró, Ady imádója, aki az egész Adyt kívülről tudta. És mi mindannyian sokat tudtunk verseiből kívülről, valahogy ez ragályos volt, folyton idéztük Adyt, vagy parafráztuk szereteteljes paródiákkal. Szóval esténként Nagy Miska volt az összejövetelek titkos rendezője, nehogy avatatlanok is megjelenjenek. Azt mondta: „Megjött Endre. Estére találkozunk a rendes helyen.” Ott volt a színház mögött ez a híres „éjjeli menedékhely”. Ott üldögéltünk, ameddig lehetett, egyig, kettőig, háromig... Később kivonultunk a pályaudvar éttermébe, amely Adynak kedves helye volt. Sok ilyen szép áprilisi meg májusi hajnalt töltöttünk ott vele. Csak négyen-öten voltunk, akik végig kibírták, köztük első helyen Juhász Gyula, aki gyönyörű ember volt és nagyszerű bohém, mindenbe belement, pedig eredetileg kispapnak készült. Ő végig kitartott Ady mellett, meg én is, meg persze Nagy Mihály. No és némelykor Duttká Ákos, aki még mindig él, olyan, mint valami táltos a fehér szakállával, és aki tele van emlékekkel, és akinek nagy szerelmét, Magdát, még szintén vizsgálhattam legutóbb Budapesten. Tanúja voltam annak idején Nagyváradon, amikor Duttká szerelmet vallott és meg is kapta Magdától, aki rendkívül vonzó, fekete hajú, érdekes szemű művész nő volt. Ebből a nagy szerelemből született az a hírneves Duttká-vers, amelyet sokan már akkor az Ady-versek mellé állítottak: „Emlékszel, Magda, most van ezer éve...” Amikor három évvel ezelőtt Magyarországon jártam, úgy találtam őket ötven év múltán, ahogy elhagytam, csak egy kicsit megfakultak, megráncosodtak. Elpanaszolták, hogy Magda szívbajos és hogy nagyon kell rá vigyázni. Valóban, pár hónappal azután kaptam a hírt, hogy Magda meghalt.

Volt abban a mi Ady-körünkben (mert ez valóságos kör volt, még mielőtt megcsináltuk volna a Holnap-tömörülést) egy nagyon érdekes és nagyon jellemző nagyváradai alak: Hegedűs Nándor, a *Nagyvárad* *Napló* egyik főmunkatársa, aki Adyval egyidejűleg vagy egy kicsit előbb lépett be oda a redakcióba, és jól ismerte Adyt egész fiatalokorától kezdve, azonkívül, váradai ember lévén, nagyszerűen ismerte az egész várost, annak különös összetételét, figuráit. Könyvet is írt Ady életének erről a hallatlanul érdekes szakaszáról, hihetetlen becsületességgel és őszinteséggel rajzolta az akkori Váradot, a város felvilágosult, haladó zsidó polgárságát, amely annyira ragaszkodott Adyhoz és amelyet Ady is szeretett. Érdekes és sajátos beállítás volt ez nála, éppúgy, mint viszonyulása a mágnásokhoz és az arisztokráciához. A legkegyetlenebbül elítélte, szidta őket, bennük látta Magyarország veszedelmét,

de az ízlése mégis nagyon dzsentris volt, és a pretenziói is. Az igazi urat adta, szinte a parodisztikus részletekben is, ahogyan öltözködött, beszélt. Úgy beszélt mindig, mint egy úriember, aki beszélhet úgy, és tényleg, ez ment is nála. Meg akarta mutatni a dzsentriknek meg az uraknak, hogy ő is tud annyira úrlenni, mint ők. Viszont az elvei és rokonszenvei egészen másutt voltak.

Ebbe a korszakba tartozik Ady nagy szerelme Lédával. Brüll úr, Lédá apja, az előkelő váradai zsidó körökhöz tartozott. Nagyon előkelő öreg bácsi volt, és egy kis dzsentris hülyéskedés is volt benne, annyira beleélte magát. És Lédában is megvolt ez az előkelő, büszke tartás. De tényleg nagyon szép volt és érdekes. Nem akart senkivel sem ismerkedni, csak Ady létezett számára. Ott ő nem túrt harmadikat, uralkodónó volt.

Hegedús Nándor igen érdekes adatokat hozott elő Lédá lánykoráról, férjhez menéséről stb. A férje jelentéktelen kis ember volt, de annál ügyesebb üzletember. Hegedús adta elő egyszer bulgáriai kalandjukat; ha nem ő mondja, talán el sem hittük volna. Szóval, a férj üzleti kapcsolatai révén kicsinálta, hogy mint Magyarország kereskedelmi küldöttét Bulgáriába küldjék. Lédá is vele ment. Később sokat kérdezték, de ő sohasem akart beszélni erről. Mi történt ott? A férje, úgy látszik, Lédá révén, nagyon megnyerte a bolgárokat, sőt udvarképes is lett. Állítólag még Ferdinánd, a fejedelem is érdeklődött a magyar szép aszszony iránt. Ez aztán megkönnyítette neki a különböző üzleteket, amelyek nem voltak egészen tiszták.

Egy éjszaka nagy letartóztatás történt Szófiában, egypár kompromittált minisztert lecsuktak, szóval egy ideális balkáni botrány tört ki. Lédáékat valaki éjjel figyelmeztette, mire ők nagy sietve visszatértek Váradra. Érthető, hogy nem szívesen emlegették ezt a szófiai kalandot.

Lédá férje csakhamar ismét feltalálta magát, és Párizsban csinált jó üzletet képes levelezőlapokkal. A párizsi tartózkodás valóságos franciát csinált Lédából. Mindig szenzáció volt, amikor vendégségbe hazajött Váradra a szüleihez. Akkoriban még kevesen voltak Magyarországon meg Ausztriában, akiknek intimebb összeköttetése lett volna a franciákkal meg Párizssal.

Így ismerkedett meg vele Ady. És akkor jött Ady párizsi útja és voltaképpen átváltozása. Mindaddig ő csak Debrecenig jutott el, tipikus magyar vidéki újságíró volt, s ott, Lédá mellett képződik ki és jön bele a párizsi szellemi életbe. Különben, ahogy tudom, társaságilag nemigen kapcsolódott be Párizsba. Nem könnyen tanulta a nyelveket, megérezte őket, de nem tanulta meg. Ő csak magyarul beszélt, a franciát törte. De azért megértette, megérezte az egész párizsi életet, nagyszerűen beleélte magát abba a légkörbe. Lédá tolmácsolt mindig, és a francia költők verseit is lefordította neki. Itt lesz Adyból tényleg Ady, és ez Lédá nagy irodalomtörténeti szerepe.

Érdekes volt azonban a családi viszony is. Lédá nem vált el a férjétől, s egy balul sikerült üzleti vállalkozása után, amikor csaknem tönkrement, az öreg Brüll is kiségtette, kifizette az adósságait, ennek fejében viszont bele kellett mennie abba, hogy szemet huny Lédá és Ady barátsága fölött. Lassanként annyira beleszokott abba, hogy Ady mindig ott van, hogy nemegyszer ő maga közvetített a szerelmesek kö-

zött, ha haragban voltak egymással. Ilyenkor Léda tűrhetetlen volt, és a férje szaladt, hozta Adyt vissza.

Ady különben a szerelemben borzasztó, mindent átkaroló ember volt, és ezt vallotta is, úgyhogy emiatt napirenden voltak a veszekedések. Ő úgy vélte, hogy neki szabad mindenfajta szerelem, az egész nagy élvezetes élet, mert hát rövid az ő élete; szinte testileg érezte a közeledő véget. Lényegében tehát egészen tragikusan fogta fel az életét és egész szerepét az akkori Magyarországon.

Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy jövőbe látó képessége volt. Nagyszerűen belelátott a történelembe, sok mindent előre látott. Emlékszem, tőle hallottam először a jugoszláv nevet. Az is egyik politizálgató éjjeli üldögélésünk alkalmával történt, az annexiós válság idején. Adynak nagyon jó értesülései voltak, állandó összeköttetésben állt a redakciókkal, meg hát folyton kínozta a magyar kérdés, a magyar jövő, érezte a tragédiát. Mindig a legfeketebben látta a helyzetet, úgy, ahogyan a verseiben írta. Az annexió különben is veszedelmes dolog volt akkor. Először izgult fel Magyarország, először rémlett fel a háború veszélye. Az okos, jobb emberek, élükön Adyval, nem kívánták a háborút, és féltek ettől a lehetőségtől. Ady teljesen a szerbek mellett volt, és ekkor valahogy még közelebb kerültünk egymáshoz. Pašićról beszélt. Érdekes, hogy az osztrák és magyar lapok egytől egyig a legnagyobb megvetéssel írtak róla, ő meg nagy tisztelettel beszélt Pašićról. „Nagyszerű ember” — mondogatta — „letette Györgyöt a trónöröklésről, minden elégtételt megadott.” Hegedűs Nándor is ott volt, ő kérdezte: „Akkor tán nem lesz baj?” „De lesz baj” — mondja Ady — „mert ezek nem tudnak betelni, ezek tovább akarnak menni.” Mi, többiek igyekeztünk derűsebb fényben tüntetni fel az eseményeket, úgy láttuk, hogy a válságnak vége, és örültünk, hogy megint béke van. Ő erre keserűen megjegyezte: „Nincs béke. Két-három év múlva majd újra megpróbálják, és meglesz a háború”...

Lejegyezte *Aladics János*

A „DÉL” IRODALMI TÁRSASÁG EMLÉKE

FRANYÓ ZOLTÁN ÉS MANOJLOVICS TÓDOR

KUBAN ENDRÉ

Száz és száz cikket, tanulmányt, regényt írtak a nagyváradai „Holnap” írói tömörüléséről. Tagjairól, akik a megújhodott magyar irodalom kimagasló alakjai lettek.

Kevesen tudják azonban, hogy 1908 őszén Franyó Zoltán kezdeményezésére Temesvárott irodalmi társaság alakult. Az irodalmi társaság, mely lelkes fiatal értelmiségiekből, újságírókból, jogászokból és egy akkor még aktív katonatisztból (Franyó Zoltán) állott, a haladó irodalom propagálását tűzte ki célul, és Ady Endrét tekintette vezérének. Temesváron, Szabolcska Mihály városában, Ady nevével zászlót bontani kétszeresen forradalmi cselekedet volt, és nem túlzunk, ha véleményünk szerint a „Dél” működésének fontossága közvetlenül a Holnaposoké mellett van.

A „Dél” havonként rendezett irodalmi matinékat, melyek során tagjai: Szávay Zoltán dr., a tragikus sorsú lírikus és költő, Vermes Ernő poéta, aki akkoriban tűnt fel *Járók a tarlón* című verseskötetével, Gálos Rezső tanár, aki Szentjóni Szabó Lászlóról írt alapos, átfogó életrajzot, Pogány Mihály, a *Temesvári Hírlap*, és Lovas Antal, a *Neue Temeswarer Zeitung* főszerkesztője, Dr. Róth Ottó, a szociáldemokrata párt temesvári szervezetének titkára, a korán elhunyt, eredeti tehetségű festőművész, Novák Rezső, Dr. Bürger Ernő, a későbbi kommunista-perekből ismert ügyvéd, aki Goór Pál név alatt közölt verseket és fordításokat, Dr. Lengyel László, *Manojlovics Tódor, aki Nagyváradon jogászkodott, legszívesebben azonban Temesváron tartózkodott, és szerb költeményeket fordított magyarra, németre, sőt számos eredeti verse jelent meg német nyelven.*

A „Dél” az akkori időknek megfelelően irodalmi kávéházzal és törzsasztallal is rendelkezett. A néhai „Koronaherceg” kávéháznak a színház felőli részén volt a törzsasztala, ahol estéről estére, késő hajnalig húzódó viták parázslottak. Dr. Róth Ottó, már országosan ismert szociológus, Manojlovics Tódor, aki a francia irodalomnak volt lelkes híve, Miller-Fülöp René a felmerülő viták során a szó erejével, míg Franyó Zoltán, Szávay Zoltán, valamint Pogány Mihály a „szangvinikusak” szektájához tartozóan egykettőre felfortyantak, és ilyenkor az ügynek hamarosan „lovagias” folytatása akadt. Pogány Mihály és Szávay Zoltán egy ilyen irodalmi vitát követő második hajnalon kardpárbajt is vívtak egymással, melynek egyik segédje természetesen a szakértő

Franyó Zoltán aktív hadnagy volt. A karpárhaj szerencsésen ért véget, és néhány nappal később az „ellenfelek” már újból egymás mellett ültek a „Koronaherceg” kávéházban, és most már egy harmadikkal vitatkoztak.

1909 szeptemberében a „Dél” Nagyváradról meghívta Tibor Ernőt, a már országosan ismert festőművészt, hogy rendezzen kiállítást a Bánát fővárosában. Tibor Ernőn kívül Juhász Gyula, Emőd Tamás, Dr. Nagy Mihály, a Holnap Társaság utolsó elnöke (akit az ellenforradalmi időkben Nagyváradon meggyilkoltak), jöttek Temesvárra. Az irodalmi délelőttöt a színházépület akkori nagy Redoute-termében tartották meg, melyet zsúfolásig megtöltött a közönség. Franyó Zoltán Tibor Ernő képeiről tartott előadást, Juhász Gyula, Emőd Tamás, Szávay Zoltán verseiből olvastak fel.

A „Dél” sorozatos irodalmi matinékat tartott, vitaestélyeket rendezett, és a *Temesvári Hírlapban*, melyet Pogány Mihály szerkesztett, sorozatos vitacikkekben támadta a konzervatív temesvári Arany János Irodalmi Társaságot, melynek vezetői Szabolcska Mihály és Jörgné Draskóczy Ilma voltak. Hamarosan ellentámadásba lendült az Arany János Társaság is, melynek tagjai a *Délmagyarországi Közlemben* írták éles hangú cikkeiket a „Dél” — és elsősorban Ady Endre — ellen. Sorozatosan jelent meg a *Délmagyarországi Közlemben* „Vad-Ady Endre” aláírással gúnyversek, melyekről később kiderült, hogy azokat maga Szabolcska Mihály írta.

A nagyváradai íróknak: Juhász Gyulának, Emőd Tamásnak, Dr. Nagy Mihálynak sikere most arra ösztönözte a „Dél” Irodalmi Társaságot, hogy Ady Endrét és a *Nyugat* folyóiratot hívja meg Temesvárra.

1909. október közepén tartotta meg a *Nyugat* irodalmi matinéját Temesváron a „Koronaherceg” szálloda nagytermében, melynek előadói dobogójára Ady Endre, Fenyő Miksa, Kéri Pál és Dr. Reinitz Béla léptek fel. Reinitz Béla Ady megzenésített dalait adta elő. Ezeknek Temesváron volt első nyilvános bemutatója, frenetikus sikerrel. Reinitz Béla megrázó erővel zúgta a terembe a „Kató a misén”, „Héja-nász az avaron”, a „Májusi zápor után” és a „Fekete pillangók fogatján” dallamait, melyek újszerűségükkel, merészségükkel, művészi erejükkel egy csapásra meghódították a hallgatóságot.

Ady Endre, a *Nyugat* szerkesztőségének tagjaival másnap elutazott Temesvárról. Nem feledkezett meg azonban Szabolcska Mihályról, akinek hónapokkal később „Üzenet Költőcske Mihálynak” címmel verset küldött, melyből az alábbi két versszakot idézzük:

Szegény, kicsi, megvadított ember,
Ott a petyhüdt, csúf Béga körül,
Milyen nagyon szomorú lény
Evvel a bús szívvel, félelemmel.

Hogy irigylem az ifjú merőket,
a győzelem víg gyermekeit,
kiknek gáncsot ily ellen ád,
Fiaimat, az új verselőket.

Ugyancsak a „Dél”, pontosabban Franyó Zoltán nevéhez fűződik Ady Endrének és a „Holnap” írói körének 1909. november 11-én lezajlott aradi irodalmi délutánja. Megnyitó beszédet mondott Marton Sándor, Emőd Tamás verseket olvasott föl a „Holnap” költőitől, *Manojlovićs Tódor* a „Holnap” törekvéseiről tartott előadást, Duttká Ákos költeményeiből szavalt, Franyó Zoltán aradi remniszcenciákat olvasott fel: „Lányok, versek, utak, én és ez a város” címmel. Ady Endre legújabb verseiből olvasott fel, Reinitz Béla dr. elénekelte Ady verseihez szerzett melódiáit saját zongorakiséréttel.

Az aradi *Függetlenség* az irodalmi délutánról lelkes hangú cikkben számolt be. Az ország konzervatív sajtója, Rákosi Jenőék és természetesen a temesvári *Délmagyarországi Közlöny* azonban még hevesebb támadásokat indított Ady Endre és a „Holnap” írói ellen.

Ekkor merült fel a terv a temesvári „Koronaherceg” kávéházban összegyűlt „Dél” Társaság tagjainak körében, hogy irodalmi folyóiratot kellene indítani. Folyóiratot, ahol a bánáti haladó szellemű írók kéziratait közölhetnék, és szükség esetén méltó választ adhatnak Szabolcska Mihályéknak.

A tervet siker követte. Lengyel Ernő dr. és Franyó Zoltán felkeresték a legnagyobb temesvári könyvkereskedő vállalatot, a Moravetz Testvéreket, akik hajlandók voltak kéthetenként megjelenő irodalmi, társadalomtudományi, kritikai folyóiratot kiadni.

1910. január elsején megindult a *Magyar Dél* folyóirat. Szerkesztője Lengyel László dr., munkatársai Franyó Zoltán, Lengyel Ernő, Goór Pál, Gálos Rezső, *Manojlovićs Tódor*. A *Magyar Dél* szerkesztői szoros kapcsolatot tartottak fenn a „Nyugat” és a „Holnap” íróival is. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Hatvány Lajosnak, Szomori Dezsőnek, Duttká Ákosnak kéziratai folytatólagosan jelentek meg a folyóiratban. A *Magyar Dél* haladó jellegét nemcsak az bizonyította, hogy Paul Verlaine (Goór Pál), Ti-Tai-po (Franyó Zoltán) versfordításait is közölte, hanem az is, hogy az 1910. március 1-i számában hosszabb tanulmányban foglalkozott Bebel Ágost „Aus meinem Leben” című könyvével. A tanulmány nemcsak Bebel művét ismerteti, hanem a hetvenesztendős szociáldemokrata tudós pályafutását és a szocializmus világtörténelmi jelentőségét.

A folyóirat mély humanizmusát dokumentálja Vas Béla munkája, melyet „Délmagyarország és a román kérdés” címmel közölt.

Vas Béla közleményét a következőképpen indítja el: „A délmagyarországi nemzetiségi kérdés tárgyalása, főként a román nép gazdasági és kulturális nyomorának minél mélyebb feltárása, el nem odázható kötelesség. Ezekről a dolgokról időnként egyáltalán semmit, időnként szubvencionált hazugságokat, százsorosan elcsépejt jóindulatú ürességeket és kávéházi szölamokat, vagy kizárólag politizáló cikkeket szokás írni-olvasni... A legelső feladat szociológiai úton kikutatni azt a valamit, amit „népléleknek” szokás nevezni. Ez a vizsgálat kideríti azt, hogy más a temesi síkon lakó gazdag román paraszt ideológiája s más a havasokon élőé.”

Vas Béla eszmefuttatását, mely a tanulmányíró radikalizmusát és alapos szociológiai felkészültségét tükrözi, így fejezi be: „Új, a krassói hegyekben még csak nem is sejtett erőknek bevezetése, ipari, gazdasági

befektetés, okos szociálpolitika kell ide, minél több, hogy ez a nép megerősödjön, kiemelkedjék nyomorából, virágzó kultúrát fakasszon . . .”

A *Magyar Dél* mindössze egyetlen esztendőt ért meg. Lengyel dr. a budapesti *Pester Lloyd* szerkesztője lett, és ugyancsak Kiss József meghívására Budapestre költözött Franyó Zoltán is, ahol a *Hét* szerkesztőségi tagjaként és egyidejűleg a *Népszava* állandó munkatársaként működött az első világháború kitöréséig.

A „*Dél*” Irodalmi Társaságnak akkoriban egyik legaktívabb tagja, *Manojlovics Tódor*, az akkori irodalmi kávéházban, a „*Koronahercegben*” a hajnalig tartó viták egyik legszenvedélyesebb harcosa volt. Még a *Magyar Dél* folyóirat megalakulása előtt Pogány Béla, a *Független Magyarország* haladó szellemű budapesti napilap szerkesztője, ajánlatot tett a „*Holnap*” és a „*Dél*” íróinak, hogy irodalmi mellékletét teljes egészében rendelkezésükre bocsátja. Itt jelent meg Franyó Zoltán több eredeti verse és *Manojlovics*-fordítása is. Ezek közül az alábbi három verset sikerült közlésre megszerezni:

LALAGE ÉJSZAKÁJA

Szép márványtermet éjsötét szemekkel,
tavaszi rózsák súlyos, mély szaga,
És egy búzavirágszín éjszaka.

A szava tűz volt s rubin ajka kába
Mosollyal égett rajt a serlegen
S egy csillag hullt a kékes éjszakába.

Ifjú Lalage, dús fekete fürtöd
Úgy részegít, mint akkor éjszaka,
Midőn felizzott arcom benne fürdött.

KERKYRA FEJEDELEMASSZONYA

Az ős feákok országába ment
a nyirkos észak sápadt szenvedője,
Hogy szent lelkét a békesség beszője
A cipruserdők árnyékába lent.

És Hellas napja, s Hellas tengere
A Peristylost halkán átölelte.
S ott, mintha ó dal s költők kósza lelke
A dús babér közt visszalengene.

A hús ligetben halva, meztelen
A szép Achilles . . . Távolabb az óra
Lágy taktusában hullt a kerti tóra

A felszökő víz. Ő meg messze lenn
Odysseus kék tengerén egy este
A vándorutak céljait kereste.

IMPRESSZIO

A napsütés, a csillogó meleg,
Friss lombon át lágy, izzó pamatokban
Az arany-akác szirmára pereg.

A messze fák közt halk, alélt madárka
egy dalt fügyülget: — selymes tolla most
a kékes árnyban ó, be furcsa-sárga.

E színjáték, e fény, e szép zene,
Tán álom volt ez egykor, vagy valóban
A nyári erdő mélyén néztem-e?
Vagy valahol egy japán akvarellen.

A „Dél” Irodalmi Társaság és folyóirata megszűnt. Tagjai közül sokan szétszóródtak a nagyvilágban. *Manojlovićs Tódor a jugoszláv irodalomnak lett egyik kitűnősége. Ady Endrének számos versét fordította le szerb nyelvre. Néhány esztendővel ezelőtt Ivan Ivanji „Pesme” (Versek) címmel kötetnyi Ady-fordítást jelentetett meg az újvidéki Matica srpska kiadásában. A kötet nagy értéke Manojlovićs Tódor mélyenszántó tanulmánya, melyben Ady Endrét a világirodalom egyik legnagyobb lírikusaként méltatja.*

A „Dél” működésével, illetve megszűnésével Temesvár irodalmi életének egyik jelentős szakasz zárult le. Bánát fővárosában, Temesváron, négy kultúrforma: a román, német, magyar és szerb egymásbaforrásának gócéban (gondoljunk csak Dositej Obradovićra, Dimitrie Tichindealra, Iulian Grozescura, Ion Popovici Bănăteanra, Victor Vlad-Delamarinára, Adam Müller-Guttenbrunnra, Francz Xaver Kappusra), ennek a hagyománynak a felelevenítése és ápolása időszerű, szép feladat.

PROLEGOMENA EGY VAJDASÁGI IRODALOMTÖRTÉNETHEZ

B O R I I M R E

T Á J É S I R O D A L O M

A „táj” a vajdasági magyar irodalom alapvető kérdései közül való, bár nem kétséges: nem közönségesen táj-élményről van szó csupán, hanem tájról, mint egységről, amelyben az embernek szellemi, társadalmi, etnográfiai szempontból sajátos, más vidékek, országrészek életétől különböző vonásai alakultak ki, elannyira, hogy szellemi és gazdasági autonómiára is képes, melynek ismérvei közül nem egyet akár évszázadokra visszafelé nyomozva is felfedezhetünk. Nem a „vidék” kérdése ez csupán, hanem több annál, s éppen ezért nem is fér teljes egészében a szellemi centralizmus és decentralizáció kérdéskörébe, hiszen a „vidéki irodalom” és a „tájirodalom” nem azonos fogalmak, még ha a magyar irodalmi szemlélet legtöbbször pusztán e relációkban is mozog, csupán Erdély esetét tartva kivételesnek, holott mind a szlovákiai, mind a vajdasági magyar irodalom végeredményben az erdélyinek a változataiként fogható fel, s alapjában véve nem pusztán arról van szó, hogy az erdélyi, a szlovákiai és a vajdasági magyar irodalom, „levágott tagokként”, önálló életre kényszerült „kisebbségek” irodalma, hanem olyanok is egyúttal, amelyek már 1920 előtt is önállóbb életre törekedtek, arculatuk megformálásán munkálkodtak, és a maguk sajátos világát felismerve, öntudatukkal is számot vetettek.

A „tájnak” és az önállóbb szellemiségnek tisztább képletét elsősorban Erdély és a romániai magyar irodalom képviselte az elmúlt századok folyamán, s némileg az a terület, melyen a felvidékinek nevezett szlovákiai magyar irodalom alakult ki, hiszen a török hódoltság idején itt és Erdélyben létezett magyar szellemi élet, ám, míg a Felvidék a török hadak visszaszorítása után fokozatosan háttérbe szorult, Erdély még évszázadokon át önállóbb életet élt, de elég volt a XIX. század nagy polgárosodási rohama, a Pest-Budában természetes magjára talált szellemi élet vonzása, hogy feledésbe merüljenek a kulturális autonómiák, hogy a Pest és a „vidék” szintkülönbségekké váljanak, elsősorban azzal, hogy ezek a „vidékek” lemondtak az értékteremtés igényéről, megszűntek a tehetségeknek kedvező körülmények, a „provincia” szellemi sivatagai keletkeztek — egy-egy nagyobb vidéki város szellemi oázisával. A magyar irodalom, hacsak rövid időre is, az egység illúziójában ringathatta magát: „A XIX. század magyar irodalmát egyetlen folyamatként ábrázolhatja az irodalomtörténet. Ízlés-

irányok, központi irodalmi áramok fogják egybe a legjobb erőket, Kazinczy nyelvújító mozgalma, Vörösmarty romantikája és Petőfi irodalmi népiessége kapcsán a kor egész irodalma megrajzolható; az írók egységes területen, központi mozgalmak körül csoportosultak. Az egységes tárgyalás a huszadik századi magyar irodalomban már csak a forradalmak előtti évek irodalmánál lehetséges. Irodalmunknak a *Nyugat* volt az utolsó olyan árama, amely szinte minden jelentős írónak és törekvésnek helyet adott; a forradalmak bukása után eszmei és földrajzi széttagozódás következett... A világháború előtt Budapestre centralizálódott a magyar irodalmi élet, a forradalmak után időlegesen Bécsben, Párizsban, Berlinben, Londonban, Amerikában, Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban is alakulnak magyar irodalmi gócek; a hazai irodalommal való kapcsolatuk olykor szinte teljesen megszakad, s egymással is alig tudnak kapcsolatot tartani. Ady fájdalmas sejtése a szétszóródásról már-már bekövetkezni látszott...” — írta Czine Mihály A romániai magyar irodalom kezdeti című tanulmánya bevezetőjében (*Jelenkor*, 1967/6.), megvilágítva azt a rendkívül érdekes jelenséget, hogy az 1920-as években, a romániai, szlovákiai és vajdasági magyar irodalomban miért hangzott fel annyiszor a „semmitől teremtés” kényszere szülte panasz a hagyománytalanság miatt.

„Az itteni magyar irodalom valóban »a semmi talaján« indult útnak. Azon a területen, amelyen a csehszlovákiai magyarság él, 1918. előtt sohasem létezett olyan, a magyar irodalom egészében sajátos szint jelentő regionális irodalom, mint Erdélyben. Az erdélyi magyar irodalom regionális jellegét és tradícióját az erdélyi történelem adottságai (az évszázados állami önállóság és annak elvesztése után is megmaradt különleges közjogi státus) alapozták meg. A csehszlovákiai magyar irodalom viszont csak az első világháború után — és akkor is olyan eredendően kisebbségi irodalomként — bontakozott ki, amelyeknek nem voltak történelmileg megalapozott helyi hagyományai...” — így összegezi Turczel Lajos legújabbban azokat a problémákat, amelyeket oly égetőeknek éreztek a csehszlovákiai magyar irodalomban. (Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén*. Pozsony, 1967. 80—81. old.). Erdélyről szólva Tolnai Gábor mondja: „Az önálló Erdély Magyarországtól függetlenül termelte ki a maga, nyugati kultúrát képviselő nagy értékeit: Apácai Cseri Jánost, a két Bolyait és Körösi Csoma Sándort, de a megvalósult uniótól kezdve Erdély elvesztette saját kultúréletét, és szellemi erejét felszívta Magyarország, Budapest... A román uralom alá került magyarság lelkében újra valóságra ébredt az, ami az unió óta teljesen kiszivárgott a köztudatból, a transzilvanizmus, az erdélyi öntudat...” (Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933. 25. old.).

Amikor Szenteleky Kornél ecseteli a fenti kérdést a vajdasági magyar irodalom viszonylatában, hangját a borúnak, a szomorúságnak melankóliája fátyolozza: „... Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tepsedt, művészietlen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyves-

boltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták. Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?..." (Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról)

Csodálkozunk kell-e, hogy a szellemi légiüres tér érzetének szorongása szól ezekből az idézetekből, s leginkább azokból a cikkekből és tanulmányokból, amelyeket maguk az írók írtak a tájékozódás első éveiben, tudomásul véve, hogy megszűnt a vérkeringésük Pesttel, s hogy ami egykor a főváros és a vidék viszonyait jelentette, most semmissé lett: a főváros nem „fővárosa” már a szellemiségnek, s mi a vidék volt, önállósulásra kényszerült, következképpen újra kell helyzetét felmérni és megszabni, revízió alá kell venni a jól beidegződött nézeteket, be kell tájolni az új viszonyoknak megfelelően minden szellemi jelenséget — most már nemcsak Budapest viszonylatában. Ha addig Pest volt a mértéke minden rendű és rangú szellemi tevékenységnek, essék szó Kassáról, Nagyváradról vagy Szabadkáról, most a „vidékiség” önnön értékrendjének kialakítására kényszerült, alapvető vonásaiban önmagának vált mértékévé, függetlenül attól, hogy erre felkészült-e vagy sem.

Ami „országos” méretben a múlt század hajnalán s első évtizedeiben játszódtott le a magyar irodalomban, kicsiben azokat a folyamatokat kényszerült megismételni mind a romániai, mind a csehszlovákiai, mind pedig a vajdasági magyar irodalom, s nyilvánvaló, hogy nagyon gyorsan, alig egy évtized leforgása alatt nemcsak „határait” tisztázta minden egyes irodalom külön-külön, hanem kialakította azokat a viszonylatokat is, amelyek addig az egységes magyar irodalmat jellemezték (utaljunk pl. egy Kassa vagy Pozsony, Kolozsvár, illetve Szabadka és Újvidék „fővárosi” szerepére a „vidékkel” szemben) — de most már önállósult irodalmisága koordinátái között.

Amikor tehát a húszas években lépten-nyomon felmerül a kérdés: „van-e vajdasági magyar irodalom?”, akkor tulajdonképpen a szemlélők ennek az irodalmiságnak a „határait” és természetrajza vonásait kutatják, s feleleteik, aszerint, hogy tagadóak vagy igenlők, a kérdéshez közeledés módozataiból következnek, s kritériumukra mutatnak. Abban azonban hallgatólagosan szinte minden e kérdést felvető megegyezik, hogy a „vajdasági” jelzót, ha csak munkahipotézisként is, elfogadja, s tünetértékű a tény, hogy irodalmunk olyan gyorsan, szinte új államisága első pillanataiban már vajdaságának vallotta magát, szakítva az addig hagyományosnak látszó bácskai és torontáli „megyei” szemlélettel, s aránylag rövid bizonytalanság után az új gócpontok is megkapták vezető szerepüket: Pest ellenében Szabadka, Temesvár vonzó hatását pedig Becskerek kezdte helyettesíteni — de most már „Vajdaság” keretein belül, elmosva az egykori megyehatárokat, melyek a szellemi élet területén is érzékelhetők voltak, s a közgondolkozás, tudomásul véve a területi változásokat és az új közigazgatási felosztást, Baranya jugoszláviai részét is Vajdasághoz kapcsolva, földrajzilag is kialakította irodalmunk „területét”.

Am most a „vajdasági” jelzőnél meg kell állnunk, hiszen nem a véletlennel magyarázható, hogy míg a „jugoszláviai magyarság” kifejezést emlegették, ugyanakkor nem jugoszláviai magyar irodalomról beszél-

tek, hanem vajdaságról — a szerb történelemből és kultúrtörténettől kölcsönözve a jelzót, hogy jelezzék azt a specifikumot is, amelyet majd a vajdasági irodalmiságban az eszmélkedés évtizedében, valóban fel is fognak fedezni, hiszen egy évtized alatt irodalmunk a maga sajátosságainak igenléséhez jutott el, mely a „kisebbségi öntudat” homályos és nem kis mértékben problematikus fogalmában bújt meg. Elsőrangú kérdés tehát nem a magyarországi magyar irodalommal való azonosság, azaz: az egységes magyar irodalomnak a kérdése volt, hanem a sajátosságoknak, a különbözőség tényének a felismerése és az ezen való inszisztálás. Mert a viszonyok 1920 után gyökeresen megváltoztak a háború előtti helyzethez viszonyítva: egységes magyar irodalomról beszélhetünk ugyan a múlt század derekával kezdődő időszakban, amelyben pusztán a Budapest és a vidék relációi vannak adva, s egyetlen viszonyulást ismerünk, Pestét a „vidékhez”, amelybe a Pest—Debrecen vagy Pest—Szeged relációk éppen úgy beletartoztak, mint a Pest—Kassa, Pest—Kolozsvár vagy Pest—Újvidék jelezte szellemi helyzetek. 1920 után azonban, s az évek folyamán mind erőteljesebben, jelentkezik az immár önálló szellemi státust kapott „vidék” viszonyulása Pesthez, s ahhoz a centralisztikusnak nevezhető szellemiséghez, amely az egységes magyar irodalom fogalmával azonosult. A kétfajta viszonyulás, természetesen, közelebről sem volt azonos vagy hasonló, hiszen a kritériumok kérdése most is elsőrangú fontossággal bírt, s így az „érték” kérdését vetette fel, de felmerült az egyetemes magyar irodalomnak a fogalma is, mint olyan kategóriáé, amely igyekezett a megváltozott társadalmi-politikai helyzetnek megfelelően, az újonnan előállott viszonyokhoz alkalmazkodni. Itt már nem a pesti viszonylatban és a vidékiség szempontjából érzékelhető „nagyság” kategóriájáról volt szó, hanem magyar nyelvű és tradíciójú irodalmak összességéről, s ennek következtében a nagyság is új minősítés után kiáltott.

Am, mint minden centralisztikus szemlélet, a magyar irodalom egységességének hívei sem számoltak azzal az egyszerű ténnyel, amelynek felismeréséhez az addig vidékinek tartott, valójában önálló szellemiséggel bíró „tájirodalmak” vezettek, hogy az ún. Felvidéken, míg az egységesítés folyamata lejátszódott a magyar irodalomban, kialakult a szlovák irodalom, Erdélyben egy erőteljes román, a Vajdaság területén pedig egy gazdag szerb irodalom született.

A „táj” sajátos vonásai, ezzel a felismeréssel, mintegy eleve adva voltak, s ha addig a centralisztikus törekvések el is takarták ezeket a tényeket a magyar irodalom szempontjából vizsgálódók elől, 1920 után megkerülni őket már nem lehetett, s mi sem volt természetesebb, mint az a gesztus, amellyel ezek az irodalmak a maguk jellegzetes hagyományait felfedezik, s élni kezdenek, most már a táj szellemisége revalálta irodalmiság eredményeivel is. A vajdaságinak nevezett jugoszláviai magyar irodalom is ezért találhatta meg, éppen vajdaságiasságában, valóságos alapjait, annál is inkább, mert ez a „vajdaságiasság” adva volt már 1920 előtt is, annak jelzeteként, hogy az erőteljes centralisztikus törekvések homályában egy decentralizált táj-kultúra is létezett. Ahogy a romániai magyar irodalom felfedezi az ilyen törekvéseket pl. Kós Károly 1912-ban meghirdetett transzilvanizmusában, úgy motoz mind a felvidéki, mind a vajdasági irodalomban is a helyi hagyományoknak látszó, valójában azonban az önálló szellemiség ismér-

veit kereső irodalmiság és szellemiség tudata. Nyilván azonban nem véletlen, hogy éppen az Erdélyben jelentkező törekvések reflexe volt a *Holnap* pártütése Budapest ellenében, minthogy az sem véletlen, hogy a két háború közötti időszakban a *Sarló* Szlovákiában született meg, s időről időre a vajdasági *Kalangya* is egy Németh Lászlónak lehetett a fóruma, s hogy a *Híd* szinte elsőnek fedezi fel József Attilát.

A csak a magyar irodalom kategóriáiban gondolkozó köztudat értetlenül állt e jelenségek előtt. De nem így a „táj-szemléletű”, egykor vidékinek tudott, 1920 után önállósult irodalmiság. Jellemző például, hogy a vajdasági magyar irodalom is elsősorban a vajdasági szerbnek fogja meg a kezét, s annak eredményeit is beolvasztva kezd gondolkodni önnön léte problémája felett. S annál inkább tehetette ezt, mert 1920 után a tehetségek eláramlása helyett, a „vérvesztések” helyett a tehetségek ideáramlása kezdődött meg — az emigrációs írók feltűnésével. S majd később, elsősorban a harmincas években indul meg egy lassúbb ütemű elköltözési folyamat Vajdaságból, de mily jellemző, nem-sokára ismét körünkben látjuk őket.

A HAGYOMÁNYOKRÓL

Ha irodalmi tudatunk felismerte is önállóbb léte kategóriáit, s Vajdaságot szellemi egységként is fel tudta fogni, bátortalan kísérleteken kívül azonban alig-alig tett valamit szellemi léte helyi múltjának feltérképezése és tudatosítása érdekében. Szenteleky 1927-ben leírt szavai mintha az igazság erejével csengtek volna az egykori fülekben, s mintha könnyűszerrel belenyugodtak volna a toll vajdasági mesterei, hogy újsütetű kultúra az övék, elsősorban azért, mert amit hagyományaiknak vallhattak volna, azt már az egységesnek tudott magyar irodalom vette birtokába, s a jelek szerint nálunk is erősen disztingváltak ezen a téren, s nem indítottak pert egy Papp Dániel, egy Kosztolányi művének „vajdaságiasítása” érdekében sem, nyilvánvalóan tudva, hogy meddő lenne ezeket a „vajdasági” irodalomba sorolni, mikor ők akkor indultak irodalmi pályájukon, amikor még a köztudat nem gondolkodott felvidéki, transzilvanista vagy vajdasági kategóriákban.

Pedig volt hagyománya, magyar irodalmi öröksége a vajdasági tájnak — meglepő tehát, hogy megsejtéseken, ösztönös reagálásokon kívül nem tudjuk felfedezni a tudatos birtokbavétel mozzanatát a vajdasági irodalom születése körüli időkben. Úgy vélték volna, hogy a „semmitől” indulnak, miként Szenteleky mondta, ezen a „művészietlen lapályon”, „melyen nincs semmi, de semmi emlék...” Mintha Szenteleky szuggesztív ereje kellett volna, hogy eltüntesse a tájjal kapcsolatos magyar irodalmi emlékeket: az 1400-as évek huszita közjátékának oly beszédes nyomait ott Kamenica, az egykori Kamonc körül a Fruška gora szelíd lankáinál, az ugyancsak kamonci születésű Szerémi György történetírói publicisztikáját, a bácsi reneszánszot, azt az időszakot tehát, amikor éppen ez a vidék volt a magyar irodalmiság egyik központja, hiszen az első magyar bibliafordítás (vagy nagyobb igényű adaptáció, nyelvújítással egybekötően) geszisére lehetett volna hivatkozni, s arra, hogy Váradi Péter érsekeskedése idején Janus Pannonius verseinek első gyűjteményét másolják Bácscon össze,

hogy a humanizmus őrhelye volt a Mosztanga menti erődítmény, nem messze magának Janus Pannoniusnak a szülőhelyétől, Kesincétől sem, attól a helytől, „ahol a Dráva árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül”. Kultúr-táj jellegét kellett volna tehát felfedezni, az olyan tényt pl., hogy a prágai egyetem anyakönyvei szerint az ott tanuló magyarországi diákok egynegyedét a Titeltől Újlakig elterülő vidék szülte, s természetes volt, hogy Nagy Lajos egyetemét Pécsen alapította meg, amelynek szellemi körébe nyilván vidékeink is beletartoztak. Alaptalan lett volna Szenteleky keserve tehát, amikor azt írta, hogy „itt nem voltak ősi kolostorok”, mikor pl. az irodalomtudomány a zsoltárokat tartalmazó Apor-kódexet Zalánkeményhez (Slankamen) lokalizálja, amelynek akkoriban premontrei begina kolostora volt, s innen került a kódex előbb Szegedre, aztán a Dunántúlra, majd az Apor család birtokába, honnan is végül a kódex nevét kapta?

Írástudók földje volt Vajdaság akkor is: Tamás és Bálint, a bibliafordítók, Szerémi György, a történetíró, bizonyítja ezt, és szállt az ének is, miként Pominóczky Fülöp minorita szerzetes kéziratos Manuáléjába feljegyezte az 1514 és 1526 közötti időkben: „Bátya, bátya mely az út Becskerekére, Uram, uram ez az út Becskerekére”, a két sor fölé a dallamot is odaírva.

A XVI. századból Baranya kínálja a hagyományokat, hiszen Sztárai Mihály tüzes hittérítése pörkölte a lelkeket a baranyai háromszögben: Laskón volt püspök, ki 1560 körüli időkben sorra alapította a ma is létező baranyai és szlavóniai eklézsiákat. Hercegszöllős 1576-ban volt 46 prédikátor vendégfogadója, kik itt készítették kánonjaikat. Vörösmarton a „deák-szurdok” jelzi ma is talán még az egykori iskolai hagyományokat is — a szellemnek azt a patináját, amelyet Szentelekyék oly fájdalmasan hiányoítottak.

Aztán a szerb kultúra képviseli majd két századon át a táj-hagyományokat: irodalomban is, képzőművészetben is. De már az 1700-as évek végén a szabadkai kolostorban magyar szótárt készítenek, s a XIX. század ismét a kulturális folytonosság török elvágta fonálát veszi fel, s most már a virágzó polgári szerb kultúra mellett a magyar is szerepet kezd játszani az ekkor már Vajdaságnak tudott táj emberének életében. 1840-ben Szabadkán már működik a „Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat”, amelyet Herceg János a „megkészt szabadkai jakobinusok társulatának” nevez, s nemcsak „vice-Petőfije” akadt Szabadkának Meznertics József poéta személyében ekkoriban, hanem Hia-dorral fellépett az ellen-Petőfi is, e kétes dicsőség babérjaival. S már szárnyalt a szó is ekkoriban a szabadkai színpadon, hogy jelezze a vidék szellemi életének erjedését. Könyvtárak alakulnak, könyvkiadás születik, és sajtója van e „vidéknek”.

A komoly szó azonban a tudósoké: Bácsmegeye Történelmi Társulatának évkönyvében, mely folyamatosan évtizedeken át megjelent, a táj múltjára vonatkozó cikkek, tanulmányok, adatközlések jelennek meg — szellemi tőkeként, amely kamatozni tud. Tudósok, külön történészek, munkásságára hivatkozhatunk: „Nekünk azonban itt olyan embereink voltak, mint Margalits Ede, aki szerb és horvát írók műveit fordította, szótárt szerkesztett, összeállította a legnagyobb magyar közmondásgyűjteményt, s aki hosszú időn át volt a budapesti szerb-horvát tanszék professzora. Aztán Iványi István szabadkai könyvtáros

és Grosschmid Gábor, akik fáradhatatlan szorgalommal kutatták a le-
véltárakat... Ebben a társulatban dolgozott Erdújhelyi Menyhért, aki
történelmi munkásságát csak Újvidékre és annak környékére korlá-
tozta, itt kezdett el a 48-as magyar szabadságharcra foglalkozni dr.
Thim József, apatini orvos, hogy egész életét annak szentelje és vé-
gül késő öregségére megírhatta a magyar történetírás legtárgyilago-
sabb művét 1848—49 viharos eseményeiről. Itt kezdte meg működését
az első vajdasági etnográfus, Bellosits Bálint, és Gubitza Kálmán, aki
ennek a vidéknek a legképzettebb archeológusa lett. S végül itt élt...
Dr. Frey Imre, az európai hírnű numizmatikus...” (Herceg János: *Em-
lékeinkről*) Aztán Wertner Mór, Dudás Gyula, Szabó Ferenc, Milekker
Bódog, Schmitt Jenő, a Tolsztoj-hívó...

Elszármazottak és ideköltözöttek munkássága váltja egymást Vajda-
ságban a múlt század második felében. Olyan nyelvészek szülőföldje
volt Vajdaság, mint Szarvas Gábor és Bárczi Géza, s olyan esztétát
tarthat számon a szülőhely jogán, mint Fülep Lajos, aki előbb Lukács
Györggyel indít folyóiratot, azután pedig Németh Lászlóval. Aztán az
írók: Papp Dániel, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Herczeg Ferenc,
kik Pesten aratják sikereiket, s nyilván nem pótolja őket, hogy egy
Gyóni Géza vagy Somlyó Zoltán meg Szabadkán újságíróskodott, hogy
Lackó Géza járt itt iskolába, vagy hogy Karinthy Frigyes a szabadkai
gimnázium levegője ihlette a Tanár úr kérem megírására. Zombor és
Fehértemplom volt Gozsdu Elek életpályájának állomása, s a Dél-Bá-
nát ihlette szürke színeivel az Ultima ratio döbbenetes mélységének
felfedezésére is, mint ahogy a Csóka és Törökbecse közötti térség fal-
vaiban paposkodott Kálmány Lajos, a magyar népköltészet nagy gyűj-
tője jegyezgetve szorgalmasan.

Paradoxon már-már, hogy a couleur locale elméletét úgy kellett a
húszas évek végén felfedezni Szenteleky Kornélnak, amikor az ilyenre
a magyar irodalom kínálta a példákat, s nem is alacsony esztétikai
szinten. Nemcsak Herceg Ferenc regényeire gondolok, az ő Dolovájára
és a Gyurkovics Gyurkáékra, hanem Gozsdu Elek, Ambrus Zoltán, Ba-
lázs Béla, sőt egy Móricz s leginkább Mikszáth művére (A Noszty fiú
esete Tóth Marival), hiszen ezek többek között azt is példázzák, hogy
a magyar irodalmi köztudatban ekkoriban Vajdasághoz olyan tájhan-
gulatok fűződnek, amelyeknek sajátosságát megszoktuk, hogy csupán
Erdély színeiben élvezzük vagy Krúdy nyomán a Felvidék motívumai-
ban. Ne minősítsük most ezeket a „helyi színeket” a szociológus szí-
gorú szemével, mondván: a dzsentri világról van bennük szó. De azt
is meg kell állapítanunk, hogy erős életszagú világ volt ez, s elsősorban
az írókon múlt, hogy nem vált belőle valóban „irodalmi tündérak”,
ahogy Papp Dániel nevezte egykoron.

A századvégen Zomboré az irodalmi vezető szerep Bácskában: kis
műfordítókör képződött — nyilván nem függetlenül a zombori szár-
mazású szerb íróktól sem, kiknek Laza Kostić volt a csillaguk. S ez a
kör mintha már sajátos feladatait is felfedezte volna a modern szerb
irodalom tolmácsolási kísérleteiben. Dömötör Pál Zmaj verseiből for-
dít *Őszi rózsák* cím alatt (Zombor, 1895), akárcsak Djena Pavlović is
(*Rózsák*, Zombor, 1897), s Radics György jelentet meg kötetet *Tarka-
ságok* cím alatt (Zombor, 1881). Becsén, amelynek ugyancsak születő-
ben voltak irodalmi tradíciói, Szulik József és Szász István szorgos-

kodása nyomán, ugyancsak kisebb irodalmi központ alakult ki, s ennek már a vajdasági irodalom életében is nyomát találjuk: Lovász Pál kötete jelenik itt meg 1922-ben, majd 1928-ban itt zajlik le a vajdasági írók első nagyobb arányú találkozása, a becsei Helikon, s írója is van ezután is: a két háború között Cziráky Imre személyében. Bánátban Becskerek a központ — igaz, Temesvár árnyékában, de falai között tudhatta Petőfi egykori társát: Lauka Gusztávot, erős helyi sajtóval rendelkezett, s mint azután a húszas években felfedezték, pusztán a véletlenül múlt, hogy a Bega-parti metropolis el nem hódította Nagyváradtól a dicsőséget: Ady Endre ide volt szánva újságírónak. Könyvkiadása s írogató emberei révén azonban jelentős szerepét évtizedeken át sikerült megtartania, pontosan már a felszabadulás utáni centralisztikus törekvések után halt ki falai között az irodalmi agilitás, s az is kétségtelen, hogy a két világháború közötti irodalmunknak erős „becskereki” köre volt.

Tudományos rendszerező munka, műalkotás és dilettantizmus keveredett ezekben az évtizedekben Vajdaság magyar szellemi életében, ahogy azt Herceg János Hagyományainkról című tanulmányában oly jól megállapította. Egyet azonban nem lehet elvitatni ezektől az évtizedektől sem: a fel-felcsillanó szellemi érdeklődés erényét. „Az ada—moholi sajtó tehetséges, ifjú lírikust fedezett fel bennem. Az ada—moholi sajtó figyelme meghatott” — írta egykoron s az elutasítás gőgjével Ady Endre, hogy a világ helyett ez a kis Tisza menti lapocska fedezte fel. Mi itt rögzítsük magát a tényt, hogy ez a provinciális sajtó írt róla először méltató cikket, mint ahogy Loósz István volt az első egyike, aki róla könyvet írt (1915). Aztán a század első éveiben megindul a *Bácsmegeyi Napló*, a fővárosi sajtóval versenyezni kezdő újság, mely a legnagyobb vidéki újság címére tartott igényt — műhelyében egy liberális írói gárdával, amely természetszerűen válik majd a vajdasági magyar irodalom első fórumai egyikévé.

Fölmerülhet azonban ezek után a kérdés: amit fentebb felsoroltunk, számba véve annak a vidéknek szellemi tőkéjét, melyet Vajdaságként emlegetünk, elegendő-e ahhoz, hogy abból sajátos és bizonyos értelemben autonóm szellemiség alakuljon ki az önállóbb irodalmiság ismérveivel egyetemben, hiszen ilyen adatokkal hány és hány vidék előhozakodhat, mint pl. a szomszédos Szeged vagy Pécs is, a nyugati határ mentén pedig Szombathely. Nyilvánvaló azonban az is, hogy ezek is, a vajdaságihoz hasonlóan, a helyi szellemiség és irodalom központjai is, következésképpen azokban is felfedezhetők szellemi autonómiára irányuló törekvések, de míg azok egy centralizált szellemi élet vonzásában élve alakulnak, s lényegében egynemű közegben mozognak, Vajdaság szellemiségének kialakulását olyan döntő hatások befolyásolták, mint az a tény, hogy Vajdaság több nép kultúrájának földje is, melyen a magyar csupán az egyik kultúra, mely nem független tejtestvérkultúráktól, a másik pedig, hogy 1918 óta Jugoszlávia alkotórésze, s így már ötven esztendeje politikai-társadalmi élete független azoktól a mozzanatoktól, amelyek a magyarországi magyar irodalom alakulását megszabták.

Ezek a tények azok, amelyek a vajdasági magyar szellemi életben, a hagyomány vonatkozásaiban is, felerősítették a szellemi autonómia igényét is. Különösen ha arra gondolunk, hogy már a múlt században

ilyen törekvések nyomára bukkanhatunk, tehát akkoriban, amikor Vajdaság még pusztán a vidéket jelentette az Osztrák—Magyar Monarchia határain belül. Fridrik Tamás *Bács-Bodrogh vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása* című könyvében (Szeged, 1878) olvashatjuk, hogy György László *Bács-megye régibb és újabb írói* című gyűjteményét készíti. S ebben a könyvben olvashatjuk a következő sorokat is: „Az irodalom tekintetéből sem maradt hátra e megye, sok és jeles irodalmi férfiai több és nevezetes munkával gazdagítják eddig is már a hazai irodalmat s nemcsak a megyei, hanem a fővárosi és külföldi lapok hasábjain is díszelegnek ezek nevei.” György László készülő művéről pedig így nyilatkozik: „E fontos vállalatban ki lesz tüntetve, hogy mekkora helyt foglal el Bács-megye azon körben, mely e hazában az irodalmi téren nyilatkozó értelmi erejét tükrözi vissza...” (72. oldal).

A „hagyománynak” tehát nem tiszta képletével indul 1920-ban a vajdasági irodalom, hanem bonyolult, nemegyszer ellentmondásos szelleméből táplálkozik, s egyaránt hajlik a „semmiből indulás”, valamint a helyi szellemi eredmények felhasználása gondolata felé, de programmá lényegében csak majd a harmincas években válik a vajdasági irodalom hagyománykeresése, s az is felemás módon, hiszen irodalmunk „kisebbségi státusa” amilyen mértékben szította az ilyen törekvéseket, olyan mértékben kilombosodását gátolta is, önnön mértékének kialakítására serkentette, de ezer akadályt gördített e folyamat elé. Közben az egységes magyar irodalom szempontja éppen úgy érvényesülni akar, mint a vajdaságiasság szellemi autonómiáját célzó törekvések. A vajdasági irodalom „határ-kérdése” az egységes magyar irodalom viszonylatában így merült fel időről időre, hogy végül is majd a felszabadulás utáni időkben oldódják meg az egyetemes magyar irodalom kategóriájának megszületésével s a vajdasági magyar irodalom hármas meghatározottsága felismerésének a mozzanatával.

A SZÜLETÉS PILLANATA

Az indulás éveit a közkeletű megállapítások kódéba veszték, s bármelyik, a vajdasági magyar irodalommal foglalkozó dolgozatot olvasunk is, ezzel a bizonyos „köddel” találkozunk. Iskolapéldája a vajdasági irodalom kérdéseivel közeledő szemléletnek talán Marék Antalnak 1942-ben megjelent munkája lehet, amelyben többek között a következőket is olvashatjuk:

„...1928 előtt is jelentek meg Délvidéken önálló irodalmi próbálkozások, de ez a termés még nem jutott át a határokon, nem terjedt el szélesebb körökben. A helyzetet súlyosbította az, hogy ezen a területen nem élt soha önálló szellemi mozgalom. Évszázadokon keresztül török hordák taposták, majd a bécsi udvar telepítési akciói során özszekeveredtek a népek s így önálló, egységes szellemi élet nem alakulhatott ki. A délvidéki meglehetősen jó anyagi viszonyok között élő nép, nem érezte a művelődés szükségességét. E tájat az álmos mozdulatlanság hatja át — írja az egyik méltató.

Azok az írók, akik az elcsatolás előtt is írtak, felkerültek Pestre s itt hamarosan a legelső vonalba küzdötték fel magukat. Három név

villan elénk, mindhárom a magyar irodalom büszkesége: Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza. Így nem volt semmi helyi irodalmi múlt, amikor az elcsatolás megtörtént. Nem csoda, ha ez az irodalom nehezen kelt szárnyra, hiszen mindent előről kellett kezdeni és mindent a saját erőből kiépíteni. Ez az építés annál nehezebben ment, mert egyik délvidéki város sem vállalkozott a vezető szerepre.

Élt még néhány idősebb író a Délvidéken, akik azonban szűkebb hazájukon túl nem váltak ismeretessé. Így Becskereken Borsodi Lajos, Szabadkán Milkó Izidor, de azt a világot, mely letűnőben volt körülöttük, nem tudták átmenteni az őket követő generációk számára. Így jelentőségük a délvidéki magyar irodalom kialakulásában lényegtelen volt..." (Marék Antal: *A Felvidék, Erdély és a Délvidék irodalma*. Bp. 1942. 53—54. old.).

Idézetünk önmagáért beszél, s fölöslegesnek látszik vitatkozni szemléletével és megállapításával, hiszen nyilvánvaló, hogy a „semmiből indulás” ténye fölöttébb problematikus, mert elképzelhetetlen egy ilyen „semmiből indulás” a szellemi életben, s az is kétségtelen, hogy nem irodalmi tabula rasát jelentett Vajdaság, miként azt fentebb bizonyítani igyekeztünk, különben 1920-ban aligha adhatott volna életjelt magáról, s nem játszódhatott volna le aránylag gyorsan a vidéki irodalomnak vajdaságivá való alakulásának folyamata, s nem tudott volna olyan gyorsan beilleszkedni a „vajdasági” keretek közé. Alapjában véve ugyanis nem a „vajdasági magyar irodalom” születése, hanem konszolidálódásának a kérdésköre bír különösebb érdeklődéssel, az a folyamat amellyel ez az irodalom önnön léte ismérveinek felismeréséig eljut, s tisztázni akarja viszonyát mind az akkor még egységesnek hitt magyar irodalomhoz (és így közvetve a nagyvilághoz is), mind pedig Vajdasághoz, annak társadalmi-politikai és szellemi struktúrájához. Mi sem jellemzőbb, hogy amikor ezek a kérdések felmerülnek, nyomban megkérdőjelezettek is válnak, hogy végül is az önállóbb irodalmiság gondolatává kristályosodjanak ki.

A vajdasági magyar irodalomnak kettős arculatát ugyanis az íróknak az a csoportja, amely nem távozott el Magyarországra a trianoni békekötés után, már egészen egyértelműen jelezte, s mintegy pusztá létezésük is az újonnan kialakult helyzet sajátos dialektikáját revelálta. Milkó Izidor, Borsodi Lajos, Ambrus Balázs, Radó Imre, Aszlányi Károly, mivel pályájuk korábban indult, az egységes magyar irodalom le-téteményeseinek tudták magukat, hiszen sikereiket is lényegében Pesten vívták ki, s mint Milkó Izidor, még a múlt század végén. Működésük azonban egyúttal a „vajdasági” irodalmi hagyomány folytonosságát is jelentette, s amilyen mértékben természetellenesnek tudták a tényt, hogy kiszakadtak az egységes magyar irodalomból és nosztalgikusan gondoltak erre az irodalomra, olyan természetesen váltak vajdasági írókká is. Szubjektíve szinte valamennyi itt maradt író tiltakozott a „vajdaságiasság” ellen, objektíve már akkor is „vajdasági” írók voltak, amikor (Majtényi Mihály szavaival) még csak úgy könyvelte el őket a pesti irodalmi élet, hogy „Szabadkán élő” vagy „torontáli” író, s azt is jól állapította meg Majtényi Mihály, hogy „ők voltak a sarjadó irodalomnak első magvetői, és ők voltak első tanítóink és felfedezőink: Milkó Izidor, Somfai János, Borsódi Lajos, Radó Imre,

Gyöngyösi Dezső, Farkas Geiza és a többiek Szentelekyig bezárólag...” (Majtényi Mihány: *A magunk nyomában*. 1961. 25—26. old.) S az is nyilvánvaló, hogy Vajdaság irodalmi szelemisége is bennük dobant elsőként, függetlenül attól, hogy ezt a szellemiséget milyennek minősítjük, annak tudatában, hogy a felsoroltak közül senki sem tartozott a magyar irodalom élvonalába, kivéve talán Milkó Izidort, aki azonban már abban az időben lényegében elfeledett író volt, hiszen az ezerkilencszázas évek fellendült és már európai zsurnalizmusa messze került az egykori *Fővárosi Lapok* szellemétől és azoktól az irodalmi eszményektől is, melyeket a múlt század nyolcvanas éveit képviseltek a magyar irodalomban.

A vajdasági magyar irodalom születésének másik fontos tényezője a *Bácsmegyei Napló* volt — talán lelegelevenebb szellemiségű orgánuma a magyar vidéknek a háború előtt, s függetlenül attól, hogy a Haverdapörrel „futott föl”, a vállalkozó kedvű szerkesztés is megtette a magáét. Tisztán újságírói vonalon Fenyves Ferenc, a lap tulajdonosa és főszerkesztője, nyilván jogos büszkeséggel állapíthatta meg, hogy „hol volt még *Az Est*, amikor a *Bácsmegyei Naplónak* egyhasábos vezércikkei voltak s a legfontosabb telefon és távirathírek voltak az első oldalon?” (Fenyves Ferenc: *Huszonöt év*. A Bácsmegyei Napló jubiláris almanachja, 1924.) S az is kétségtelen, hogy „a háború előtt, ha nem is volt országos lap a *Bácsmegyei Napló*, de már komoly tényezője volt a bácskai közéletnek”, amelybe Jászi Oszkár éppen olyan szívesen dolgozott, mint Kuluncsics Pál plébános. A lapnak irodalmi tradíciói is voltak: egykoron Somlyó Zoltán is a szűkebb redakció tagja volt, maga Fenyves Ferenc Kosztolányi Dezső osztálytársa és barátja — nyilvánvaló, hogy a mind anyagi, mind szellemi tőkével rendelkező lap, amely átvészelte a forradalmas időket éppen úgy, mint az államok születésének vajúdasos pillanatait, hiszen 1918 novemberének végén, csupán kétheti kényszerű némaság után, már újra megjelent, s azután 1920. augusztus végétől a húszas évek legkomolyabb vajdasági sajtószervévé vált, s az irodalmi kezdeményezéseknek is a hordozója lett. Elannyira, hogy még a *Napló* irodalmi köréről is beszélnünk kell, mert sajátos vonását hozta a vajdasági irodalomnak. A *Napló* liberális iránya különösen alkalmas volt az első összefogásokra, hiszen a szélsőségeknek is helyet adott, bár teljesíteni nem tudta és nem is akarta azt, amit az erdélyi Ligeti Ernő várt tőle, hogy ti. „a maga vajdaságiaságában, a maga jugoszláviai transzilvanizmusában az általános európai gondolatoknak úttörője” legyen. A *Napló* ugyanis a „mérésékelt” irányt képviselte: ezer szál fűzte a magyarországi magyar irodalomhoz, törzsgárdája is „régiekből” alakult ki, a szerkesztőségbe került emigránsok pedig ugyancsak ezt az irányt képviselték. De vasárnapi irodalmi melléklete, könyvkiadói tevékenysége, ambíciója, hogy írókat fedezzen fel, a lapot fontos tényezővé avatták — s kétségtelen, hogy a húszas években szerepe jelentős és értékes volt.

A vajdasági magyar irodalomnak vitalitását azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a helyi érdekű könyvkiadás igen gyorsan megindult: 1921—22-ben már könyvek jelennek meg Becstől Becskerekig, s nemcsak az „öregek” szólalnak meg, hanem az akkor fellépők is, mint Lovász Pál, aki 1922-ben jelenteti meg verses-

könyvét, mely a szerző szerint „az első magyar verseskönyv volt a Jugoszláviához került déli részeken”.

Ezek a tények azonban akár jelezhetnék a magyar irodalom egy „vidékének” az ébredését is, hiszen a „lokális szellem” volt ébredésben Vajdaságban is 1920 körül, amely a szellemi provincializmus melegágya is, s a dilettantizmus nevelője és táplálója. Az akkori sajtós helyzet hozta azonban, hogy 1921 nyarán, a Pécs—Baranyai Szerb—Magyar Köztársaság felszámolása után az ott megszorult forradalmárok egy része Jugoszláviába emigrált, s mert köztük jelentős számmal voltak írók is, ez az, ugyancsak Majtényi Mihály szavaival, oly „különös vérátömlesztés” nemcsak újabb lökést adott az önmagára ébredő „vajdasági” irodalomnak, hanem kikököntette „vidékiességéből” is, hiszen az emigráns íróknak fontos katalizátori szerep jutott irodalmunk alakulásában. Nem kismértékben éppen az ő érdemük, hogy a vajdasági irodalom magasabb igények ostromára indulhatott, s az ő internacionalizmusuknak tudható be, hogy a vajdasági magyar irodalom tájékozódni kezdett a jugoszláv irodalom felé is. Ahogy az emigránsok felfedezték a Zenitet és avantgardista körét, úgy fedezte fel, példamutatásuk nyomán, a nem emigráns vajdasági magyar irodalom a vajdasági szerb irodalmat, amely éppen ezekben az években kezdett a „belgrádi” irodalomba olvadni, s kezdte feladni „vajdasági” jellegét. A pécsi emigráció tehát az egyetemesség kritériumát és igényét hozta a vajdasági magyar irodalomba, s vele az avantgarde és az osztályharcos szemléletet is — olyan kvalitásokat, amelyekkel a helyi irodalmi erők nem rendelkeztek, hiszen azok a magyar polgári irodalom perifériáin helyezkedtek el — s itt kell látnunk ennek az irodalomnak legkiemelkedőbb egyéniségét, Szenteleky Kornélt is.

Majtényi Mihály, aki elsőnek nézett szembe nálunk a „pécsiek” szerepével, így jellemezte őket: „... Régi pesti szerkesztőségbeli embereket sodort erre a történelmi szél, a polgári lapokból meg a *Népszavá*-ból, kezdő »Nyugat«-osokat, aztán ott voltak az aránylag kifejtett pécsi sajtó emberei... írók is, akik komoly könyvsikerekkel dicsekedhettek és akik a pécsi önállóság éveit alatt, megduzzadt öntudattal, komolyabb nevek lettek. Amit magukkal hoztak, kétségtelenül több volt — világnézetileg határozottan több —, mint a vajdasági tehát »vidéken« élő írók átlagáé. Az utóbbiak nemigen vettek tollat a kezükbe, nehezen vállalták új sorsukat. Ez a pécsi beözönlés — vérátömlesztés — nagyot lendített a lapok színvonalán...” (*A magunk nyomában*. 85. old.)

A vajdasági irodalom születését befolyásoló tényezők tehát nemcsak elindították ezt az irodalmat, hanem nyomban meg is osztották — képletét bonyolulttá tették, s kiélezték azokat az ellentmondásokat, amelyek különben is lappangtak benne. Nyilván a „pécsieknek” köszönhető, hogy a vajdasági irodalom, már első fázisában az irodalmi élet illúzióját tudja kiváltani, s hogy a születés folyamata, kibontakozása mozzanatainak sora már első lélegzetvételeiben felfedezhető.

A VITÁK I.

A vajdasági irodalom jellegét, szerepét, minősítését célzó viták 1922—23-ban robbantak ki — immár az első avantgarde-csatározások után, de nem függetlenül ezektől a szellemi attackoktól. Ám, míg az első

években az avantgarde-on belül folytak a küzdelmek, Haraszti Sándornak a *Napló* 1922 karácsonyán megjelent, az Irodalom — 1922 című cikkével, melyre Szenteleky Kornél reagál nyomban, ugyancsak a *Napló*-ban, 1923. január 3-án, s végül Haraszti Sándor viszontválaszával az év január 14-én, a vita már a vajdasági magyar irodalmat érinti, mert hiszen Haraszti hadüzenete az „öregék” irodalmának egyúttal a vajdasági irodalmi frontokat is mozgásba hozta.

Haraszti Sándor az aktivista irodalomra esküvő szemléletet vallja, s ebből a szempontból tekinti át az 1922-es év magyar irodalmi termését és osztja fel a magyar irodalmat az öregék és a fiatalok, „az individualisták és kollektív érzésűek, a haldoklók és a holnap-ígéretesek, a burzsoá ideológia védői és a proletariátus forradalmi törekvéseivel egyirányú harcosok” irodalmára. Haraszti Sándor szerint egyértelmű frontok alakultak ki. „Van egy csapat — írja cikkében —, van egy mozgalom, beérkezettekkel, jónevű és jómultú, hivatalosan reprezentatív írókkal, az 1910—12-ös irodalmi harc veteránjaival, kidekoráltakkal, kik jórészt már az akadémiák előszobáig jutottak (Magyarországról van szó), nyugatosokkal és epigonjaikkal — és van egy másik csapat, fiatalokból, lázadó kedvűekből, multtagadókból, friss harcok piros szívű kedveltjeiből, akik innen is, onnan is, a rossz és dőhos bérkaszárnnyákból indulnak leváltani az »öregeket« és énekelnek új hangon, új csodákat az Ember forradalmáról . . .”

Majd tovább, az aktivista fiatalokról szólva:

„Az a forma pedig, amelyben megnyilatkoznak, alkalmazkodik a mondanivaló vívódásaihoz, fölbontása a nyugatos esztétikának, új — és sokaknak érthetetlen. Érthetetlen azoknak is, akik Babits versein hizlalták ritmusérzéküket, akik a szentimentális, expanzív pózon és nyafogáson kívül el sem tudnak más irodalmat képzelni. Nem bántó, idegen azonban azoknak, akik tudják, hogy ma a rontásnak, a groteszk grimasznak, a fulmináns őrzöngésnek, a ritmustalan, brutális egzaltációnak is megvan a maga jogossága és aktualitása. Ezek a maistákat, az aktivistákat nem nézik félőrülteknek, de illő tisztelettel kísérik azt a harcot, azt a küzdelmet, amit a forradalmi fiatalok az irodalom bal-szárnnyán, nem is reménytelenül és már-már győztesen folytatnak a békétlen idő haldoklásában.”

És végül prófétikus, egzaltált szavak:

„És még valamit . . . Akasztott ember. Igen, halottak, hullák, keresztrefeszítettek tradíciók bitóján, öreg életek, öreg keresztfáján. Irodalmi halottak, akiket felravatalozott az esztétika, akik vannak régi bűnökben és hamvasztóban (az idő ma is nagy halotthamvasztó), ahol por és hamu lesz mindenki, akinek el kell hamvadnia. Itt nem lehet nevetni. Vannak halottak, akik járnak, élnek, *írnak* és vannak olyanok is, akik ölnék. És ez nem is paradoxon. Mert nemcsak azok a halottak, akiket elregisztrálnak az anyakönyvi hivatalokban. A hullaszag nemcsak Doberdó felől jön, a katonasírokból — a Halál lámpása sok révedő szempárból int ki manapság. A világban ma nagy a dülás és a dülásnak sok a halottja. Földeken és országokban, fórumokon velük találkozunk leginkább, amint fekszenek és szétporladnak az idő temetőjében — ahol (és ez az egyedüli vigasztaló) a holttestek alatt gyökeret fogott már a diadalmas búzaszem.”

Haraszti Sándor hars hangjára a „honniak”, a „bennszülött” ma-

gyar írók is felütköztek a fejüket, és az esztétikai kérdésekben közülük a legilletékesebb: Szenteleky Kornél válaszol, hiszen Haraszti mind a művészet, mind pedig a politika kérdésében sürgetően vetette fel az állásfoglalás szükségességét — egyszerűen azzal a ténnyel, hogy már nemcsak a századvég eredményeit minősítette konzervatívoknak, hanem a *Nyugat*t is, melynek esztétikai normái szélesebb körökben éppen, hogy terjedőben voltak nálunk. Szenteleky, ki különben is vonzódott a teóriákhoz, Haraszti gondolatmenetének sebezhető pontjait megragadva, higgadt okfejtéssel utasítja vissza az azokban felfedezett szertelenségeket Aktivizmus, proletárság és individualizmus című cikkében.

„Az aktivizmus és dadaizmus lényegén vagy szükségességén annál kevésbé óhajtok vitatkozni — írja cikke bevezető részében —, mert magam is érzem, hogy kell fejlődni, keresni, törvényeket dönteni, hagyományokat rombolni.” De elítéli, igaztalannak és hibásnak minősíti Haraszti kategorikus felosztását, s mintegy alaptételként szögezi le: „Az aktivizmus új út, mely szükséges célokhoz vezethet, de ez az út eddig közéről sem egyirányú a proletárság törekvéseivel. A proletárság útja a boldoguláshoz, az osztálykülönbségek megszüntetéséhez vezet sztrájkokon, utcai harcokon, parlamenti beszédeken, bölcséleti irányokon, szindikalizmuson, kollektivizmuson, bolsevista kísérleteken keresztül a nagy felszabaduláshoz. Az aktivizmus új rendért küzd. A cél szép, érthető és rokonszenves, de az elindulás, a küzdés módszerei és eszközei kuszák, csúnyák, érthetetlenek és mosolyra késztetők...” Vitacikkének summája pedig az a gondolat, amely szerint „az individualista művész még nem burzsuj művész” is: „Az individualizmusnak éppen úgy nincs köze a kapitalizmushoz, ahogy az aktivizmusnak a kollektív érzésű művészetéhez...”

Látszólag a vajdasági irodalom belügyeit nem érintő, attól távol álló esztétikai kérdésekről szóltak a vitacikkek, s felületesen szemlélve, a kérdést bogozó három írás elsősorban a vajdasági aktivizmus, a vajdasági avantgarde kérdéskörébe tartozik. Valójában azonban ennek a gondolatpárbajnak, amelyből megítélésünk szerint Szenteleky került ki győztesen, mégis messzemenő következményei voltak, s mintegy az elkövetkező, a vajdasági irodalom jellegét, természetét, létének értelmét, eredményeinek minőségét, hovatartozásának kérdéseit felvető vitákat revelálták. Ezek a viták pedig azért bírnak különös jelentőséggel, elméleti érdekességeiken túl, hogy láthatóan ezekben a vitacikkekben játszódott le az egykori „vidéki” irodalomnak autonómmá válása, „vajdaságivá” alakulása. Haraszti Sándor és Szenteleky cikkei tehát az esztétikai frontokat nyitották meg, hogy azután egy mind vízszintes, mind függőleges irányú felgyorsult tagolódási folyamatnak lehessünk a szemtanúi.

Haraszti Sándor aktivista „bombája”, melyet 1922 karácsonykor időzített, egy esztendőre rá robbant, abban a könyvismertetésben, melyet Csuka Zoltán *Megyünk* című kötetéről írt H-i szignóval. Idézzük tehát a cikk bevezető részét, amelyben a bennünket érintő kérdések szólnak meg:

„Ennek a vékony füzetnek, amelybe Csuka legfrissebb írásait gyűjtötte össze, művészi jelentősége mellett van egy külön értéke: az, hogy Vajdaságban és magyarul íródott. Németországban vagy valahol mesz-

szibb, ahol az úgynevezett irodalmat félig-meddig megszállta már a mai planétás élet, talán nem jelentene többet, mint egy fanatikus fiatal-ember bátor és énekes menetelését azon az úton, amelyet Ivan Goll, Majakovszkij és részben a magyar Kassák köveztek járhatóvá az idő nemes szegénylegényei számára. Itt, Vajdaságban azonban ez a kis füzet több: kezdés, úttörés, forradalomféle, amelynek jelentőségét csak növeli és kihangsúlyozza az, hogy nálunk az élet túlságosan javíthatatlan, hogy az embertelenség ravatalai mellett kövérre hízott a politikai és társadalmi reakció az idesorú magyar szigeten, hol a szépséget: műkedvelő előadások, a szomorúságot: néhány bús magyar fej, a bátorságot: hadd vesszen más is, az irodalmat pedig nagyrészt olyan valakik képviselik, akik rossz hitükkel és még rosszabb egészségükkel áldoznak századok babonáinak. A megfeketedett vajdasági napok alatt, a magyar irodalom bitangjában, mely itt a legkétségbeejtőbb, friss levegőt, új hangot, új törekvést (mely becületesebb, érettebb társadalom horizontja alá igyekszik fölsegíteni az életet) hozott közénk Csuka versfüzete (az első figyelemreméltó kollektív hitvallás a Vajdaságban, a vajdasági irodalom területén), amelyet azért is érdemes volna megjegyezni, ha nem is lenne más kvalitása kis könyvének . . .”

Haraszi cikke a meglévő szellemi helyzet kritikájának szükségességét vetette fel — olyan nézőpontból, amely egyszerre volt politikai, és a legnemesebb értelemben európai, s melyet hiába akar majd megostromolni két háború közötti irodalmunk, az egy Szenteleky Kornélon kívül nem érnek fel hozzá alkotóink. A vajdasági irodalom körüli eszmecserék azonban — nagyon jellemzően — mégsem a Haraszi kínálta nézőpontból indultak ki, hanem arról a szellemi nullapontról, amelyet a vajdasági írók elsősorban létükkel, s már megalkotott művükkel jelentettek, mert nyilvánvalóan, hogy az olyan szemléletet, amely még a magyarországi magyar irodalom olyan csúcsait is tagadta, mint a Nyugat, s amelyben egy Babits neve elrettentő példaként merül fel, ez az éppen hogy a *Napló* körül felsorakozott nemzedék elfogadni s megérteni sem tudott. Haraszi ugyanis a „megfeketedett vajdasági napok” ellenében a teljes destrukció álláspontjára helyezkedett, a tagadásnak olyan totalitásával, amely a lojalitásnak sem politikai, sem pedig esztétikai vonatkozásait nem tűrte meg.

Másfajta tagadás volt a Haraszié, mint az, amit a magyar irodalom, vagy az azzal kacérkodó szemlélet gyakorolt a „vidékiek” nevezhető vajdasági irodalom felett, s más jellegű lesz majd Szentelekyé vagy Kázmér Ernőé.

Vajdaság magyar szellemi állapota felett azonban így is megindította a gondolkodás folyamatát, ha mással nem is, de azzal, hogy ellenállásra készítette a *Napló* írói körét, azt a „régí gárdát”, amelyre 1919-ben Vajdaság szellemi öröksége szállt. A reagálások a vitákhoz, támadásokhoz nem szokott emberekéi voltak, s az első gesztusuk, ismét csak nagyon jellemzően, az emigránsok elleni támadás volt, s az érv, hogy „nem vajdaságiak”, itt hangzik el először irodalmunkban.

Havas Emil reagál a kihívásra, és pedig az aradi *Génius* című, Franyó Zoltán szerkesztette folyóiratban, cikket írva a vajdasági magyar kultúráról, meghirdetve: „... akik nem e földből nőttek ki, nincsenek idekötve, csak a jelenükért dolgoznak, de nem ismerik a múltunkat s nem számolnak a jövőnkkel. Igyekeznek a legjóhiszeműbben, hogy a

fal, amit építünk, erős legyen és megbírja a tetőt, amely alá menekültek. De nem vettek részt a fundamentum lerakásában, s nem óhajtanak mindig a tetőnk alatt maradni...” (1924. január).

1924 márciusában lángolnak fel a viták, melyekben olyan alapvető kérdések merülnek fel, mint a vajdasági irodalom „vajdasági” jellege, kit lehet vajdasági írónak nevezni, professzionalizmus és dilettantizmus, a kritériumok, a kritika lehetőségei. Mindmeggannyi olyan probléma, amelynek szükségszerűen fel kellett merülnie a vajdaságivá válás metamorfózisai során, hiszen ezek a kérdések már egészen egyértelműen az autonómabb irodalmiságot célozzák. Az irodalomról való gondolkodásunk egykori jellegét rögzítik a *Napló*ban hétről hétre megjelenő vitacikkek éppen ezért, s majd tovább hullámozva újabb vitákat is provokálnak, melyek egészen a harmincas évek elejéig mozgásban tartják az irodalmi közvéleményt és a Havas Emil—Szenteleky Kornél vitában csúcsosodnak, immár a helyi színek elmélete körül.

Az aradi *Génius*szban megjelent Havas Emil-cikkre Jean Jeudi (Dettre János) reflektál *Haszontalan beszélgetés hasznos dolgokról* című állandó rovatában, melyben csevegő modorban szót aktuális kérdésekhez. Dettre, aki maga is emigráns volt, nyilvánvalóan nem egyezett Havas nézetével, mondván, hogy fölösleges az írókról katasztrert készíteni, kik „egy nyelven írnak, egy kultúrához tartoznak” a „születési hely s a tartózkodás véletlenje alapján”. Szellemesen érvelve bizonygatja, hogy csupán az egységes magyar irodalom létezik, a nyelv és a kultúra összekapcsoló ereje sokkal nagyobb jelentőségűek, mint azok a különbségek, amelyeket a történelmi véletlen vagy a születés és tartózkodás helyének, az életsors alakulásának a véletlenje jelenthet. Dettre szerint ilyen alapon nem lehet az írókat klasszifikálni, s felteszi a kérdést, hogy miféle irodalmi különbség választja el az írókat, „aki Suboticán született, attól, aki Budapesten jött a világra”, s nyomban felel is rá, mondván: „annyi, amennyi a földszinten születetteket az első emeleten világrajöttektől megkülönbözteti”.

A vajdasági minősítésen inszisztálókkal kapcsolatban pedig még sánda gyanújának is hangot ad, mondván:

„Higgye el, aki magyar író, az nem törekszik nagyon arra, hogy vajdasági írónak elismerjék. Ez a *vajdasági* vagy *erdélyi*, vagy *szlovenszkói* jelző azt jelenti — ha csak az író tartózkodási helyére vonatkozik, hogy enyhébb mérték, vállveregető elnézés, bátorító jóakarattal vezette azt a megítélést, mely az *író* címet megadta...”

S egyértelműen kategorikus a vajdasági magyar irodalom létezésével kapcsolatban — tagadva azt, mondván: „csak magyar irodalom van, s a *magyar* irodalomnak vannak erdélyi és vajdasági munkásai”:

„A magyar irodalom egységét nem tördelte szét a trianoni szerződés. Aki magyarul ír s maradandót alkot, az a magyar irodalom munkása, akár Budapesten, akár Kolozsváron, akár Suboticán született vagy él. Bessenyeiék bécsi írók voltak? Mikes Kelemen *rodostói* író volt?...”

Dettre gondolatmenetében a tehetség kérdése kapja, és hirdeti, hogy minden a tehetségen múlik. „Ha van tehetsége...”, mondja Dettre, megjelenik majd az író művében az a világ, amelyben él, ha akarja, ha nem, ha viszont tehetségtelen íróról van szó, „születhet

itt akárhányszor, élhet itt ezer év óta, mégsem tudja megmutatni írásában azt az életet, aminek részese lett . . .”

Szellemes cikke pedig ciranói kegyelemdőfessel zárul, megfelelően arra a kérdésre is, hogy „kinek fontos hát a *vajdasági* jelző?": „Akik ezzel is szűkíteni akarják a kört, mert az az érdekük, hogy minél kevesebben legyenek. Goethe biztosan nem bánta volna, ha még száz Schiller él, de Patacsi Dénes soha nem fogja megbocsátani Adynak, hogy költő volt.” (*Napló*, 1924. III. 2.).

A Dettre-cikket kihívó Havas Emil kért elsőnek szót ezután, („A »vajdasági író« elkülönítő fogalmát én sem ismerem, ezt ostoba pleonazmusnak tartom és soha nem voltam, s nem vagyok azok közé sorolható, akikről Jean Jeudi időszerűen és nagy bölcsességgel írt . . .”), s a „ki az író?” kérdésén inszisztál, akárcsak a bm. szignójú Bródy Mihály, ki már a cikk címében is ezt veti fel, s imígyen felel is rá: „művész csak az lehet, aki minden munkaidejét, egész lelkét művészi hivatásának szenteli” — megkülönböztetendő az amatőröktől és dilettánsoktól. Szót kér Milkó Izidor és Szenteleky Kornél is, ki „sápadt hozzászólásában” elveti ugyan annak firtatását, hogy ki az író, s tiltakozik a tehetségmérciskelés „szatócsszemponjtjai” ellen, ellenben „izlésesebbnek és helyénvalóbbnak” tartja „az irodalmi alkotások értékéről” a vitát, lényegében osztozva a Dettre János újabb megszólalásában olvasható gondolattal, hogy „az utódállamokban felpezsdülő irodalom mindenütt *kritika* és *tekintély* után sóvárog . . .”

A viták során felmerült a vajdasági irodalmi intézményeknek a kérdése is, hangot kapott egy irodalmi társaság megalakításának a gondolata s felmerült egy irodalmi folyóirat megindításának a terve is, annál is inkább, mert ebben az időben csupán az avantgarde-nak volt folyóirata, a Csuka Zoltán szerkesztette *Út*, míg a *Napló* köre almanach kiadásával kényszerült megelegedni.

Látszólag egynemű, valójában bonyolult és összekuszálódott csoportosulások mérköztek ebben a vitában, s bár a dilemma alapján, hogy ti. „vajdasági” irodalomról van-e szó vagy csak magyar irodalomról, amelynek vajdasági munkásai is voltak, két táborot tételezhetnénk fel, valójában több kör megnyilatkozásáról van szó, s a megosztás is több irányú. Az emigránsok között is lényeges különbségek vannak, hiszen Haraszti Sándor nem olyan irodalomról beszél, mint amilyenről Dettre János, Szenteleky Kornél nem azt az irodalmat képviselte, amit Havas Emil, s még azt sem, amit Milkó Izidor neve félmjelzett; az egységes magyar irodalomhoz a viszonyt másképpen látta Dettre és másképpen Havas Emil — s mi több: ezek a problémák az évek folyamán majd módosulnak is, kicserélődnek képviselői, felcserélődnek a frontvonalak.

Am bajos lenne ezeket a vitákat a tehetségesek és a tehetségtelenek, az alkotók és a dilettánsok harcának felfogni csupán, hiszen valójában egy születő irodalmiság szólalt meg bennük, mely önnön mértéke és helye után kutatott, közben jelezve is, hogy milyen bonyolult képletről, mennyi ellentétes érdek találkozásáról van szó, ha ezek a kérdések felmerülnek. Mert amilyen kézenfekvőnek tűnt, hogy a Vajdaságban keletkező, születő irodalmat *vajdaságinak* nevezzék, az itt működő írókat pedig vajdasági íróknak, annyira kitűnt e minősítés problematikussága is, mert nem az érték és az értékteremtés aranyfedezete csillant meg mögüle, hanem a dilettantizmusé, a műkedvelő irodalmi-

ságé, tágasabb körben pedig a szeparatizmusé és elzárkózásé, hiszen az egységes magyar irodalom eleve a kritériumok meglétét biztosította, ugyanakkor az egységes magyar irodalomra esküvő szemlélet nem volt hajlandó tudomásul venni azokat a politikai és társadalmi változásokat, amelyek a háború végén lejátszódtak.

A nézetek zárt köreiből pedig éppen a változások érzékelése s elméleti következményeik levonása kínálta a kiutat, miként azt a *Napló* 1924. november 16-i számának vezércikke jelezte is. Itt a „kisebbségi magyar irodalomról” esik már szó egy csehszlovákiai lap írása nyomán, amelyben elhangzott a kérdés: „lehet-e érték az utódállamok irodalmában, vagy pedig az adott helyzetben kénytelen-e megmaradni rudimentális értéktelenségében?”. A *Napló* vezércikke már elsősorban azokon a sajátosságokon inszisztál, amelyek meghatározhatják a Vajdaságban születő magyar irodalom arculatát, és azt bizonygatja, hogy a kisebbségi magyar irodalmaknak sajátos „hivatottságuk” van:

„Azt pedig be kell látni mindenkinek, hogy a monarchia összeomlása s a régi Magyarország darabokra válása nemcsak a politikai határokat változtatta meg. Az utódállambeli magyar *már most is* egészen más szemmel figyeli az eseményeket, mint az idegen országok magyarjai, habár nyelvben és kultúrában édes testvérei maradtak. Más célok hevítik őket, más problémák foglalkoztatják, más-más feladatok előtt állnak, más-más gazdasági elhelyezkedésben vívják az élet csatáit, megváltozott a milió és megváltozott az élet tartalma, az új vizekre új evezők jöttek és új bor az új tömlőbe. Megmaradt és megmarad a nyelvnek s a kultúra tradícióinak közössége, de a lelki élet materiája, tartalma merőben megváltozott. Nem természetes-e, ha a megváltozott tartalom *új formákat* is keres, ha az új matéria elhagyja a régiek a kifejezési eszközeit . . .”

Az alapján véve pontos diagnózist optimista és lelkes zárószó követi, mintegy azoknak feleletül, kik az egységes magyar irodalom elleni pártütést látták a „vajdasági”, az „erdélyi”, a „szlovenszkói” irodalmi kezdeményezésekben, melyek önnön lényük afirmációjának lehetőségét kutatták:

„Minden elkülönbözés, minden szétválás gazdagodást jelent. A magyarság szétszakadása gazdaggá fogja tenni a magyar irodalmat. Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovenszkóban a magyar kultúra új tengerszemei fakadtak, melyek fölé más-más ég borul s más-más képét tükrözi vissza a föléje boruló arcnak. Ami különbség letagadhatatlan a svájci francia és a párizsi francia, az elzászi német és a berlini német között, az a különbség fogja szétválasztani a budapesti és székelyudvarhelyi, félegyházi és zentai magyar lelki életének anyagát, akár mennyire eleven marad is a közös nyelvhez és a közös kultúrához való szerelmes ragaszkodás.”

A cikkben kifejtett gondolatok tehát döntő lépést jelentettek a vajdasági magyar irodalom konstituálódása irányában, helyének megszabásában, az egységes magyar irodalomhoz való viszonyának felmérésében, függetlenül attól, hogy nem esik szó az alkotások értékrendjéről, minősítésükről, következésképpen a szorosabb értelemben vett esztétikai kérdésekről, a kritériumokról. Holott az eddigi vitákban is már adva volt pl. a kritériumok problémája (ha úgy is vetődött fel, hogy ki az író), s nem derül ki, hogy kettős mértékre kelle gondolnunk,

vagy általánosra, amely az irodalmi alkotásokra, függetlenül keletkezési helyüktől és idejüktől, érvényesíthető.

Nem véletlen tehát, hogy Dettre János szükségét érzi majd e kritériumok leszögezésének, s éppen a Szenteleky-kötet (*Úgy fáj az élet*) ürügyén:

„Kétféle vajdasági író van. Az egyik csak azért író, mert vajdasági — a megbocsátó elnézés, kis helyi szempontok rombolják le előtte azokat a gátakat, melyek közte és az irodalom között mindenütt másutt az eleve elrendeltetés fátumos megváltoztathatatlanságával meredznének, a másikonál a *vajdasági* jelző nem irodalmi mérték, csak geográfiai meghatározás. Szenteleky is vajdasági író, a szó geográfiai s nem irodalomkritikai értelmében, mert ő minden más táján a világnak szent dalnok lehetne . . .” (*Napló*, 1925. V. 28.).

A vajdasági irodalom körüli viták első szakasza ezekkel a megnyilatkozásokkal alapjában véve le is zárult. Megmutatkoztak az irodalmi, esztétikai frontok, felszínre kerültek nézeteltérések, s bár felvetődtek fontos szervezeti kérdések is, mint amilyenek az irodalmi társaság vagy a folyóirat ügye volt, sem ezek a viták, sem a gyakorlati kísérletek tartósabb eredményeket nem hoztak.

A VITÁK II

Irodalmunk körül a polémiák 1926—27-ben ismét felélénkültek, s nem egy tekintetben új irányt is vettek, annál is inkább, mert az első vitahullám idején érlelődő gondolatok időközben „testet öltöttek” — többek között azzal is, hogy erőteljes polarizálódási folyamat játszódott le, s az almanach helyett is készült már Csuka Zoltán költészeti antológiája, a *Kéve*, Becsény a Helikon-ünnepséget szervezték, Csuka Zoltán pedig már irodalmi folyóirat terveket kovácsolt. A polarizálódásnak kell azonban talán a legfontosabb szerepet tulajdonítanunk. Már nemcsak az avantgarde-mozgalmak és a *Napló* köre létezett, hanem a *Szervezett Munkás* mind céltudatosabb irodalompolitikája is felzárkózott az opponálók közé, ugyanakkor Szabadkának Újvidéken erős ellenlábasként új irodalmi góc alakult ki, miközben Zombor és Becskerek szerepe mindjobban halványodni kezdett. A vajdasági irodalom jellegét és értékét vitató cikkek azonban továbbra is a *Napló* hasábjain jelentek meg, s nem véletlenül. A *Napló* körül csoportosult idősebb írónemzedék, amely „vidéki” volt, mielőtt „vajdaságinak” kényszerült volna lenni, a megváltozott viszonyok között helyzete elmentmondásait talán legjobban érezte, s éppen ezért foglalkoztatta oly erősen mind a vajdasági irodalom léte igenlésének, mind pedig tagadásának gondolata, s nemegyszer úgy, hogy maga ellen fordította a gondolatokat, amelyeket ebben a kérdésben kimondott. Tudatuk például tiltakozott a „vajdasági” jelző ellen, hiszen az egységes magyar irodalom képzetének ígézetében alkottak addig, függetlenül attól, hogy abban vidéki írónak, helyi nagyságoknak minősültek csupán, ösztöneik ugyanakkor a „vajdaságiasság” gondolata felé terelték őket, s elsősorban magukat szerették volna meggyőzni a vajdasági magyar irodalom létezésének tényéről, hiszen egyben tradíciót is jelentettek ennek az irodalomnak. Az ellentmondások ugyanakkor még inkább kiéle-

zódtek a *Napló* „irodalmában”, hogy az az irodalmi eszmény, melynek az írók áldoztak, talán csak Szenteleky Kornél kivétel ebben, mind az avantgarde, majd a *Szervezett Munkás* irodalompolitikájának pergőtüzét, mind pedig a húszas években jelentkező, immár valóban „vajdasági” fiatalok ellenkezését kiváltotta.

A húszas évek végén tehát e nemzedék felett megkondult a lélekarhang: sem elméleti problémák felvetésére, sem pedig jelentősebb művek alkotására nem futotta már erejükből. Bródy Mihály kilövi még nyílat a becsei író-sereglés ellen, mondván: „...Ne restelljük bevallani, testvéreim a magyar írásban, hogy eszközeink kezdetlegesekek, eredményeink fogyatékosak. Csak ez a felismerés világíthatja meg azt az utat, amely a vajdasági magyar írók összedolgozó együtteséhez vezet. Nem kellene nagyratörő tervek és a Parnasszust rohammal bevenni akaró nekifeszülések. A szláv auktorok egy-egy jeles művének stílszerű átültetése üdvösebb és becsületesebb irodalmi teljesítmény, mint azok az eredetiség látszatába burkolózó utánérzések, amelyekre egyesek a vajdasági magyar irodalom vignettáját ragasztják. Zmaj Jovan Jovanovićnak, a nagy szerb költőnek Toldi-fordítása a szerb költői nyelv és verstechnika klasszikus mintái közé tartozik és az a vajdasági magyar író, aki ezt a példát követi, nagyobb értéke a mi magyar irodalmunknak, mint az öblös pátosz, vagy tudatos félrebeszélés sok pőzoló imitátora... Fogjatok össze, testvéreim a magyar írásban, hogy ha nincs is vajdasági magyar irodalom, legyen, ha van, több és jobb gyümölcsöt teremjen...” (nn.: Köszöntő. A *Napló* vezércikke. 1928. XI. 18.) Am ekkor már hiába vonul fel Milkó Izidor is, a *Napló* „adut-írója” az Erdélyi Helikon és a vajdasági magyar irodalom című cikkének gondolataival, Bródy Mihály írásainak felerősítésére, mind jobban kiderült akkor már, hogy a vajdasági magyar irodalom kérdéseit az oppozícióba szorult *Napló* irodalma megoldani nem tudja.

Milkó Izidor még idézi Bródy Mihálynak az *Erdélyi Helikont* gloszszázó cikkét, „ezeket a kitűnő veretű és meggyőző sorokat”, mert „ezeknél pregnánsabban és világosabban már nem lehet kifejezni annak az irodalomnak a feladatát, amely itt vajúdik ebben az ország-részben”, imígyen:

„A vajdasági magyar irodalomnak *irodalom*-nak kell lennie, az egyetemes emberi kultúra részének, amely a népek és fajok megértését érleli: *vajdasági*-nak, hogy az itteni levegő áradjon belőle, és *magyar*-nak, hogy az itt élő magyar nép pszichéjét szólaltassa meg. Mind a három kritérium fontos, de nem szabad szem elől téveszteni, hogy *ami vajdasági és magyar, az még nem okvetlenül irodalom, ha a Vajdaságban magyar írók alkotják, szükségképpen vajdasági és magyar.*”

A tollát oly kitűnően forgató Milkó bízik ugyan, hogy lesz itt magyar irodalom, minthogy „valamelyes már van is”, de nem hiszi, hogy ez az irodalom „egyszersmind vajdasági is lesz”, azaz „helyi színezetű, olyan, hogy valamely itt termett mű olvasásánál mindjárt rájöjjön az ember: ez lokális, vajdasági írás, ez csak itt születhetett...” S mily paradoxon! Milkó Izidor ugyanis még tovább megy, s egyfelől kétséggesnek tartja, hogy ilyen irodalom „legalább az *egyetemes* literatúra és a *magyar* írás gazdagodására és igazi előnyére” megszülethet, másfelől pedig még a szükségességét is tagadja: „Még az is kérdéses: óhaj-

tandó-e? Nem jobb megelégedni, ha nyelvünk kultuszával (amit szláv testvéreink se vesznek tőlünk zokon) olyan magyar írásokat iparkodunk produkálni, aminők tellenek tőlünk? Mondjuk meg szerényen: amik tellenek a szerény tehetségünktől? . . .” S miután Szenteleky Kornélra, Radó Imrére, Borsodi Lajosra hivatkozva megállapította, hogy nincs „vajdasági” írás, magáról is kijelenti: „nekem éppoly kevésé volt valaha is, mint a fentebb nevezetteknek, az az ambícióm, hogy vajdasági magyar író legyek, s mindig megelégedtem azzal, ha olyan magyar írónak tartanak, aki itt él, a tejjel-mézszel folyó, de félreértésekkel és belemagyarázásokkal kövezett területen . . .”

A lassan már egy évtizedes alakulást megállítani nem lehetett, s a *Napló* körül csoportosultak ellenállása, ideológiai fenntartásai ellenére is irodalmunk a „vajdasági” irányában haladt, s mi sem jellemzőbb, hogy az 1927-ben ismét fellángolt vitát még a *Napló*ban vívják ugyan, de a vitatkozók már lényegében a *Napló*n kívül állnak, hiszen D. J. (Dettre János) már Szegedről küldi írását, Szenteleky Kornél pedig elszakadóban van a *Naplótól*, s készülődik irodalmi vezéri szerepére.

A vitára az alkalmat a *Napló* szépirodalmi anyagban gazdag karácsonyi száma váltotta ki, amelyet azzal a pretenzióval szerkesztettek, hogy prezentálja a magyar irodalomnak ezt a, Milkó Izidor szavaival, „leányágra szakadt” hajtását, s amelynek szellemében majd a *Napló* az elkövetkező két évben karácsonyi almanachjait, „vagyunk-antológiáit” is megjelenteti. Dettre János, ki „ennek az irodalomnak a lectora” volt még nemrég, mint a *Napló* egyik vezető embere, s írók felfedezője, könyvek kritikusa, száll most vitába a vajdasági írókkal, hogy „igyekezzék hozzájárulni a jogos önérték és jogos irodalmi kritika összehétközéséhez” — véleményt mondva a vajdasági magyar irodalomról. Mert dilemma van a vajdasági irodalommal kapcsolatban. A *Napló* karácsonyi száma azt sugallja, hogy létezik a vajdasági magyar irodalom, míg Gagyi Jenő szerint, ki összefoglaló tanulmányt jelentetett meg Az elszakított magyarság irodalmi élete cím alatt, azt állítja, hogy nincs ilyen. „A Vajdaságnak nincsenek írói, nincs irodalmi élete — idézi Gagyi gondolatmenetét —, Bácska híres volt mulató, duhaj urairól, agarászatairól, hajnalig tartó kártyacsatáiról, zsiros parasztjairól, de egyúttal nagy gazdasági haladásáról, munkaidőben dolgozni tudó embereiről, csak éppen kulturális életéről nem volt soha híres.”

Kinek van tehát igaza? — teszi fel Dettre a kérdést, s máris a „pesti szemmel” látott képet vetíti elé: „Ha magyarországi író az utódállamok magyar irodalmáról szól, a Vajdaságról vagy egészen hallgat, s ez a jobbik eset — vagy vigasztalanul lesújtó ítéletet mond. A Vajdaság magyar írói hiába döngöttek kaput, falat, a magyarországi irodalmi életnek sem akadémikusaitól, sem szabad szervezeteitől nem kapja meg a de facto, de még a de jure elismerést sem . . .”

Dettre cikke négy pontba foglalja a vajdasági irodalom körüli problémákat és feladatokat, s megjegyzései voltaképpen a Szenteleky nevéhez fűződő couleur locale elméletének főbb tételeit is jelentik.

Dettre első tézise szerint Vajdaságban „írók vannak, de irodalom nincs”, hiszen a *Napló* karácsonyi száma is a jó zsurnalisztika példája csupán. S miért? „Az irodalom valami kollektív megnyilatkozás — eszközben, célban, hangban lehet — ugyanis — a legféltelenebb differenciáltság, de »százképpen« mutassa meg azt az embert, aki ott él, ott

vergődik, ott roppan össze vagy sikolt fel az örömtől — a Vajdaságban. A vajdasági irodalomnak legnagyobb baja, hogy — nem vajdasági. Csak másodsorban baj az, hogy nem irodalom...” Ennek a gondolatmenetnek a csattanójaként pedig feltette a kérdést: „Hol az ember a vajdasági irodalomban? Hol a *hely színe*, hol a mai Bácska levegője? Dosztojevszkij orosz tudott maradni, akárhol írt, a vajdasági író első kötelessége, hogy *vajdasági* legyen...”

Második tézise szerint a „hivatásos újságíró még nem hivatásos író s a hivatásos ügyvéd még lehet igaz értéket adó író. A kritika ne a foglalkozást, ne a kenyérkeresetet nézze, hanem a *tehetséget*...” Erre a gondolattra alapozza azután harmadik tételét, amely szerint a tehetséges írók könyveit kell megjelentetni, és „kíméletlen kézzel kell irtani a rossz könyvek dudváját”. Ám mindehhez az irodalom szervezőjének egyénisége is szükséges. „Nagy hiányossága a vajdasági irodalomnak, hogy nincs *szerkesztője*. Nem napilapok szerkesztő uraira gondolok, de egy kicsit Kazinczy Ferencre vagy akár Osvát Ernőre, *szerkesztőre*, akinek egyetlen szent ügye van: az *irodalom*...”

Dettre cikke a kritériumok kérdésének felvetésével zárul: „A tehetségteleneknek, akár hivatásosak, akár dilettáns »széplelkek«, — nem amnesztiát kell hirdetni, hanem — statáriumot.”

Szenteleky Kornélban e cikk sajátos ellenállást váltott ki, s pályája talán legparadoxabb megnyilatkozására ösztönözte. Gondoljunk arra, hogy Szenteleky nemsokára éppen a *couleur locale* prófétája lesz majd, s alapjában véve arra a szerepre vállalkozik, amelyet Dettre cikke kínált fel.

Szenteleky válasza azonban megtévesztő, hiszen látszólag azok mellé áll, akik tagadják a vajdasági magyar irodalom létét, hiszen akárcsak azok, Szenteleky is elutasítja a gondolatot, hogy őt „vajdasági írónak” minősítsék, s egyezik azzal a megállapítással is, hogy vajdasági irodalom nincs. Azonban Szenteleky Levél D. J. barátomhoz a »vajdasági irodalom«-ról című cikkének szenvedélyes hangja azt is elárulja, hogy Szenteleky tagadása és a *Napló* körének negációja között különbségeket kell tennünk: az egyik oldalon ugyanis az alkotó ember problémái az ösztönzők, a másikon egy irodalmiság csődje ébreszti a tagadásnak a szellemét. S mi több: Szenteleky cikke lényegében nem is a tagadás, hanem a múltnak és a jelennek a kritikáját hirdeti mind kultúrtörténeti, mind pedig társadalmi síkon. A kritikai ösztönzések pedig új mozzanatokat revelálnak, s már a helyzet megváltoztatásának az igényét is méhükben hordozzák. Szenteleky ugyanis nem marad meg a tények pusztá konstataálásánál, hanem okait is kutatni igyekszik, s olyan fontos kérdéseket vet fel és érint, még ha ezek egy részét tévesen, illetve közlőrlől sem megnyugtató módon próbálja is megoldani, mint a táj irodalmi hagyományai, a milió, az írói álmodás, az alkotás összefüggései. Ugyanakkor Szenteleky mérlegelni próbálja azt is, hogy mit is jelent vajdasági magyar írónak lenni, s a felmerülő problémák szövevényes és ellentmondásos jellege az, ami elutasító magatartását megszabta. Szenteleky Jónása itt a vajdasági magyar irodalomnak: „Sorsunk, helyzetünk arra kényszerít bennünket, hogy egyéni utakat tapossunk. Lehet, hogy így széthullunk, elkallódunk, mint bitang jószág, de azért büszkén és szabadon járjuk a magányos csapásokat. Elbukunk, vagy célhoz érünk, de nem húzunk olyan igát, amelyet ma-

gunknak kellene megformálnunk szürke művésziatlenséggel. S éppen ezért talán ki szabad mondanom a kívánságom: ne legyen »vajdasági irodalom«. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, ne törődjünk olyan jelző kiérdeklésre, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvéseit”. (*Napló*, 1927. január 30.).

Dette János cikke természetesen majdnem az egész vajdasági irodalmi közvéleményt megmozgatta s a *Napló* sorban közölte az írói reagálásokat, amelyeknek széles spektruma volt, s a vajdasági irodalomhoz való viszonyulás jelentősebb áramlatait mind megmutatta. Szántó Miklós, Vidor Imre, Borsodi Lajos, Hesslein József, László Ferenc s a laikus Tóth Ferenc cikkei pro és contra hirdetik a vita intenzitását és „mélységét” is. Valódi következményeit azonban csak évekkel később mérhetjük le, amikor már Szenteleky a vezére a „vajdasági” magyar irodalomnak, s a Szenteleky—Havas Emil vitában mérkőzik meg a két alapvető viszonyulás a vajdasági irodalomhoz.

Talán Dette cikke hívta fel nyomatékosan a figyelmet arra is, hogy nem elég csupán a vajdasági irodalom beltenyészetét venni szemügyre, hanem elérkezett annak is az ideje, hogy a vajdasági magyar irodalomnak és a magyarországinak a kapcsolatait megvizsgálják, anél is inkább, mert pl. a *Napló* szinte már a kezdetektől gondosan számon tartott minden olyan írásos megnyilatkozást, amely Magyarországon a vajdasági irodalmat érintette. S ezzel a problémák új, de végeredményben megkerülhetetlen köre nyílt meg, s mi sem bizonyítja jobban a vajdasági magyar irodalomnak a stabilizálódását, mint az a tény, hogy Szenteleky Kornél egy eddig alig emlegetett cikkében erre is reflektál.

Szenteleky Kornél Magyar gyarmatok című cikkének apropóját a *Nyugat* egyik írása szolgáltatta (1927. II. 223—233. old.), valójában azonban egy évek óta húzódó probléma került a nyilvánosság elé Szenteleky Kornél írásában. A *Nyugat*-ban megjelent cikk, szerzője Barta Lajos, ki ismerte a csehszlovákiai magyarság helyzetét, első pillanatra meghökkentő felfedezéseket kínál, hiszen nem kevesebbet, mint azt állítja, hogy „a magyarságnak most már vannak gyarmatai is”, még hozzá azért, mert „Magyarország a róla leválasztott magyarságokkal nincs hatalmi viszonylatban, de megvan az odamenő kizárólagos könyvexportja” azaz: „Magyarország csak exportál, a leválasztott magyarságok csak importálnak könyvet”, következésképpen a romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyarság „könyvgyarmattá” vált, hiszen a gyarmatiság ismérvei között nemcsak a „meguralkodottság, kihasználtság valamely egyoldalú állapota”, hanem „az aránytalan export-import” is ott van. Barta Lajos azonban azt is felfedezi, hogy ez a könyvexport csupán felszíni jelenség, s tanulmányában a probléma mélyét is fel akarja deríteni, és éppen ezért előtérbe helyezi „a magyar népdarabok egész szellemi valóságát” is.

Barta, hegelianus fogalom-kincse révén, a felvetett kérdéseket a filozófia elvontabb nyelvén tárgyalja ugyan, de nyilvánvalóan éppen hegelianizmusa segítette, hogy felismerje a kisebbségi magyarságok irodalmi életének sajátos dialektikáját. A nagybetűs Szellemet emlegeti

pl., de ugyanakkor ezt mondja: „A Szellem a magyar népdarabokban is meg akarja oldani magát; intézményesedni akar. És minthogy a Szellem élettani jelentkezése technikán: betűn, papíron, nyomtatáson keresztül tud csak társadalmi értelemben megoldódni, ez: szellem-technikasági kérdés. A Szellemen keresztül csinál a Mindenség a népdarabból megint nemzetet. Hogy a Szellem ezt a munkáját ezekben a magyar népdarabokban is elvégezhesse — intézményesednie kell! Kezdeményező és teremtő színház; kezdeményező és teremtő folyóirat, eszméket mozgató könyveket kiadó vállalat — a Szellem intézményei. Hol vannak ezek?”

„Mert a szellemileg túlcentralizált Magyarország egyfejű és százfarkú ország volt”, állt elő az a helyzet a háború után, hogy „a Szellem minden intézményessége ott maradt az egyetlen fejben: Budapesten és a levágott rész minden intézményesség nélkül állt”, ám ugyanakkor „a szellemiség, mely egyszerre intézményesség nélkül állt itt, elkezdte a maga láthatatlan munkáját és a népdarab minden atomjába bújva végre akarta hajtani a népdarabból nemzetté való válást”, de intézmények nélkül erre képtelen, és ezért kényszerül pusztán csak életjeleket adni magáról egy-egy könyv, egy-egy író felbukkanásával. Okát mindennek a háború előtti Magyarország sajátos kulturális struktúrájában keresi, mondván, hogy a magyar „vidék”, amely Barta szerint már Budapesttől harminc kilométerre kezdődött, egyfelől arra volt beállítva, hogy „egyetlen központnak, Budapestnek, adjon le mindent”, másfelől pedig, hogy szüntelenül felvegye, mit Pest szállított neki. A „vidéken”, mondja Barta, „nem a kezdeményezés, hanem csak a fölvevés, az utáncsinálás, az élvezés intézményessége” létezett.

Vizsgálódásai ugyan pesszimizmusba torkolló végkövetkeztetésekig viszik el, cikke végén azonban egészen egyértelműen hirdette meg: „Mert bizonyos: a magyar népdaraboknak azért mégis önmagukon belül kell magukat szellemileg megoldaniok!”, azaz meg kell tenniök azt az utat „alulról fölfelé”, amit a nemzetté válás során általában a népek megtettek szerte Európában, kialakítva szellemi intézményeit azokkal a megállókkal, „a fölfelé vivő út egy-egy nászhelyével” — mondja Barta, amelyeken a „pénz összeházasodhat a Szellemmel”.

S ha szinte máig sem vont le senki Barta Lajos után a „nemzetté válás” szükségességének a konzekvenciáit, a cikk részlet-eredményei is elég tápot kínáltak az elmélkedéshez és a kérdések gyakorlati szempontú vizsgálatához. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyarság kisebbségi státusa fel sem engedte vetni a „nemzetté válás” problematikáját, de a szellemiség intézményesítésének kérdése is elég gondot jelentett, s Barta igazságaira így is fel kellett figyelni.

Nem véletlen, hogy irodalmunkban Szenteleky Kornél reagál erre a Barta-cikkekre, ugyancsak Magyar gyarmatok cím alatt. S miközben a *Nyugat*-ban megjelent cikket „új igazságokat meglátónak” minősíti és ismerteti gondolatmenetét, már „Magyarország könyvimperializmusáról” beszélve, a maga konkrét viszonylatokat látó szemléletével meg is toldja Barta megfigyeléseit és viszonyainkhoz alkalmazza is. „A magyarságnak eddig még sohasem voltak kisebbségi sorsban élő testvérei s talán ez az oka annak, hogy Magyarország annyira közönnnyel, ügyetlenséggel és meg nem értéssel szemléli a magyar kisebbségek kultu-

rális akarásait és elcsuklásait. Ma még mindig egy-két irredenta jelszó, néhány hiú, kótyagos, ostoba ábránd jelenti a törődést, a felfigyelést, az együttérzést a határontúliakkal, pedig már rég észre vehették volna, hogy ilyen kótyagos és komolytalan szónoki szóvirágok nagyon sokat árthatnak a kisebbségi magyarságnak, ezek hosszú időre elgáncsolhatják a kisebbségi kultúra tétova és türelmes munkásait..."

Az „Extra Hungariam non est vita” jelszavát emlegeti, amikor érzékeltetni akarja a kisebbségi magyar irodalmakhoz való magyarországi viszonyulást, „patópálos közönyről, az ősi, úri nemtörődömségről, a tespedő, turáni tunyaságról” beszél, s veti fel a kérdést: „Vajon a kisebbségi sors-e a keserűbb, avagy a gyarmati?” Majd leszögezi: „A valóság mindenesetre az, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva és ebben az életre kelésben nincs karonfogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, csak önmaga. Ez nagyon komor és kegyetlen dolog, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövőendő élet első bizonyos és boldog szívverése.” (*Napló*, 1927. VIII. 28.)

Nyilvánvaló: az eszmélkedés folyamatának nem a kezdetét, hanem alapjában véve a lezáródását jelentették a fentebb említett írások, hiszen Szenteleky Kornél már egészen egyértelműen a vajdasági magyar irodalom szellemi autonómiáját mondja ki. Egy irodalom önnön létezését látja tehát be itt, s csupán következményei levonásának munkája marad még hátra, a kulturális élet intézményeinek megteremtési kísérleteivel egyetemben. Egy majd tízesztendő folyamat, eszmei hullámmászás jutott így nyugvópontjára a húszas évek végén. E viták tehát irodalmiságunk tudatának kohóját jelentették. Ezzel eldőlt természetesen a vajdasági magyar irodalomnak „vajdasági” kérdése is, és egy új alakulási szakasz vette kezdetét.

INTÉZMÉNYESÍTÉSI KÍSÉRLETEK

Barta Lajosnak a „szellemileg túlcentralizált Magyarország egyfejű és százfarkú” jellegéről tett megállapítását igazolja az a helyzet is, amelyben a vajdasági magyar irodalom és szellemiség találta magát 1919 után. S bár voltak helyi hagyományai a vajdasági városoknak, alapjában véve az derült ki mind Szabadkáról és Zomborról, mind pedig Beckskekről, hogy „azok nem fejek hanem — farkok”, a szellemiség intézményei, amelyekre az induló irodalmi élet támaszkodhatott volna, kis nyomdákra redukálódtak, folyóirat egy sem jelent meg, a színházi élet a nemzetiségi politika következményei miatt halt el, irodalmi társulások nem léteztek, és csupán az újságok, elsősorban pedig a *Bácsmegegyei Napló* jelenthetett biztosabb támaszt, s innen van az, hogy a húszas években az újságoknak oly jelentős szerep jutott irodalmunk alakulásában. S ez magyarázza, hogy majd a húszas évek második felében az autonóm törekvések a folyóirat-alapítás, az irodalmi társaság, a könyvkiadás kérdésében szinte szabadságharcba kényszerültek a napilapok irodalmi fellegvéraival, elsősorban a *Napló*val, amely valóban „üzletet” látott már az irodalomban, s görcsösen ragaszkodott a húszas évek folyamán játszott szerepéhez.

1920 után, nagyon jellemzően, csupán a pécsi emigráció vitális egyé-

niségei tudtak maguk körül aktívabb, folyóirat-alapításhoz is szükséges szellemi légkört teremteni, míg a bennszülött irodalom először a *Napló* 1924-es almanchjában mutatta meg magát, hogy azután egy hasonló vállalkozás egészen 1928-ig várásson magára, amikor ugyanis egy újabb antológia jelent meg, melyet 1929-ben még egy követett — a *Napló* karácsonyi mellékleteként. Az irodalom tehát „ráadásá” volt a sajtó napi életének, s „ajándék” az olvasónak, nem pedig szükségletek kielégítése. Következésképpen nem játszódhatott le a „szellemnek és a pénznek” az a házassága sem, amelyről Barta Lajos írt, s egészen 1945-ig csupán bátortalan és eredménytelen kísérleteket látunk, hogy az intézményesített könyvkiadás megindulhasson nálunk is.

A *Napló* kiadvállalata, a Minerva R. T. ugyan megjelentetett könyveket, így Milkó Izidor hat könyvét a Révai céggel közösen 1924-ben, majd 1928-ban még egy Milkó-kötetet is kiadott, de néhány vajdasági író művén kívül többre nem vállalkozott. A húszas (és lényegében a harmincas) években az író magánkiadásban jelentette meg tehát művét, nem a kiadó, hanem a nyomdatulajdonos támogatásával, s nyilván ennek tudható be, hogy a vajdasági magyar irodalomnak évekig emlegetett folyóirata is csak a húszas évek végén születhetett meg, de mily jellemzően, ismét csak egy újságnak a hathatós támogatásával. Csupán a harmincas években fedezhetjük fel az intézményesített könyv- és folyóirat-kiadás kezdeteit a Kalangya-Könyvtár, illetve a Jugoszláviai Magyar Könyvtár könyvsorozatának megindításával, valamint a *Kalangya* és a *Híd* megjelentetésével. Az irodalom szükségletei, valamint a mai értelemben vett irodalompolitika törekvései nyilvánvalóan nem érvényesülhettek ilyen körülmények között, nem érezhetjük erejét az irodalomnak egy általános síkján, hiszen a vajdasági könyv a nyomdász-hitel és az előfizetés-gyűjtés szorgalmának a függvénye, s nem az irodalom szempontjaié volt, s így nemegyszer nem azt jelenteti meg, ami valóban irodalmi értéket jelentett, hanem azt, aminek kiadását a szerző vállalta. Nyilván a vagyonosabb dilettantizmus könnyebben érvényesült ilyen körülmények között, mint a tehetség, mely rendszerint szegény volt. A magánkiadásban, vagy -egy-egy nyomdász segítségével megjelent könyvek egészen egyértelműen a vidéki irodalom relációit jelentik, s nem irodalmi életre, hanem annak nemlétére vetnek fényt, hiszen a könyvkiadás intézményesített volta az, mi elsőrendűen jelzi a normális irodalmi vérkeringést író és olvasó között, egyben mind a kettőt feltételezve is. Megállapításaink azonban közelről sem azt sugallják, hogy Vajdaságban nem volt könyvkiadói vállalkozás a szó üzleti és irodalompolitikai értelmében, hiszen a *Napló* és Minerva R. T. ilyen volt — a jelenség minden negatív előjelével egyetemben. Nyilván a *Napló* körül csoportosultak, illetve a *Napló* felfedezettjei kaptak elsősorban könyvet így (Tamás István, Novoszel Andor, Kristály István), de biztos támogatásra még ezek sem számíthattak. S így volt ez akkor is, amikor újabb központok alakultak és újabb vállalkozások indultak — most már Újvidéken is. Hiába történtek kísérletek tehát az intézményesített könyvkiadásra és könyvterjesztésre, s miként a Könyvbarátok Társaságának rövid életű története is bizonyítja 1927-ben, a vajdasági szellemi élet még nem érte el atmoszférájának azt a koncentráltságát, amely ilyen vállalatoknak létalapot biztosíthatott volna.

A szükségletek érzékelése egyfelől — másfelől pedig a körülmények

kedvezőtlen volta jellemzi a húszas (és a harmincas) évek minden olyan kísérletét, mely a vajdasági irodalom és szellemi élet intézményesített formáit akarta megteremteni. Mert a könyv- és folyóirat-kiadáson túl ez a sors várt a Vajdasági Irodalmi Társaságra is, melyet a becsei Helikon volt hivatva életre kelteni, s jellemző, hogy a két világháború közötti időszakban még „vajdasági” érvényű irodalmi társulatok sem születhettek meg, kivéve a megszállás alatt született Szenteleky Társaságot. Az egyetlen komolyabb alapot tehát a folyóiratok jelentették, melyek a húszas évek végén a napilapoktól átvették a vezető szerepet, s így konstituálódott a *Kalangya* körül mind ideológiai, mind művészi hitvallás szempontjából egy írói kör, s alakult egy másik a *Híd* politikai programja körül, bár kisebb tömörülések gombamódra keletkeztek. Nem véletlen tehát, hogy már a húszas években fájdalmasan fedezte fel a vajdasági magyar irodalom egy olyan intézménynek a hiányát, mint amilyen a Szerb Matica volt, s az sem véletlen, hogy a húszas évek második felében a szabadkai Népkört ünnepelte a sajtó a vajdasági magyarok „Maticájaként” az ott jelentkező kulturális igények miatt. Azonban sem a Népkör, sem pedig egy állandó magyar színjátszó társulat megteremtésének a kísérlete nem hozott eredményt. A Népkör a műkedvelés fellegvára maradt, az 1927-es kísérletnek egy állandó magyar színéztársulat megteremtésére az állami hatóságok vetettek véget, kiutasítva az országból a színészeket, s visszhangtalan maradt az olyan követelés is, amely ugyancsak 1927-ben egy magyar egyetemi tanszék megnyitását szorgalmazta.

A két világháború közötti magyar irodalmat és szellemi életet is általában a szüntelen intézményesítő törekvések, és ezek meddő kísérletjellege kísérte. Nyilván a tájnak Szenteleky emlegette közömbösége a kulturális élet jelenségei iránt éppen úgy az okok közé tartozik, mint a jugoszláviai magyarságnak akkori kisebbségi státusa, s az a politika, amely ennek következtében minden addig e területen létezett magyar nyelvű szellemi intézményt megsemmisített, újak alapítását meggátolta. A két háború közötti időszakban tehát a vajdasági magyar szellemi élet teljes egészében a magánkezdeményezésekre volt utalva — ezek pedig, mint kiderült, kellő anyagi alapját a szellem vállalkozásainak nem tudták biztosítani.

A születésnek, a keletkezésnek, de a meg nem születésnek is oly jellegzetes és tünetértékű permanens állapotában élt és alakult tehát a vajdasági magyar irodalom és szellemi élet a két világháború közötti időszakban, szinte szüntelenül és meg-megújulóan a születés kínjait és görcseit szenvedte. Nyomban „fenn”, a Barta Lajos emlegetette „magaslaton”, anélkül, hogy az oda felvivő utat is megtette volna, illetve, hogy hagyományait, helyi és helyzeti energiáit fel tudta volna használni. Az intézmények és a tudományosság hiányaival magyarázható, hogy a rendelkezésére álló szellemi tőkével sem tudott valójában gazdálkodni, s minden felszíni jelenség azt mutatta, hogy a „semmiből” kellett 1919-ben indulnia ennek az irodalomnak. A „levés” állapot volt ez (ismét csak Barta Lajos szavaival) — eredményei ellenére is.

KÖLTÉSZET FORRADALMA, FORRADALOM KÖLTÉSZETE

SIMOR ANDRÁS

„YORUBA VAGYOK, ÍGY DALOLOK...”

1930 májusában a Havannában megjelenő *Tengerészújság* című napilap vasárnapi rovata egy fiatal költő, Nicolás Guillén nyolc versét közli. A ciklus címe: *Szon-motívumok*. A nyolc költemény váratlan sikert arat, hamarosan utcahosszat éneklik valamennyit a Grenet testvérek és más népszerű zeneszerzők dallamaira. A siker Kuba határain is túljut. Ugyanannak az évnék júliusában egy fiatal észak-amerikai néger költő, Langston Hughes elragadtatott levélben üdvözlöi kubai kollégáját: „A versek nagyon kubaiak és nagyon jók. Épp Washingtonban voltam, és egy kubai fiatalember segítségével lefordítottam verseidet. Mindegyik tetszik nekem.” Így lépett be Nicolás Guillén és vele az afrokubai költészet a világirodalomba a kubai négererek harsány kiáltásával.

„Négerem, ne fújd fel magad,
mikor így csúfolnak: „bembón”,
duzzadt szádér’, nekem szent az,
negro bembón.”

Hogyan született meg az afrokubai költészet forradalma?

A *Szon-motívumok* születésére Guillén így emlékezik: „Egy este, ahogy lefeküdtem, úgy rémlett, mintha egy hangot hallanék, mely tisztán kivehetően ezt a két szót mondja: *Negro Bembón* (duzzadt ajkú néger). Meglepődve keltem fel, és képtelen voltam újra elaludni. A négy szótag zenéje egész éjszakán át a fülemben zakatolt; s noha semmi értelme nem volt, ajkaim gépiesen ismételték: *Negro Bembón, Negro Bembón*. A hajnal első sugarainál munkához láttam. Írtam egy verset, és a *Negro Bembón* címet adtam neki. Azután más verseket is írtam ugyanabban a ritmusban, összesen nyolcat.” A fiatal Guillén versei a kubai népköltészet és a századeleji modern irányzatok sajátos találkozásából jöttek létre. Kubában a népköltészetnek a négererek költészete mélyen eredeti színt adott. A népköltészetnek városi változata, a régi kubai *guarachák* színházi eredetűek. A XIX. században a Havannában működő *teatro bufo*, az olasz *comedia dell’arte* latin-amerikai újjászületésének és egyben a kubai szellemi önállóság megőrzésének színpadi megnyilatkozása teremtette meg ezt a népköltészetet. A *teatro*

bufo darabjai zenés népi komédiák voltak, számtalan betétdallal. A dalok muzsikája később elveszett, ám szövegük muzsika nélkül is maradandó lett, és az 1882-es madridi kiadásban a versek nagy része népköltészeti terméként szerepel. Történelmi tréfának látszik, hogy erre az ősi és formájában mégis modern hagyományra Európa hívja fel a mulatt Kuba figyelmét. Európában a kubizmus néger divatot teremt, Picasso 1906 körül festi első néger témájú kubista képeit, uralkodóvá válik a 20-as években a dzsessz a mulatókban és a néger az irodalomban. Guillén szerint ez az áramlat hívta fel a kubai költők figyelmét a néger hagyományra, csakhogy „ami Európában divat volt, Kubában alkotói módszer lehetett. A néger népek lelkének megnyilatkozása Európában csak egzotikum volt, felületi jelenség, míg Kubában mély gyökerekre támaszkodott ez az áramlat.” Guillén, Ramón Guirao, Emilio Ballagas és mások Kuba mulatt kultúrájának költői megszólaltatására vállalkoztak. Eleinte főként a kubai négerek élete, szokásaik, beszédmódjuk, mágiikus szertartásaikat idéző szavaik, vallásuk érdekelt az afrokubai költőket. Az Afrikából származó néger törzsek, a yorubák, mandingák, kongóiak évszázadokon át hangzó éneke egyszerre polgárjogot nyert az irodalomban. A költők észrevették, hogy Kuba kultúrája mulatt kultúra, hiszen a kubai nép négerek és fehérek állandó keveredéséből jött létre, s ennek mintájára keveredtek az istenek is, *Szent Berenito*, a néger isten, Szűz Máriával táncolt a néger vallásos szertartásain, *Babalu-ayé*, a kubai Szent Lázár vigasztalta a betegeket, a karneválokban néger istenek idéző maszkokkal vonultak a kongákat táncolók, a balumba nevű ünnepi játékot játszóik, az ősi szertartásokat idéző könyörgő énekekben *Csangó*, a kubai Szent Borbála jelent meg a halottat alakító táncos mellett, ismeretlen afrikai szavakat énekeltek századokon át farsangi dalaikban — és most egyszerre mindez a költészet témája lett, dobok, *marákák* ritmusát idéző versekben szólalt meg a trópusok harsány színeit idézve, a couleur locale izgalmas képeivel, *güira*-fáról repülő *szihukkal* és *tatahukkal*, édesízű *anónnal* és a *kajmitó* gyümölcsével. Természetesen, az afrokubai költészet sem egységes. Sokak számára a nép életének felidézése csak kirándulás, múló divat volt, s a divat múltával a „tiszta költészet” („*poesía pura*”) menedékeiben rejtőztek el a társadalmi problémák megoldatlansága elől. Guillén lefordíthatatlan szójátékkal jellemezte ezt a kettősséget: „Sokak számára *moda* (divat) volt az afrokubai költészet, számomra *modo* (módszer).” Ez a mondat már az afrokubai költészet kritikája és egyben új utakat kereső állomása is: a harmincas években kezdődő költői forradalom a költők legjobbjait — köztük századunk egyik legnagyobb lírikusát, Nicolás Guillént — a társadalmi forradalom szükségességének felismeréséhez vezette el. 1934-től napjainkig, a *West Indies LTD.*, a *Dalok katonáknak és szonok turistáknak*, a *Spanyolország*, a *Teljes szon*, *A nép galambja száll*, az *Enyém*, a *Nagy Állatkert* című verseskönyvek idézik Nicolás Guillén el nem halkuló hangját, a forradalmár költő modern énekét.

„ÁLLANDÓ ÉS KÖTETLEN TALÁLKÁM VAN A HALÁLLAL”

„Az ország rothadtabb volt, mint történelme során bármikor. Ezt a rothadást Fulgencio Batista zsarnoki uralma testesítette meg, aki heves harcot kezdett a politikailag legharcedzettebb és legéberebb értelmiségiek ellen, sőt a politikailag kevésbé aktív értelmiséggel szemben is elutasítóan viselkedett” — (*Roberto Fernández Retamar: „A forradalmi értelmiség kialakulása Kubában”*). Az ötvenes években induló nemzedék útja a havannai nyomorból az európai emigrációba — elsősorban Londonba és Párizsba vezetett. Ennek a nemzedéknek jelentős költői, *Rolando Escardó, José A. Baragaño, Roberto Fernández Retamar, Fayad Jamís, Heberto Padilla* nehéz küzdelmet folytattak emberei és művészi létezésükért. Rolando Escardó idegbetegség tüneteit sejtető magányköltészetének hátterében nem képzelt rémek, hanem a nagyon is reális létbizonytalanság lelhető fel, az éhező ember magánya, aki azon tőpreng, megtegye-e a kétórás gyalogutat valamelyik régi barátja lakásáig, kap-e az illetőtől egy ebédre való kölcsönt, vagy nem. Az 1960-ban autószerencsétlenség áldozatául esett Escardó sosem tudott annyi pénzt összegyűjteni, hogy verseit kötetben kiadhassa, összegyűjtött művei *Rolando könyve* címen 1962-ben jelentek meg. Ez a városi kényszerű lumpen életmód az emigrációba is elkísérte a kubai költőket. Fayad Jamís nem véletlenül idézi az emigrációs évek Párizsát az apollinaire-i líra montázstechnikájával: a dacos szegénység hangja a megélhetésért vívott mindennapos harcból született meg, amikor a költőnek mint fizikai munkásnak „dolgoznia kellett, hogy megéljen”, és nem jutott pénze, csak vágya arra, hogy egy Rimbaud kötetet meg egy jó szótárt vegyen. Ez a nemzedék Rimbaud, Apollinaire költészetét nagyon is alkalmas kiindulásnak tekintette a létbizonytalanság és az egyelőre körvonalazatlan forradalmi vágy kifejezésére. A francia líra erőteljes hatását tükrözi, hogy Baragaño híres szürrealista kötetét a *Le soleil nord*-t franciául írta, Párizsban francia költőként is számon tartják. A másik hatás, a nagy perui költő, César Vallejo műhelyéből ered. Az *Emberi Költemények* César Vallejója követendő példa az ötvenes években indult kubai lírikusok számára. Érdekes azonban, hogy már ekkor a francia szürrealizmus és Vallejo lírájának hatása mellett nagy erővel érvényesül a hazai tradíció is. Baragaño méltán híres költeménye, a *Himnusz a halálhoz* nemcsak a szürrealizmus, hanem az ősi néger költészet elemeit is idézi:

„Ha színt keresne magának a kobra nyakláncát ölténé fel.
Ha elemet keresnék néki a vizet kínálnám”

— írja a halálról, amellyel a költőnek állandó és kötetlen találkája van, s ez a leírás alig különbözik az ősi yoruba énekek hangjától, a mitikus költészet varázsdalaitól, könyörgő énekeitől. Miért alakult a guilléní önfeledt találkozás a barátnőjének nevezett halállal ilyen komor találkává egy másik kubai költő versében? A magyarázat nemcsak Baragaño, hanem a többiek lírájának is kulcsa. Guillén, a minden ízig társadalmi, politikai érdeklődésű költő, ha társadalmi kérdésekkel foglalkozott, sosem kedvelte az elvontságot és a szimbólumo-

kat, ha pedig a halállal találkozott, az számára valóban a halált jelentette, ez a találkozás pedig a latin-amerikai néger illetve indián költészet hagyományai szerint sosem szomorú, az élet egyik állomása, amikor a haldokló — egy ősi quécua dal gyönyörű kifejezésével élve — eltáncol a Halállal. Baragaño halála sokkal szimbolikusabb, ez a halál a „szabadság városfala” az „őrület és félelem fekete idejében” vagyis a teljes létbizonytalanságban az egyetlen bizonyosság. Ez a társadalmi elvontság más-más módon, de szinte mindenkinél jelentkezik. Fayad Jamís például, kinél a tragikus hangok mindig sajátos életörömmel keveredve szólalnak meg, aki biciklin akar visszatérni Havannába, mialatt gyilkosok, vénék és kutyák közt halad a szél söre nyomában Párizsban, a forradalmi életérzést mindig elvontan fogalmazza meg, vagyis konkrét politikai tartalom nélkül, s bár azt üzeni a tábornok úrnak, a kereskedőnek, a drótból és hamuból készült pápaszem úrnak, hogy „új élet új emberei emelik fel városaikat”, ez a forradalmiság mindig elvont és általános marad. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet számos buktatót és zsákutcát rejtett a költők számára, s fenyegetett a befulladás veszélye is, amikor a történelem számukra meglehetősen váratlanul közbeszólt 1959. január 1-én. Hogyan alakult ettől kezdve a kubai líra, ez a nagyon is forradalmi hangú költészet a győztes forradalom szigetén?

„IDŐK IDEJÉBŐL PATTANT”

Guillén számára a forradalom nem jelentett változást, nem érte váratlanul, hiszen harminc éve arra sürgette a vízszemű, zöld gyíkot, hogy keljen fel körmét meresztve, ne maradjon halott fájdalom a Karib-tenger vizében. Ezért válhatott öregkori lírája költészetének méltó folytatójává. A fiatal Guillén *José Ramón Cantaliso*, az általa teremtetett öreg néger gitáros dalaival mondta el a leigázott sziget fájdalmát, az öreg Guillén *José Miguel Carnesoltas* alakjában Majakovszkij Ivan Kozirevjének méltó párját alkotta meg, az írástudatlanság felszámolása után a kultúrát meghódító kubai proletár figuráját, aki tudja, hogy „betűin nem fog semmi rontás”, hiszen számára a kultúra a forradalom és a forradalom a kultúra. „A *politikai* avant-garde számára a forradalom 1953-ban kezdődik a Moncada erőd megtámadásával, 1956-ban kap újabb lendületet a *Granmá*-ról történt partraszállás és a *Sierra Maestra* megmászása után — és ezekben az években kovácsolódik ki ez az *avant-garde*, vagyis 1959-től, jobban mondva a forradalom hatalomra jutásának percétől kezdve, amikor az értelmiségi avant-garde olyan valóságos megrázkódtatásban részesül, amely megérleli és kialakítja történelmi arculatát. Egyvalami mindjárt az elején nyilvánvaló, éspedig az, hogy ez az *értelmiségi* avant-garde lemaradt a *politikai* avant-garde-hoz képest. Nem töltötte be azt a szerepet sem, amit az orosz futuristák 1917 októberének eseményeivel kapcsolatban.” Így gondolkodik saját nemzedékéről a költő és esztéta Retamar, s ezt a nagyon is önkritikus magatartást csakis értékelni lehet. A művész-értelmiség és a forradalom viszonya korántsem egyszerű kérdés. A heinei azonosulás bonyolult érzésétől a majakovszkiji álláspontig, aki a költészet egéből veti oda magát a proletárok menetelő hadához anél-

kül, hogy bármit is feladna művészi egocentrizmusából, nemcsak a valódi azonosulás nehéz, hanem az álzonosulások könnyed formáinak számtalan megnyilatkozását is láthattuk, amely az Ifjú Németország híveinek költészetétől kezdve a sematikus művek seregét hozta létre. A kubai líra egyik legbecsülendőbb vonása ennek az álzonosulásnak elutasítása az igazi azonosulás létrehozása érdekében. Nem véletlen, hogy az első hang az önvádé, Retamar a „másik”-ról ír verset, aki helyette halt meg, és akinek életét ő éli tovább. A másik téma a harc költészete, Fayad Jamís szavával „a zöldbe öltözött, foltos, piszkos, idegen, messziről érkezett halál” elleni harc lírája, küzdelem azok ellen, akiknek keze nem illatos a föld szagától. Ez a költészet napjainkban alakul, lehetséges, hogy legjobb alkotásai még meg se születtek, vagy éppen most vannak születőben — nehéz és nem is szabad végleges ítéletet alkotni róla. Egy azonban máris bizonyos: a kubai kultúra, amely a harmincas években Guillén korszakos jelentőségű költői forradalmát adta a világirodalomnak, ma is kimeríthetetlen tárháza lehet a forradalomban megújuló költészetnek.

HATOS SZÁMÚ SZON

NICOLÁS GUILLÉN

Yoruba vagyok, jajom yoruba,
lukumi.
Yoruba vagyok, földem Kuba,
legyen jajom ura Kuba, sírásomé, mely yoruba,
vidám sírásom yoruba,
mindig hallani.

Yoruba vagyok,
így dalolok,
így zokogok,
mikor nem vagyok yoruba,
vagyok kongói, mandinga, karabali.
FigyeljeteK, barátaim, dalom mindenütt hallani:

Remény szavára
mozdul a tánc ma:
enyém tiéd már,
tiéd enyém lett,
messzi folyóvíz
vérem és véred.

A szeiba szeiba a lombos ággal,
az apa apa jön a fiával,
a teknősbéka páncélban lábál.
Törjön szét a szon magától
és a tánc, mit a nép táncol,
mell mellel,
pohár pohárral,
rum rummal a rumospohárból!

Yoruba vagyok, vagyok lukumi,
mandinga, kongói, karabali.
FigyeljeteK, barátaim, dalom örökké hallani:

Egy úton jövünk messziről régen,
ifjan és vénen,
fehér és néger, mulatt mindenki,

ősét ki sejtí, nem tudja senki,
mulatt mindenki,
Szent Berenító, ősét ki sejtí,
mulatt mindenki,
fehér és néger, messziről régen,
mulatt mindenki,
Szűz Máriával, nem tudja senki,
mulatt mindenki,
mulatt mindenki, Szűz Máriával
Szent Berenító, mulatt mindenki,
mulatt mindenki, Szent Berenító,
Szent Berenító Szűz Máriával,
Szűz Máriával Szent Berenító,
mulatt mindenki . . .

Yoruba vagyok, vagyok lukumi,
mandinga, kongói, karabali.
Figyeljétek, barátaim, dalom mindenütt hallani:

Mulatt, ugorj te,
cipódet dobđ le,
azt mondd a fehérnek: — jöjj ide már!
Itt ma a táncban mindenki társ lett;
nézz szét: ne állj meg,
figyelj: ne állj meg,
igyál: ne állj meg,
egyél: ne állj meg,
így élj: ne állj meg,
mindenki dala ez, meg sose áll!

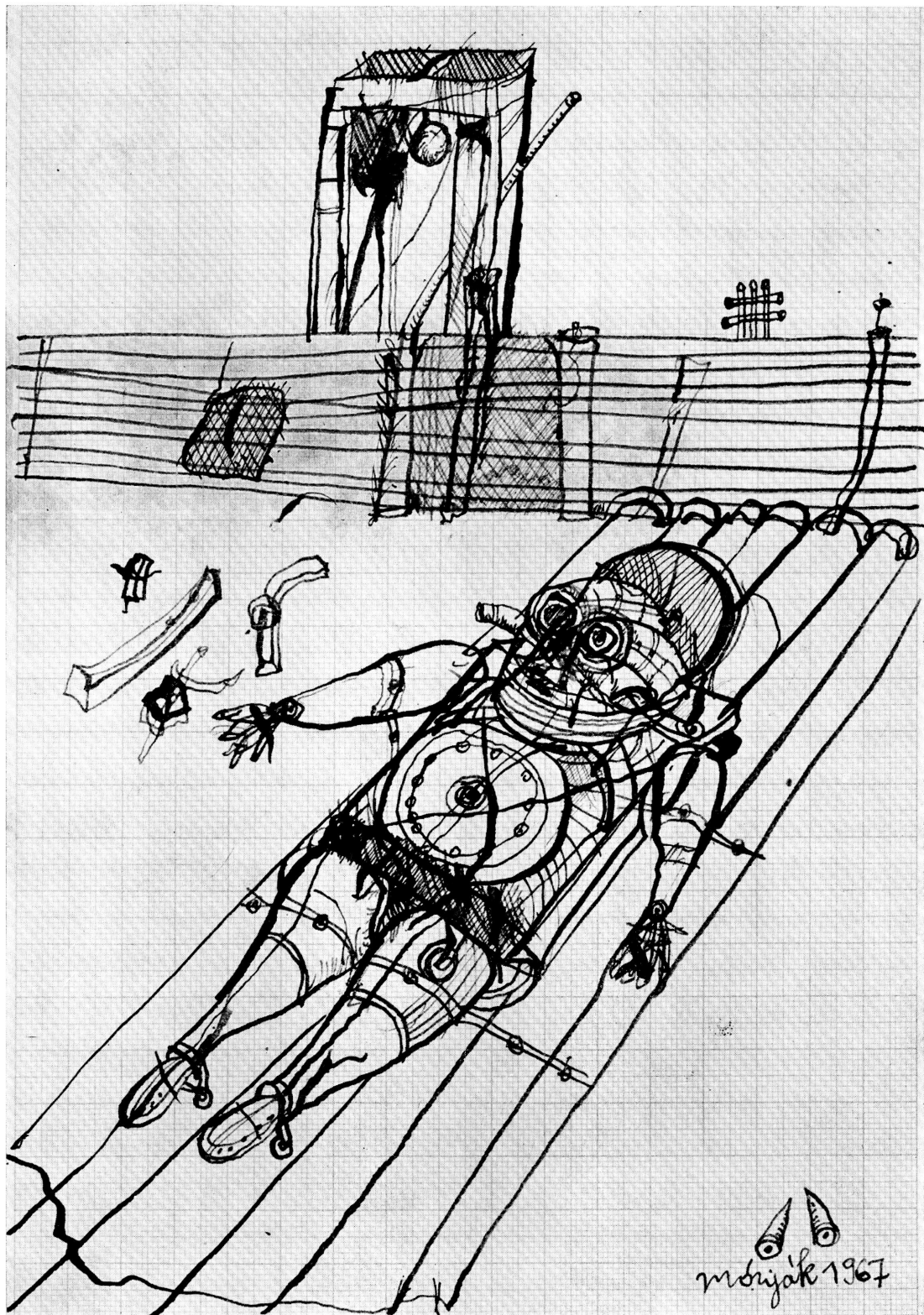
MENTEM ÉN EGY MESSZI ÚTON...

NICOLAS GUILLÉN

Mentem én egy messzi úton,
hogy a Halál jött felém.
— Barátom! — a Halál így szólt,
ám mit se feleltem én,
ám mit se feleltem én:
néztem csupán a Halálra,
ám mit se feleltem én.

Liliomszál volt kezemben,
hogy a Halál jött felém.
Kért a Halál, adjam néki,
ám mit se feleltem én,
ám mit se feleltem én,
néztem csupán a Halálra,
ám mit se feleltem én.

Haj, Halál,
ha lépted újra erre jár,
beszélgetni én megállok,

✎
✎
máják 1967

régi barátod,
liliomom kebleden lesz;
rég barátod,
kezedet köszönti csókom;
rég barátod,
én, megállok, rádmosolygok,
rég barátod.

VIRÁGBA BORULT FA LETTEM

NICOLAS GUILLEN

Virágba borult fa lettem,
virágtalan voltam tegnap,
virágba borult fa lettem,
virágtalan voltam tegnap:
népem tanított olvasni, karamba,
pedig népem
olvasni se tudott tegnap.

Honnan e sok virág rajtam,
ágam új meg új rügyet hajt,
honnan e sok virág rajtam,
ágam új meg új rügyet hajt,
idők idejéből pattant, karamba,
idők idejéből,
a Sierrában nőtt tegnap.

Betűim hadsorba állnak,
nem fog rajtuk semmi rontás,
betűim hadsorba állnak,
nem fog rajtuk semmi rontás,
és leírom, a papíron, karamba,
a nevem írom:
José Miguel Carnesoltas.

Úgy bizony,
José Miguel Carnesoltas,
feketém,
José Miguel Carnesoltas,
leírom,
José Miguel Carnesoltas,
itt vagyok,
José Miguel Carnesoltas,
rajta hát,
José Miguel Carnesoltas,
apám s én,
José Miguel Carnesoltas,
én Kubám,
José Miguel Carnesoltas,
újra csak,
José Miguel Carnesoltas,
úgy hívnak
José
Miguel.

HAVANNAI FARSANG

EMILIO BALLAGAS

A lámpa fönt imbolyog
(bamba uenibamba bó),
megszólalnak a dobok.
Az ördögök dala már a
napban, a rumban lobog!

„Most meglátod, én sohase sírok.
(Halamé lá kalimbanyé...)
Én ma minden férfit táncba hívok
(Hulume lá kumbumbanyé.)”

Száll a szent a levegőben,
imaháton lovagol.

„Tam, tam, jeride, tam tam,
a táncodat akarom.”
Fehér fogú a kajmitó,
fehér húsú az anón.

A farsang lámpája horkol,
forgolódik, imbolyog.
Rekedten dalol a farsang,
rekedten dübög a dob!

És... Eredj a dombra!... Üsd meg a dobot!
Izzadt négerek táncolnak amott.
(Könyörögnek a yoruba dalok.)
Lábuk sikamlós kövön korcsolyáznak,
lábuk a rumszag felé tántorog.

Lármás papagájból
tépett papagájtoll,
díszeivel táncol
Fermina Quintero.
Zöldszínű madárból
tépett zöld madártoll.
Sírjunk, sírjunk, meghalt
már Papá Montero!

A farsang lámpája horkol,
forgolódik, imbolyog.
Rekedten dalol a farsang,
dühösen dübög a dob...
Kongát vernek a dobok!

A néger farsang megy a nap alatt,
vállak mozdulnak, könyörgés szalad.
És... Eredj a dombra! (Könyörgés alatt
megy a farsang, míg a nap elmarad.)

Az ördögök dala már a
napban, a rumban lobog!

Táncot járnak a néger nők,
derekukon fény ragyog.
Orrcimpáik csöpp ablakok,
bennük nyílnak hirtelen
az érzéki szerelem...

Az üstdobok ütemére
már a konga itt terem...

Eredj a dombra, üsd meg a dobot!
Izzadt négerek táncolnak amott.
(Táncuk megfordul, lesi a napot,
de nem találja, mert már elfutott.)

A farsang fénye most új lángra kapott,
a négerek a rumban széndarabok.
A farsang forogva bolyong a nap alatt,
a Katedrális terére szalad.
A San Juan de Dios útján kanyarog,
előtte jönnek a könnyörgő dalok.

„Fújd el a gyertyát,
íme a halott.
Kösd meg a kendőt,
Csangó szalad ott.”

„Gyújtsd meg a gyertyát,
elment a halott!
Gyújts ma két gyertyát,
Csangó jön amott!”

A farsang remegve a térre futott,
a San Juan de Dios útján kanyarog,
az éjben, a dobon könnyörgő dalok.

Dübögve, dobogva
dübög a dob,
kanyarog a konga,
üti a dobot.
Íme az új konga
imába fogott,
táncolva, dalolva
üti a dobot!

Az éj sötét terén már a rumbát járja
a hold. Széles csípője forog a táncra.
Fehér keményítő farkával a hold
táncra kel amott,
a testén selyem.
Az éjszaka sötét terén megjelen
a csillagok új farsangja hirtelen.
Nézi a néger, neki dobol dobja,
marakája csattog. Kalapját feldobja!

Megfordul a rumba,
hallgat a balumba,
lándzsán repül újra,
felszáll a harag.

Púpos hátú macskák
nyávognak az égre.
Kutyák ugatása
vet árnyat az éjbe.

Holtak mozdulnak az ültetvényeken.
Lánc csikordul az éjben félelmesen.
Villám villan, a fény kegyetlen kése
hegyével fúródik a néger éjbe.
Sirás és kísértet, tücsök és kolomp:
a múlt láncai ... és ... közel már a domb!
Sűrű nádlé, vér az udvar közepén,
könyörög az üstök mélyén a remény.

Szentjánosbogár fénye, megdermedt nyüszítések,
háztetőkön át szökik a kóbor lélek.
Egy öreg templomon túl elhal az ének,
egy utca végén eltűnik a rumba.

Fújd el a gyertyát.
Gyűjtsd meg a gyertyát!
Fel a lámpával.
Le a lámpával.

Hosszú farkával jön a kobra.
Hosszú farkával haldokolva
a néger farsang megy a dombra.
A néger farsang eltűnt, nincs sehol!
Messze! ... Messze már ... amott haldokol.
Lobban a gyertya — senki sem dobol.
A néger farsang eltűnt, nincs sehol!

N É G E R É N E K

R A M O N G U I R A O

Kukurikúúú!

Szürke szárnyak
ezer útja,
hív Oriente;
nem felel egy se,
ha megkérded:
kitudjamerre.

Kukurikúúú!

Hongolohongo,
országod Kongó,
feteke kincsem,
vidd kezed innen,
fejcskéd reszelő,
a kakas errejő,
csíp ám, te fiú!

Kukurikúúú!

— Csíp ám, te fiú,
kicsi néger!
Kukurikúúú,
kicsi néger,
kukurikúúú.
Védj meg, Babalú!

— Hongolohongo,
országod Kongó!
Babalu-ayé!
A kakas elment.
Babalu-ayé!
A kakas elment.

HIMNUSZ A HALÁLHOZ

JOSE A. BARAGANO

Sosem készebb fejem a guillotine-ra!
Nem én leszek e hajó utolsó utasa
Vágják ki szemem lepkéi
Üvegébe karcolt pillantásom beszédét

Tekintetének kísérteties szillogizmusába lépek
Nincs melléknév e nyelvben
Minden egyetlen név akár a semmi
Ez az enyém
Utolsó és örök találkám a halállal
Miként ő semmi más
Se örömök se győztes hajnalok
A víz az ő legigazabb alakja

Beszélnék hozzá nyelvemen minden övé
Figyelő füle hallgat
Hol édes elmúlás mondataink halála

Ha színt keresne magának a kobra nyakláncát ölténé fel
Ha elemet keresnék néki a vizet kínálnám
Ha nevet keresnék néki a névtelen nevet kutatnám
Ó halál te egyetlen létező titok
Utolsó erős ütés akár életem
Mily kár hogy nem remeghet mélységemben
Létezésem egy csonttal több fehér csontvázadon

Mert nem térek majd vissza soha már
Érezni az élet hűvösét
Téged érzek minden mozdulatomban
Minden homályos kötöttségemben
Mert a szabadság városfala vagy
Minden ember legfőbb tulajdona
Senki se halna meg értem te és én tudjuk ezt
Létezésem vas-bizonyossága vagy
Nem félem nem dicsérem ajándékaid
Látlak ragyogni választott alakodban

Meghalni voltaképpen semmi
A halál semmi más
Zengő és tiszta semmivé levés

Meghalni ennyi bejárni mélységeidet
Vigasztalódní arcunk fehér színében
Az egyetlen és végleges változás után

Neveltjei a barna elmúlásnak
Az örület és félelem fekete idejében
Mikor nem nő se fa se láng
Bérbe vesszük e bántalmakkal bevetett mezőt

Mi vagyunk
Szervek nélküli testének egyetlen szerve
Nem tudom mily eszme igaza idézi őt
Mily megnevezhetetlen pihenés
Mily súlytalan súly
Am tükre mélyén
Míg a szabadság és a szerelem tőlem elszökik
Állandó és kötetlen találkám van a halállal
Szép még az idő semmi se szólít!

A M Á S I K

(1959. január 1.)

ROBERTO FERNÁNDEZ RETAMAR

Mi, a tovább élők, miképp
élhetünk tovább mások életével?
A börtönben értem ki halt meg,
a golyó, a nekemszánt, ki ért el,
szívem helyett máséba tévedt?
Melyik halott helyett élek a földön,
csontjait csontjaimban őrzöm,
szemét kitepték, ma én nézek
tekintetemben a szemével,
és ez a kéz nem az övé,
és ez a kéz nem enyém immár,
sebzett szavakat írok egyre,
hogyan éljem tovább őt, ki nincs már?

A PLAYA GIRON - I GYŐZELEM

(Részletek egy versciklusból)

FAYAD JAMIS

AZ ÁRULÁS KOPOGTAT

Aludtak még a városok a gyári füst sötétje alatt.
Aludtak még a mezők a harmat tiszta takarója alatt.
Aludtak a gyerekek az árnyékban, és az ablakokba
küldte aludni nedves és lágy leheletét az éj.
Mennyi ember virrasztott lámpafénynél,
új eszméket alkottak, keményeket, mint a gránit,
amiből az öröm és munka új élete épül.
Mennyi ember vette kézbe a puskát a csöndes sarokból,
a múhelyzugból, a gyantától aranyló fatörzs mögül,
a morajló hullámok mellett, az ágak és a csillagok alatt.
Mindenütt szélesen és kéken nőtt a szerelem, mint az éj,
asszonyt váró férfiszerelem, szerelme a munkát szeretőknek,
a hazát őrző férfiak örök, győzhetetlen szerelme.
Mialatt a szerelemből született minden erő, vére, kalapácsé és
harmaté,
egüNKet elárulták, kékje helyett puskaPOR pizskos hullámverésével
jött a reggel,
a gyári zaj és az éber építők csöndje helyett dörejjeL jött a reggel,
a nyíló ablakok helyett romokkal jött a reggel,
és a halál kicsiny, sötét helyeket keresett magának a szigeten.
Így érkezett a halál utat nyitni a földön,
a vízen és az égen,
utat a halállal megrakott szekereknek,
zöldbe öltözött halál, foltos, pizskos, idegen,
messziről érkezett halál, véres, vén bilincsekkel,
a rémület pislogó kovácsműhelyében kalapált
zörgő bilincsekkel.

KEZÜK NEM ILLATOS A FÖLD SZAGÁTÓL

Nem hoztak ide virágokat, se magvakat;
nem azért jöttek, hogy házainkban
kenyér vagy zene legyen,
nem azért jöttek, hogy letelepedjenek a küszöbre
a munka vagy szerelem gyönyörű
napjairól beszélgetni velünk.

KezüK nem illatos a föld szagától.

Nem azért jöttek, hogy a nyugalmas ház
téglaít összegyűjtsék,
nem azért jöttek, hogy harmattól és csillagoktól nedves
tehenet fejjenek kora reggel
nem azért jöttek, hogy kivádják a legvénebb fákat,
a mi asztalunk számára valókat,
nem azért jöttek, hogy minket olvasni tanítsanak,
se meggyógyítani sebesült kezünket,

nem azért jöttek, hogy álmainkat elkísérjék
ebben a verejtékkal és örömmel
naponta épülő világban.

Kezük nem illatos a föld szagától.

Kezük nem hozott ide galambbóbitákat,
se kukoricaleveleket, se ládákat könyvekkel teli,
kezük nem hozott ide olajtartályokat,
se poharakat, se kalapácsokat, se hegedűket,
kezük nem hozott ide reményt,
kezük nem hozott ide szerelmet,
kezük nem hozott ide barátságot,
kezük nem hozott ide örömet,
kezük nem hozott ide békét,
kezük nem hozott ide életet.

Kezük nem illatos a föld szagától.

H O L V A N N A K ?

M I G U E L B A R N E T

Az idő eliramlik,
és hasztalan keresed
és kérdezed
az öröm közepette
a nem sóhajtó szelet...

Hol vannak?

Milyen ablak nyílt ki lépteik után?
Milyen tavasz pirkadásában jöttek?
Milyen vér virágzott ki rügyeikből?

Nem tudtak olvasni, se írni,
se meghalni a lélektelen élet
cseréjeként,
se ragaszkodni dolgaikhoz, fűrgén
futottak, mint a sirály eltűnő
lépte a levegőben.

Hol vannak?

Milyen ágaskodó lovon ülnek a szélben?
Milyen bőr óvja őket hidegtől és esőtől?
Milyen pálmára kúsztak?
Sárga vizek milyen tócsája lett játékkuk?
Álmuk milyen kék csúcsokat keres?
Milyen sár színezte őket golyóival?

Az idő elvégezte hallgatagon
munkáját.

Senki se tér vissza kérdezni már:

Hol van Pancho, a drágakő és lepke árusa?
Hol Patricio, az apácával, a királypávával, a halottal
és a holddal?

Hol Estrella, ki apró szőrszamarat kért tőlem?
Beteg családja volt
és mindig fáradt lába ...
Hol van a fürge kiáltású,
a pehelykönnyű és kicsi?

És emlékezem és szólok: én láttam,
én tanú voltam.

Most rajtam a sor, egy pillanatra elgondolkozom:

Miért nyílt ki a szabadság, mint virág,
szívünkben?

És a szerelem szava, minden ajkon, először ...

A vers folyója hullámszik tovább.
A hely, ahová tartunk,
mindenki ismerőse,
senki se lehet már tátott szájú kiáltás,
játsszótársa a csillagoknak ...

Az idő eliramlik
jajszó nélkül,
ne ismétlje senki soha már
ugyanazt a litániát:

*..Lepke, drágakő, apáca, királypáva,
halott, hold ...”**

* A szerencsejátékok népi elnevezései Havannában a forradalom előtti években.

SZENTELEKY KORNÉL VERSEIBŐL

ÉJJE LI MENEKVÉS

Éjjel, mikor mindenki hortyog
úzött, riadt patkány módjára
kiosonok a házból
és a kék ködben kilopódzom az állomásra.
Körül-körül nézek, mint gyilkos,
kinek nyomában van már a rendőrség
és torkomban lihegő szívvel
felugrom a vonatra.

Megmenekültem!

Bent villanysugár, tikkadt parfümök,
útitársnőm lehunyja szép szemét,
furcsa, távoli nyelven beszélünk:
egy mozdulat — bő, vonzó vallomás
a szem villanása — vágyak terjengős éposza,
csintalanul és hahotásan gondolok arra,
hogy milyen maflán fognak ámulni
börtönöm rideg bajszú őrei,
a huszonnégy órás hétköznapok,
ha észreveszik holnap reggel,
hogy valaki hiányzik a taposók közül.

Én messze járok most a kalodámtól,
a rút, görnyedt alacsony napoktól,
a fénytelen, fásult ugyanaztól.
Könnyen, kótyagosan röpiök tovább
ünnepek, pünkösdek felé.
Az élet felett, az idő felett
szállok, száguldok, nevetek
és megcsókolom ígéretes útitársnőm,
aki mákonyos mámort olvaszt a számba,
mint karamelles fagyaltot.

Elsüllyed a nyűg, az óra,
nem hallszik hozzám a malom
örök, nyekergős rút röfrénje.

Nincs már több élet, nincs több élet!
ezért minden oly szép, oly tiszta,
mint tengersizem bércek ölében.

De jaj, kopog a reggel éppen!

(1928)

ALÁZATOS KÉRDÉS AZ ÉLETHEZ

Csendesen, lakajos alázattal kérdezlek,
te céda, te szent, te gyönyörű:
miért ez?
Miért ez? Miért, hogy reggel lerombolod azt,
mit éjjel lopott fénynél építettem,
hogy senki sem lásson?
Hogy eltakarod ködös köpönyegeddel
a távoli horizonokon ragyogó szigeteket,
melyeken egykor kiköthettem volna?
Hogy szétszóród emlékeim aszott, illatos lapjait,
mint hamut a szélbe?
Kérdezlek, drága: hát minden hiábavalóság?

Letörlöd a mosolyt orcámról
és szememben elotlod a remény lámpását.
Kifürkészed lelkem minden zugát,
ahová lelkemből kiizzadt gyöngyöket rejtegettem
és te ellopod a gyöngyöket, az én kínos-jajos
gyöngyeimet
és kihajítod őket a közönybe, a semmibe.
Kiszívod az erőt karomból,
szívemből, tudómból
és a láz iromba, vörös kucsmáját szorítod fejemre —
Ó!
Fejemben úgy ugrálnak a gondolatok, mint ördögfiókák
a varangyos üstök körül.
Balog búval, félrebillent fejjel ülök,
mint részeg, rogyant karneváli figura.
Egyedül vagyok.
Gyenge vagyok.
Szegény vagyok.
Beteg vagyok —
de még mindig a tiéd vagyok?

Te rám nevetsz, aranyokat csorgatsz le ujjaidról,
majd ölelésre tárod a karod,
pedig nem kellek neked:
se barátnak, se szeretődnek, se fiadnak.
Csak nevetsz, gúnyolsz engem, mert
nyiszlett és nyomorult vagyok.
Kérdezlek téged, te gyönyörű:
meddig tart a játékod?
mikor hajítasz el magadtól?

Kérdezlek szomorúan és köhögősen:
Miért ez? Miért ez!?
Te drága, te csodálatos,
te egyetlen, akit örökkön
szeretek s akinek szerelmére
örökkön vágyok.

(1925)

CSODÁLKOZÓ SÓHAJ AZ IDEGENHEZ

Szeretni szeretnék
hatalmas Idegen,
barátságban szeretnék élni veled,
mint repkény, mely óriás
tölgyre kúszik.
Szeretni szeretnék
és bizalmasod szeretnék lenni,
hogy megértsem munkád, játékod, szeszélyed,
és szeretném, ha érezném
a jószág megbocsájtó melegét benned.
Ó, ha testvéremnek tudnálak,
milyen könnyű volna!

De jaj! te elviszed hitem és múltam,
apámat, kis húgom, meleg tenyerű
jó barátom,
elcsened álmaimat, ifjúságom
ritka, rejtett, tiszavirágos mosolygásom
elviszed, ami szép, ami drága,
ami meleg, ami vigaszos
és pucéran, társtalanul hagysz
az évek kopasz, hűvösödő őszében.

Nem értelek. Ozirisz, hatalmas úr,
borzongva látom szívtelen szeszélyed
kegyetlen munkád, fenséged, halhatatlanságod.
Megdöbbenek örök és végtelen
hatalmadtól!
Csodállak, félek, ámullak, tisztellek,
de nem tudlak, nem tudlak szeretni!
Idegen maradsz, gőgös úr maradsz
és én örökre ámulós rabszolgád maradok.

(1928)

SZERENCSE KERÉKE

Csákányok, pörölyök, ásók és kezek,
hámorok és szurtos kis műhelyek
munkája és mocskos élete,
sok keshedt, keserű hétköznap,
köhögés, hajszojt, mosolytalan este,
suta sóhajok, nyútt, izzadt álmok
végtelen és jeltelen temetője,
dagadt izmok, olajos tenyerek,
rossz tüdők és bamba tekintetek,
reménykedések, sovány betétkönyvek
gyászos, gyűrött párnák alatt,
hervadt-víg asszonyok, éhes gyerekek,
lázaik, lobogások, lelkek, életek —
egy pillanat alatt a tiéd,
minden munka nélkül a tiéd,
egyedül a tiéd.

Mikor azonban a croupier eléd teszi
a zsetonok tarka vagyónát —
órájuk gondolok, az éhezőkre,
a fáradtakra, az izzadókra,
a dolgozókra, a milliókra,
a mocskosokra, a nagyon jókra,
a tőrőkre, a krisztusokra,
akikkel gúnyt űz a játék,
de akik nem zúzzák össze
a szerencse kerékét.

(Monte Carlo, 1928)

BÁCSKAI ÉJJEL

Szabályos sorokban zsendül a vetés
a józanság egyeneseket húz
az önzés határköveket állít
és megbízható lakatot tesz a magtárra.
Minden oly hasznos, minden oly józan
nagy értéke van a trágyának
a késnyelők és komédiások
félve, idegenül kullognak e tájon
és alázatosan köszönnék
a füstölgő trágyaszekereknek.

Minden oly hasznos, minden józan
a szépség apró angyalkáit éppúgy
kiűzik a hurkaszagú házakból,
mint az éhes, lázas, riadt szemű
koldusokat.
Éjjel pöffedt hasak horkolnak e tájon
az álom pilléi senkit sem visznek
smaragdos, rubintos óperenciákba.

Nem kérdem, szabad-e, helyes-e,
 józan, hizlalós, értelmes dolog-e
 álmodni bérecekről, búzáatlan sziklákról,
 sasokról, fényekről, Párizsról, világról,
 csodáról, mákonyról, szent, jó asszonyokról...
 Éjjel van, horkol a dagadt disznóhizlaló,
 a százlánccos gazda gutaütötten emészti
 az esti vinkót meg a paprikást,
 mialatt én spanyolul tanulok,
 Hölderlint vagy Rimbaud-t forgatom bűvölten,
 Van Gogh lángoló vonalait ámulom
 vagy Nietzsche megejtő mélységeibe szédülök
 sápadtan, lázasan, szikkadt szemekkel.
 De aztán hirtelen kibúvok a könyvek
 magos és biztos bástyája közül
 ki az ólszagú éjszakába!
 Kapzsi otromba ebek csaholnak utánam,
 de én már kint járok a vetések közt
 gonosz mosollyal, mint a kazalgyújtogató.
 Alattomosan kuncorgok,
 káröröm bugyborékol bensőmben,
 mert most ültetem el a téboly
 mákonyos, magtalan, tündérszép
 virágait
 a hasznos, trágyás, egyenes,
 bácskai barázdákba.

(1928)

BARÁTOM A SZAMÁR

békésen bölcsen hegyező fülekkel
 víz és vezet
 a Királyok Völgyében.
 A ragyogó rózsaszín sziklákról
 visszapattan minden sugár
 s a rekkenő hőségben
 a szűrő sugaraktól
 kábán ingok a nyeregben.
 De barátom a számár
 nyugodtan lépked,
 ő tudja az utat, a célt
 és tudja az élet értelmét.
 Én bizom benne,
 elismerem fölényét
 és megsimogatom az izmos, szürke nyakát,
 mely biceg és biccent
 a kurta lépéseknél.
 Aztán kutatok, keresek
 valami szó után,
 melyet megértene
 ez a hűséges jó barát
 a perzselő sivatagban.

Két arab szó jut eszembe
mindössze,
az egyik édest jelent,
a másik szolgát.
Nincsen több szavam
ebben a bágyasztó, bódító fényözönben,
mikor szikkadt a szem
és ájult az agy
és a szótárom otthon maradt.
„Helu Haddam” —
mondom hát hálásan
és biztosan hibásan
a nagy szürke fülekbe.
De vezetöm, barátom,
bizalmasom és tikkadt életem
hordozója
megértően bólint,
megpeckeli fülét,
majd nyájasan felnyerít
és szinte vidámabban
aprózza lépteit
ebben a vakító sárga-rózsaszín
kohóban.
Milyen jóleső ez a válasz,
ó barátom.
„Helu Haddam” —
mondom becézgetőn,
köszöngetőn
és máris biztosabban
ülök a nyeregben.
Tudom, hogy egy hűséges barátom
van a sivatagban,
aki becsülettel visz és vezet,
mert tudja az utat, a célt
és megbocsájtja tudatlanságom,
gyámoltalanságom
és emberi gyengeségem.

(Luxor, 1927)

H A J N A L B A N , K I S Á L L O M Á S O N

Ásítós, mosdatlan vasutas
őgyeleg az izzadt, keserű váróteremben,
melyben az utálat öklöndözik
leragadt szemekkel.
Zsírfortos batyuk, kajla kosarak,
szurtos parasztok kuporognak
bűzben bóbiskolva.
A villany oly gyenge már,
mint ájult apáca.

Jön a hajnal fázósan és mogorván,
piszkosan tápázkodik fel a téglagyár mögött.
Tárcsák verődnek össze,
kopott, koldus vagonok szégyenkeznek
a rosszkedvű rideg virradatban.
Beteg lámpa inog
bánatos ívben,
fütyül a tolató
fanyarul, fáradtan,
zöld a váltó szeme:
mehet!

És te megjelensz fehér kalappal,
üdén és kíváncsian,
tisztán tündökölve és titokzatosan,
mint színpadi csoda.

Ki vagy?

Houbigant árja úszik mögötted,
puha hálósobák szaga,
hordár bőröndöket hoz,
melyeken színes cédula.
„Albergo della Luna Palermo” —
szól az egyik s a másik így beszél:
„Hotel Imperial Bruxelles”.
Vidám szerelmes ágyból jöttél,
esti fürdő után,
csókHzápor után,
csókmámor után
és boldogan aludtál,
mint jóllakott vadállat.

Ki vagy?

Szép vagy.

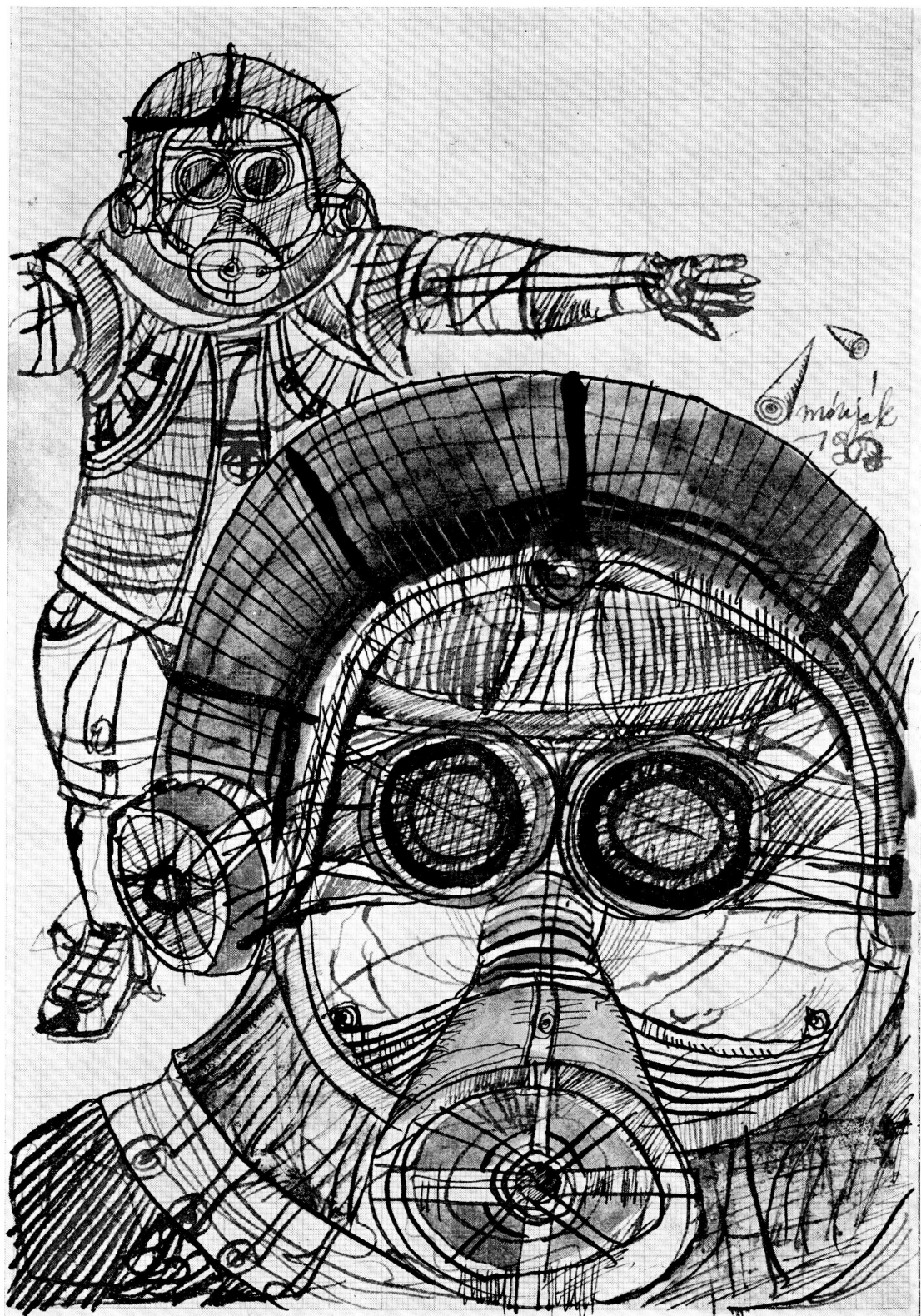
Gőgösen lépkedsz a peronon,
illatok fátyla libeg utánad
s én búsan, irigyen találgatom
kiléted, utad, múltad
s a célod.

Ritka, idegen virág vagy,
kinek nem tudom nevét és honát
de szédülve szívom illatát.

Szép asszonyi élet vagy,
akit nem ismerek,
aki csak idegen férfiak számára
kín, gyönyör, élmény és csoda,
míg nekem csak vágyakat csókoló
szomorúság.

Istennő vagy, aki eltűnik,
mint minden égi jelenség,
aki kényesen és kényszeredetten lépked
ezen a bízós, döglődő,
batyus, kis állomáson,
ebben a rút, rideg, rossz szagú reggelben.

Titok vagy-e, vagy messzi vágy?

Úgy szeretnék veled menni,
messzi menni,
messzi menni,
veled menni . . .

Veled menni,
te fehér kalapos, te isteni, te drága
és soha vissza nem jönni
e bűzös, bánatos, batyus, kis állomásra.

(1926)

E G Y P I L L A N A T

Ha majd ismét eljön egy karácsony,
milyen szép lesz a hó, az öröm,
a csúf szívek is szépek lesznek,
amint cukorkát visznek másnak.
Ismét karácsony lesz!
Este társaság lesz nálatok,
dióspatkó és szép, vörös tea,
puncs is lesz tán, meg kedves kártyajáték,
élces kedv meg piros hahota.
Te pedig egyszer felveszed a kártyát
és szemed elréved.
Nézed, mint málik szét a cigaretta füstje
a lámpafényben.

— Mi az? Hova gondolsz? Rajtad a sor!
— ekképpen szólnak hozzád,
de te nézed, mint málik szét a cigaretta füstje
a lámpafényben.

Az is lehet, hogy messzebb nézel,
hogy engem nézel
e kurta pihenő pillanatban,
engem,
aki nagyon messze van már
múltban, földben, poros emlékezetekben
és rozoga cukorskatulyák lomjai között.
Én ugyan akkor már táltossal vágatok
a fekete feledés felé,
mely titokzatos és dermesztő,
mint minden halál,
de lehet, hogy halvány fényecske villan
a révedt feketeségben
és lehet, hogy te látsz engem,
kedves.

E bús pillanat oly rövid,
mint hulló csillag karcolása
és méla, komorult arcod ismét
mosolyra virul.
Felkacagsz.

Már minden elmúlt!

— Tudom már! — mondod
és drága kezed,
melyre egykor anyyi csipogó csókot
cseppentettem,
most a tök felsőt
leteszi az asztalra.

(1926)

LEVÉL A KEDVESHEZ KÉSŐ ÉJJEL

Nem tudok írni, bocsáss meg nekem.
A fejem zúg, helyemet nem lelem,
felcsavarom a rádiót, újságot lapozok,
az asztalon új könyvek, felvágatlanok . . .
Hiába! nincs már ideg és idő,
könyvben, pohárban nincs feledtető.
Néhány sort kopogok le az írógépen,
őszinte akarok lenni mindenképpen,
szavaim azonban hazugul hangzanak.
Széttépem a papírt. Mint a vak,
aki idegen világba került, botját elvesztve,
tétován tapogat, a levegőt reszketve
fogdossa. Hová megyek? Hová megyünk?
Világos választ ki adna nekünk?
Ötven millió a munkátlanok száma
és mind többen lesznek. Hiába . . .
Milyen szép lenne, ha csak mi ketten
lennénk egymásnak: élet, vágy, cél és egyetlen
probléma. Ha tiszta ég simulna ránk,
mint ragyogó selyemsátor. S katáng
meg kakukkfű pihegne a lábunk alatt.
Ha tiszta lenne a láthatár s falat
nem látnánk sehhol. Oh, sápadt kezű kedves,
ne haragudj, de erről álmodni üres
buborék-játék. Hallod, mit mond a rádió?
A munkátlanok száma ma ötven millió.
Halál, materiálizmus, gázbomba,
Hitler, Al Capone, földrengés, India . . .
Fáradt vagyok, aludni kéne már,
az álomban nincs talaj és határ.
Bután horkolni! S ha felnyitnám szemem,
megpillantanám egy riadt reggelen,
mint úszó, hívó messzi délibábot,
az igaz embert s az igazabb világot.

(1931)

GÁL LÁSZLÓ VERSEI

béka vers

pocsolya a mi szép hazánk
hátunk és életünk varangyos
legyet falunk és brekegünk
s nagyot alszunk ha jóllakunk

hús és húséges a lapu
okos béka meglapul alatta
ökörre fújódni bolond embermese
hazudott aki ezt brekegte

jó lomha bűz a pocsolya felett
s az illattalan vízililiom
hangos estéinken a magunk őszinte
béka örömeit kuruttyoljuk

tele a hasunk szép az élet

eget festettem kékebbre

hogy mindent tudtam hinni akkor
papok hiténél jobban hittem
hogy tej és méz csurog majd itten
nem bántam meg és nem szégyeltem
hogy mindent tudtam hinni akkor

szellő szép szárnyú lepke libben
lehetett volna tavasz itten
s míg húsz év új húsz évre fordul
rongyos koldus koldustól koldul
s embertől fillér emberséget

eget festettem kékebbre kéknek
napnak tüzeltem meg ne fázzon
paraszát vették piros tüzemnek
s didereg lenn téli világom
s a hó sem fehér nem fehér

ködöt feltépő új jelekben
magam hiténél jobban hittem
szép szóra szóló szűz szívekben
a május szívű emberekben

az emberekben

ünnep

csorgott a zsír a szája szélén
ujjongott vörös tele pofája
tíz ujjával tépte a bárányt
és ette falta rágta

mit teszel ember kérdeztelek
ünnepelek

hevert a részeg bamba két szemén
ködök felhőztek hebegett
üveg után nyúlt telhetetlen karja
két keze remegett

mit teszel ember kérdeztelek
ünnepelek

célban

itt vagyok már a tarka rongy alatt
nagy futás volt ez lihegek még
ez hát a cél

két pózna közt három piros betű
nagy C nagy É nagy L
mi lesz belőlük ha majd letépik
dicsőség
emlék
törlőrongy

a bajnokot esküszöm nem irigylem
és nem sajnálom a legutolsót
talán csak azt ki el sem indult

mi fűt futót hogy csak rohanjon
s jelent-e jót hogy a legelső
ő tudja meg majd legelőször

buzgón jegyez a kis riporter
a napnyugtáig tartó halhatatlanság
sordíjas csősze

kettő a mankó

millió mérföldet befutottam
álmomban s ébren álmodozva
siettem piros lakodalomba
jöttem fekete halotti torra
kertemben illatok enyésznek
orgonaillat gyöngyvirág
és sohasem lesz vége a télnek
talán sohasem

a tarisznyám hajdan tele volt
ellopták elszórtam feléltem
beh jóízűek is voltak régen
azok a hamuban sült pogácsák
most már nem hiszek a mesékben
s tündérr királynők sohasem éltek
talán sohasem

a dombra akkor felszaladtam
hegy állt mögötte azt is megmásztam
a hegy mögött is hegyek állnak
és lekopott már mind a négy lábam
kettő hús vérből és kettő a mankó

NÉGY VERS

PARANCS JÁNOS

FIATAL LÁNY

Gyöngé csontjai sajognak,
érelődő ízek és illatok,
álmában a párnát szorítja,
csattog kék lepkeszárnya,
elúszik némán a barbár
városok fölött lebegve,
más korba és más égitestre
röpíti misztikus utazása,
a valóság az álom folytatása,
úgy véli, nincsen lehetetlen,
mégis mit megkíván, nincs sehol,
hátrál előle egyre és hívja,
csalogatja, sürgeti a vágy,
nem érti félelmét, iszonyát,
remegő testét forróság önti el,
hideg verejtéktől lucskosan
hánykolódik az ágyon,
domborodó csúcsos keblei
feszülnek és bizseregnek,
hullámzó hasa, barna köldöke
fénylik, mint aranyló olajbogyó,
harmattól csillogó imola
ringatózik csipője árnyas
rejteken a puha homályban,
sóvárgó érzékszerveit megsebzik
félszavak és pillantások,
nyugtalanítják látomások,
rémíti a bakszagú éj,
sorsa ellen, vágyai ellen
hiába lázad, semmit nem tehet,
sem ő, sem bárki más, akárki,
készülődik az elszánt horda,
hogy ellenkezését megostromolja,
s a vérben úszó ezüst holdat
egyikük biztos eléri majd,
ünnepe legyen a vereség napja,
ne sújtsa őt a bánat, s baljós haragja,
ragyogjon és tündököljön,
legyen övé a boldog önfelédtség,

a játék izgalma s kegyelme,
úgyis megérkezik majd rendre,
az öröm után a gyász, a gyötrelme,
a csontokat szaggató fájdalom,
a fuldoklás, a vesszőfutás,
mindaz, amitől hiába rettegünk,
és amit el nem kerülhetünk,
mert vendégek vagyunk itt csupán,
akiket fölkap és elsodor az idő.

1968. május

HULLÁMVERÉS

Lassan kidőlnek,
földdel keverednek,
patakmeder-ágyban,
alszanak sás és fű között,
iszapba fúrják fejüket,
rózsaszín habokba merülnek,
elúsznak lomhán a hold alatt,
botladoznak a csillagok porában,
lobognak borzas álmaik,
kibontott kékarany hajfonatok,
testünkre várnak hegyes karók,
őket átdöfte már valamelyik,
vérük megalvadt, fekete
csomókká száradt a napon.
emlékük akár a csont fehér,
szétporlad örökre, és a szél
fölkapja, lebegteti, elsodorja,
és semmivé lesz az engedelmes,
a bátor és közönyös csapat,
semmivé lesz minden egykoron,
hömpölyögteti, görgeti a szél,
a cudar idő beszipantja őket,
kásás fényben ringanak súlyosan,
elmerülnek opálos üvegpalatában,
csillogó rézpénzek a semmi tenyerén,
a lenti homályban, fölöttük a tenger,
s a verdeső szárnycsapások.

1968. május

ŐSZINTE GYILKOS

Ami megtanulható, a mozdulat,
a lelketlen mechanizmus,
a villámgyors ütés,
nem érdekfeszítő, inkább unalmas,
és nem érdemes megpróbálni,
kicsavarom a galamb nyakát,
fültövön vágom a nyulat,

leszúrom a rúgkapáló kecskegidát,
körben véres tetemek,
szőrös, tollas dögök,
vérszagtól megrészegült legyek,
keringenek a szűkölő sovány kutyák.

A legnehezebb abbahagyni,
a kéz szorgalmasan végzi dolgát,
ütemre összerándul, lecsap és visszaugrik,
harang kondul, lüktető lökések,
a csirke fej nélkül rohan, port kavar,
a húsdaráló csattog és forog tovább,
kés-hideg nyilallás lapockám alatt,
fejemen tüzes abróncs, szorító pántok,
ide-oda lengő inga vagyok,
kezemben virágcsokor, recsegés-ropogás.

1968. május

KEDVEZŐ ALKALOM

Gúnyos fintor, szorongó csodálkozás,
oldalra hajló fej profilból,
gyanútlan pillantása végzetes,
a megtorlás gyors és szabályos,
és elkerülni nem lehet,

hiába ravasz közönye,
álmos tekintete,
ingerlő némasága,
nem segít rajta semmi már,

csak a kedvező alkalomra lesnek,
elkapják, földre teperik,
nyelvét kitépik, megtiporják,
bőre alá söt gyömöszőlnek,

szemháját levarrják,
csalánból font korbáccsal
combjai közé csapnak,

meggyalázott testét
sósavval locsolják,
csontjait összetörik,

kicsontozott maradékát
széttépik a kutyák,
fölfalják a halak,

emléke a gyilkosok arcán,
üveges tekintetük mélyén tűzfolyam,
pezsgő áradat, örvénylő iszonyat.

1968. május

NYAKUNK KEMÉNYEDIK

LADIK KATALIN

NYAKUNK KEMÉNYEDIK

Galagonya hullott ránk.
Azóta nyakunk keményedik.
Szakálla nőtt neki
Neked és nekem is.

ITT CSÜCSÜL A NÉGY LÓKÖTŐ

itt csücsül a négy lóköető
a négy király mondhatom
szapultak hogy borotválkoznom se kellett
mikor ildikó belépett
a küszöb átnyalábolta s kardjára tűzte

mondtam nekik hagyjatok a fenébe
nem kell az ezüstötök
a miločeri W.C.-ből a sirályok
azok kellenek

MINDKÉT ÉJJEL

mindkét éjjel
telt hólyagomban
határozottan éreztem a lófejet

KI FOGAD BE ENGEMET

madárral állkapcám között
veréb deszkástul viszi a holdat
szűrös fészkébe
harapok egyet

MINDEN AZON MŰLIK

ahogyan a moziból jössz ki és hónod alá veszed
hegedű jön ki langyos tojás mellé teszed
pacsirtát veszel és hegedűbe teszed
s a tojás elsírja magát

NADRÁGOMRA HARÁTALÁLSZ

anyu ez a bácsi párnámmal játszik
labdáját hasamra teszi csupa pipacs a világ
lenyírja hajamat cseresznyét látok
a cseresznyét vasárnapon megeszem

A MÁSIK SZOBÁBAN AZ ÉNEKESNŐ

A másik szobában az énekesnő libáimat elégeti
a másik szobában feljajdultak a mezők és hanyatt feküdtek
egy almafa megloccsolva kitántorog
a másik szobában torkomat elégetik
deszkáim sirató lányaim

MAGA AZ A KÖVÉR PASAS

aki cseresznyeruhában jár és riogatja az ablakokat
ki lábat mos a fényes ég alatt és betöri a madarakat
lábat tör és lemossa a madarakat
farkában cseresznyemag aki egy kövér pasas

JÁTÉK HIHINEK

sárga kötél végén sárga villamos
villamos végén kezdődik egy körte
ha megszűnik a körte egy csodálatos sapka
kezdődik kettőnk között

HIBA TÖRTÉNHESETT EZT RÖGTÖN ÉSZREVETTÜK

rigónk volt elég meg autógumink
a lepedőben szappan tú meg a holttest ugye
aki az én szerelmesem sárga trikóban
aki az én autóbuszom sárga trikóban
az én emeletes házam talpig madárban

ELINDULTAK A KIS PIROS BULLDÓZEREK

jó lenne szeretkezni valakivel
mondtam egy bulldózernek aki szilvafa volt
jó lenne szeretkezni veled mondtam
narancsaim elrepültek milyen üres az élet
csak addig vigadok míg szoptatom
rőfögő kis piros bulldózereimet

VEI-LI TESZT*

FRANCI ZAGORIČNIK

t. 1.

robertót nem láttam
az autót láttam
a zöld ágon
megérett

t. 2.

látni
nézni és látni virrasztani
virrasztani és nézni
nézni
látni

t. 3.

sába királynőjét látni
és megbilincselte láncokat
mint ahogy már (ezek) a dolgok
szükségesek és elkerülhetetlenek

a fűtött moziban
a nőnek még három orgazmusa volt

ne nézz föl
mondta dana day
egyáltalán nincs film

t. 4.

és tényleg virágoznak
a mák infraktusai**
pedig az amiben hiszel
kevesebb a füstnél

---

* Vei-li (A Farok Kapuja) mitológiai lyuk az óceán fenekén vagy végén.

** infra + infarktus = infraktusok

ezért nem hiszek
semmiféle
istenben

t. 5.

se fehér se fekete
nincs a célgömbdön

a célzó fogva tart
őhelyette
te vagy a tárca

magadnak egészen jól
hozzád hasonlónak
fehér holló

t. 6.

minden
vej-li-be
ömlik

ez a garat
újra csak kiéheztet
és beszív téged

a gravitáció nem tart meg
a lábadon
egész idő alatt a fejedem állsz

szép név a pióca
az ajtó vállai megvetemedtek

t. 7.

egészen jó az a hely
ha a homlokára esett
úgy kellett
ha szárazra esett
az eső
ha a térdére esett
egyáltalán
ha esett

fekete ökör nyergeli a lovat
ösztoke ösztökéli
a széles kis óceánba
mártja bele patáit

t. 8.

és a garat
a végén jön
ahol vége van
minden kezdetnek

minden fonál
mindegyik rag
ami van
és ami nincs

t. 9.

ott halni megszűnünk
elegünk van ebből ott

ott halni megszűnünk
elegünk van ebből ott
ott halni megszűnünk
elegünk van ebből ott

ott megszűnünk
elegünk van
ott
megszűnünk

t. 10.

ott szűnni megszűnünk
ott végzünk a véggel

milyen a legtisztább ütem
milyen a leginkább tiszta
milyen a legmegtisztultabb
milyen a legütemesebb

sötétebb-e a napnál
világosabb-e az éjnél

t. 11.

így és hasonlóképpen kopogott
a krokodilus
két napon át
beleszámítva az éjjeleket is

azután megállapodtunk
hogy addig élhet
amíg be nem szívja
a vei-li

t. 12.

ahogy mondom a krokodilus
szépen vigadozott
táskának nem nyúzunk meg
pénztárcára nincs szükségünk

a fának sem kell
és egyáltalán

t. 13.

nem nyúzunk meg télire
szelíd és párás lesz a tél

a napok peregnek
a nesztelen golyóscsapályakon
bársonyosak és melegek az éjjelek
gombaszagot áraszt a nap

t. 14.

ezt a kicsiny keveset
morzsold le
szépen növekedj
szépen morzsold le

így így
szépen növekedj
szépen morzsold le
ezt a kicsiny keveset

óvatosan szépen
a farokkal
így szépen
a farokkal így

szépen növekedj
a farokkal
szépen morzsold le
ezt a kicsiny keveset

t. 15.

és így van ez a krokodilusokkal
és általában a többi dologgal

hogy ne említsük meg
az említhetlent
hogy ne ismerjük el
az elsimerhetlent

minden mindennek spektrumában van
palettájából
nó ki az eb

t. 16.

semmilyen átok nem létezik
éppenséggel semmilyen átok

azért ólálkodsز körülötte így
nehogy véletlenül elnézd

a vei-li garatja
alólad kiszívja a talajt

hiába ólalkodsz körülötte így
minden út oda vezet

t. 17.

önmagának fölösleges
dana day
roberto megérett

bordájából kihajtott a volán
ábrázata kivirágzott

ezúttal nem felejtí el
1967. szeptember 10. illatát
egyszer s mindenkorra fölösleges

t. 18.

egyszer s mindenkorra
nézd
egyszer s mindenkorra

emberek
városok
fák

csillagok
hírnökök
bizonyos mozdulatok

t. 19.

vagy valamely fonál
valamely vékony fonál
vékonyabb a hajnál
a láthatónál vékonyabb

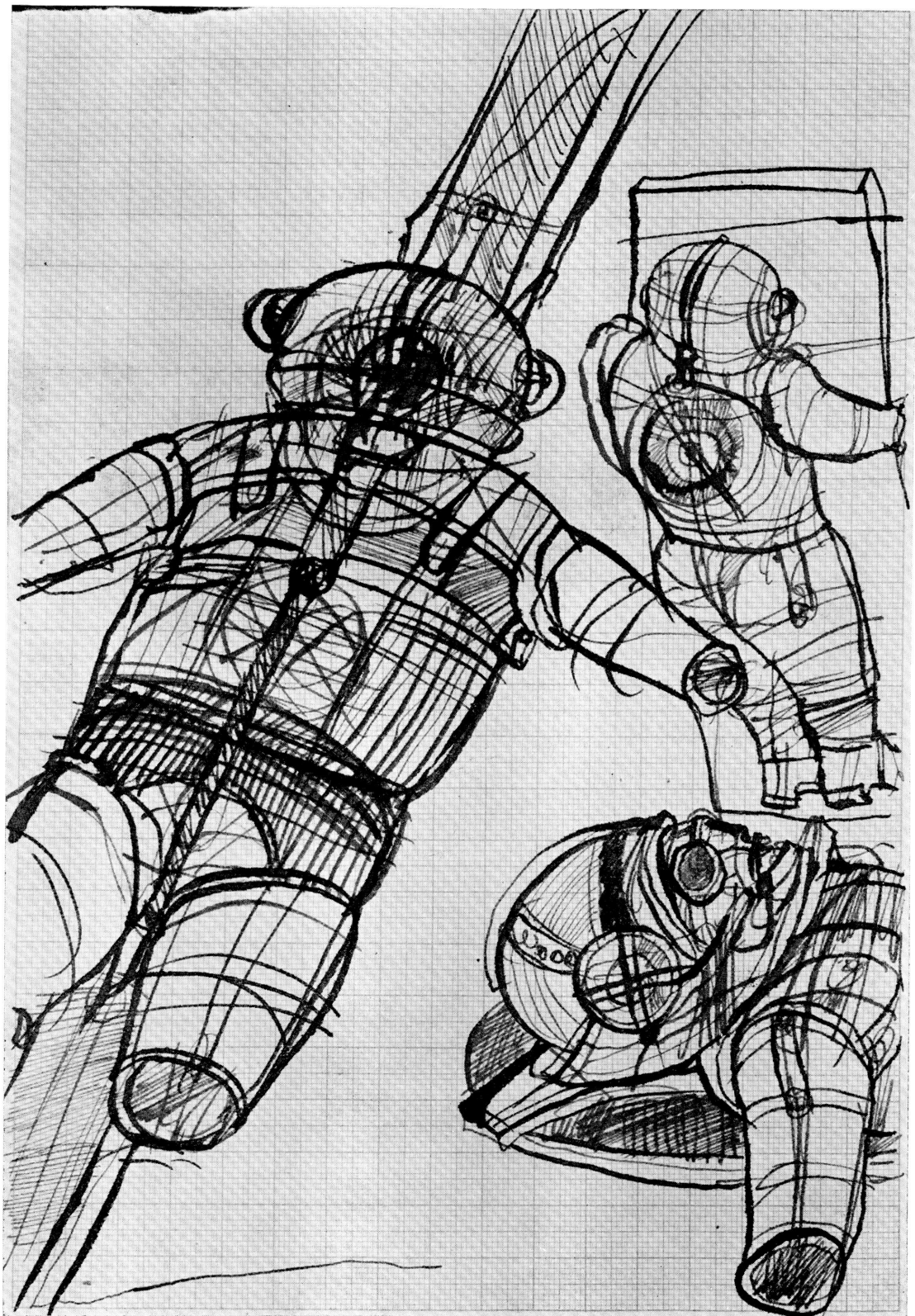
teljesen láthatatlan
teljesen nem létező
teljesen nem zavar
teljesen jelen lehet

t. 20.

vagy pedig valami más
lehet hogy
lehet hogy valami egészen más
lehet hogy akármi

vagy sohamár

t. 21.

vei-li egyedül
vei-li a zöld ágon

szakadék ahol minden elveszti a talajt
a víz és a part
a madarak és az ég

ahol minden átmegy
valamiből a semmibe
és nem fordul meg többé

Konc József fordítása

A PARKBAN

NÉMETH ISTVÁN

A három pad közül a középső üres volt, arra telepedtek le. A jobb oldalin egy idős, fekete ruhás, egyenes derekú hölgy horgolt, a bal oldalin két fiatalasszony elmerülten beszélgetett, hátuk mögött, a nyírott gyepen, egy hozzájuk tartozó kislány görkorcsolyázni próbált, de a puha talajon minduntalan orra bukott. Ez annyira felbőszítette, hogy toporzékolni kezdett.

Az egyik fiatalasszony, valószínűleg a kislány édesanyja, a válla felett hátrafordította a fejét, de figyelmét beszélgetőtársán hagyva, rászólt a fortyogó kislányra:

— Mondtam, hogy gyere le a betonra.

— De én itt akarok! — csattant fel a kislány elszántan.

A fiatalasszony visszafordította a fejét beszélgetőtársára.

— A kis forradalmár — mondta a középső padon a vörös hajú férfi.

— Még csak lázadó — igazította helyre a barátja.

— A korához képest ez is haladás.

— Hogyhogy a korához képest? Ezzel kezdik; még mielőtt talpra tudnának állni, már lázadnak.

— Nekem mondd? Tapasztalatból tudom — sóhajtott a vörös hajú.

— Én még emlékezetből — mondta némi mélabúval a hangjában a vörös hajú barátja. Aztán sokáig hallgattak.

— Olyan, mint a műhó a régi filmekben — szólalt meg újra a szikár agglegény.

— Micsoda? — kérdezte tünődve a vörös hajú.

— Ez a vattahullás. Nem látod?

— Nem én. Hol?

— Arról a nyárfáról söpri a szél. Parkba nem ültetnék ilyen fát.

— Nem látom a fát se.

— Tréfálsz?

— Csakugyan. Nem hiszed el, milyen gyöngék a szemeim?

— Sose panaszkodtál.

— Titkoltam. Gondoltam, valami átmeneti zavar. De a múlt héten elmentem az orvoshoz.

— Nem tragikus. Kapsz szemüveget.

— Igen... A kislányom rábeszélte, hogy aranykeretes legyen... Mikor a főorvos megvizsgált, én elmondtam neki, amit tudtam. Hogy mennyire vakít a hó meg a tavaszi napfény. Igen, mondta, ezek ismert dol-

gok, de mi volt az, ami engem idehozott? Mi volt az, amitől komolyan megijedtem? A horog, mondtam. Nem tudtam a horog fülébe befűzni a zsinórt. Erre rögtön kiszólt két feketéért, s kávézás közben elcsevegünk a horgászásról. A főorvos is horgász.

— Nyilván azok is ott arról csevegnek — vigyorgott az agglegény.
— Kik?

— A tavacska túlsó partján, egy tisztás közepén öt nagy fa áll, azok ott, ni. Úgy állnak szétnyomott ferde törzsükkel, mint öt szál virág a vázában. Látod?

— Elmosódva. Alattuk egy fehér és egy rózsaszín pamacs.

— No az a két pamacs a szerelmespár. A lány az egyik fa törzsének vetett háttal ül, a fiú mellette fekszik, feje a lány ölében pihen.

— És a rózsaszín pamacs a lány combja? — kérdezte a vörös hajú izgatóttan közelebb húzódva a barátjához.

— Nem, hanem a fiú inge. A lányon a fekete klottruhája felett nyitott kis fehér szvetter. Hány éves a lányod?

— Tizenhat. Miért kérdezed?

— Mert ott, az a rózsaszín folt se lehet idősebb.

— Mit csinálnak? — sürgette a barátját a vörös hajú.

— A lány kinyújtott lábakkal ül, a fiú hanyatt fekszik, feje még mindig a lány ölében.

— Szépek?

— Jaj! — mondta az agglegény. — Pedig nem látom a fiú arcát, a lányét meg eltakarja leomló szőke haja, ahogy a gyerek fölé hajol.

— A lánynak szőke a haja? — A hangjában csodálkozással vegyes meghökkenés rezgett.

— Aranyszőke — mondta az agglegény némi töprengés után.

— Egyenes szálú, vállra omló...

— Na. Lám, mégse vagy olyan vaksi.

— Csókoloznak? — kérdezte a vörös hajú türelmetlenül.

— Mozdulatlanok, mint a szobor.

— Látják őket mások is?

— Alighanem az egész park. Itt a jobb oldali padon az az idős hölgy dermedten bámulja őket, mint aki nem tud szabadulni egy bűvös látványtól. Észre se veszi a mama, hogy a lába elé ejtette a horgolást. Olyan, mintha karót nyelt volna. Te, meg kellene ütögetni a hátát, hogy levegőt kapjon.

— Őt én is látom. Beszélj inkább róluk. Most mit csinálnak?

— Elmerültek egymás arcában.

— Csókoloznak?

— Dehogy. Csak nézik egymást. Van ennél szebb, barátom? Hullik rájuk a nyárfa bolyha.

— Tűrik?

Az agglegény visszakérdezte: — Mit? A báméskodókat?

A hátuk mögött a kislány újabb dührohámot kapott. Görkorcsolyás lábával toporzékolt. Aztán, mint aki azért is megmutatja, sisteregve lezúdul a kibetonozott sétányra, s vadul nekilendül a kerekein.

— Évike, fölbuksz, eltöröd a lábad! — pattant fel a bal oldali padról az egyik fiatalasszony.

— Gyerünk innen — ugrott fel a másik is. — Ezt nem lehet nézni tovább — mondta olyan hangosan, hogy a két férfi is jól megértse. El-

menőben mellettük méltatlankodásának szövetségeseket keresve duzogta: — Nemhogy elbújnának, hanem itt a világ szeme láttára falják egymást. Utóvégre gyerekek is vannak a parkban!... Az első rendőrt rájuk küldöm.

— Már falják egymást? — kérdezte izgatottan a vörös hajú, mikor a két fiatalasszony sértődötten eltávozott.

Az agglegény barátja füléhez hajolt:

— Nézd csak azt az öreg hölgyet. Nem különös?

— Már újra horgol — állapította meg a vörös hajú ingerülten.

— Igen, de közben hogy nézi a fiatalokat! Most már úgy, mintha örködné fölöttük. Szinte ragyog az arca valami meleg kotlósörömtől. Láttad volna, milyen pillantásokkal sújtott a távozó fiatalasszonyok után.

— És ők hol tartanak? — terelte a figyelmet a vörös hajú a szerelmespárra.

— Most a fiatalember oldalra fordult, arccal a lány felé, felkönyökölt, és... — Hirtelen elhallgatott.

— És?

— És befúrta a fejét a lány két melle közé.

— A lány hagyja?

— Szorítja magához. Csókolja a fiú haját.

— Figyelik őket?

— Talán csak mi és ez az öreg hölgy. De ő már csak olyan, hogy is mondjam, feloldozó mosollyal.

— Miket beszélsz összevissza?

— Azt, amit látok.

— Az öreg hölgyet én is látom. Olyan a mosolya, mint a kerítőné. Parázna némben... Meddig jutottak?

Az agglegény tisztában volt vele, hogy a barátja sejt valamit.

— Élvezed? — kérdezte kajánkodva.

— Nagyon! — A hangját letompította az iszonyat.

— De hát nem lász semmit!

— Látok egy rózsaszínű és egy fehér ködös foltot. Tudom, hogy a rózsaszínű a fiú, a fehér a lány. Most a fehér folt lebukott, eltűnt. Csak a rózsaszínt látom.

— Na. A lány oldalra dőlt, a fiú felsőtestével ráborult.

— Rámászott? — Alig tudta fékezni izzó fenyegetését.

— Nem, csak ráborult.

— A lány mit csinál?

— A fiú nyakára fonja a karjait.

Hallgattak egy sort. Az agglegény kelletlenül ásított, csakhogy elhitesse, önmagával is, közömbösségét.

— Mit gondolsz, bevárják az alkonyatot? — kérdezte a vörös hajú.

— Már alkonyodik. És az a fiatalasszony csakugyan szólt a rendőrnek.

— Tán jön a rendőr?

— Már ott áll a fiatalok fejénél.

— Mit csinál?

— Úgy látom, felírja őket.

— Fölkeltek a fűből?

— Nyugodtan állnak a rendőr mellett.

— Nem látok semmit — mondta a vörös hajú előrenyújtott nyakkal.
— Erősen alkonyodik. Nem is alkonyodik, hanem hirtelen besötétedik.

— Bekíséri őket?

— Nem tudom. Még mindig ott állnak, a rendőr jegyez, ők ketten csak állnak mellette tétován, most már egymást átkarolva. Talán oda kellene menni.

— Minek? — mondta a vörös hajú bágyadtan.

Észre se vették, hogy ott botorkál előttük a fekete ruhás öreg hölgy a szomszéd padról. Csak már mikor megérintette a vörös hajú vállát, akkor éreztek föl rá.

— Szóljunk a rendőrnek, hogy ártatlanok — mondta reszkető, fölindult hangon.

— Mi nem láttunk semmit! — mondta a vörös hajú elhárító mozdulattal.

— Hallottam, hogy egész idő alatt róluk beszéltek.

— Hallgatózni méltóztatott? — nézett rá a vörös hajú támadó felelősségre vonással.

Ay agglegény lehajtotta a fejét, úgy tett, mint akinek semmi köze az ügghöz.

Az öreg hölgy kétségbeesetten meredt a két férfira, aztán hirtelen sarkon fordult, s szapora léptekkel, a legrövidebb utat választva, elindult a rendőr felé.

Már alig lehetett megkülönböztetni az embereket a fák törzsétől. Hirtelen hűvös fuvallat csapott le a parkra, s a nyomába zúduló szélvihar birokra kelt a fák roppant lombkoronáival. Pillanatok alatt egyetlen dacos jajgatássá változott a park, a csöppnyi dísztavacskába mintha borzongó fekete olajat lötytyintettek volna.

— Gyerünk! — mondta a vörös hajú. Belekapaszkodott barátja karjába. — Nem látok semmit. Szörnyű, hogy nem látok semmit. Ilyen sötét van?

— Oda kellett volna mennünk a rendőrhöz, megmondani neki, hogy a gyerekek csakugyan ártatlanok — mondta az agglegény büntudaton túli csüggedt szomorúsággal.

— Ugyan, mi közünk hozzájuk? Én már el is felejtettem az egészet.

— De én láttam őket. Azt hiszem, a lányod volt.

— Hallgass! — rántotta meg a karját a vörös hajú. Ugyanakkor megállt s szembefordult vele. A parkban egyetlen lobbanással kigyulladtak a lámpák. — Tréfálsz — mondta tompán. — Ugye csak megjártad az egészet?

Az agglegény makacsul hallgatott. Belekapaszkodott barátja karjába, és vonszolta kifelé a tomboló parkból. Épp hogy rájuk csapódott a busz ajtaja, türelmetlen, sűrű nagy cseppekben megeredt az eső.

AZ ÖREGEMBER ÉS A FIATAL

S Á N T A F E R E N C

Az udvar szegletében két ember állt egymással szemben. Egy alacsony és egy magas, nyurga alak. Az alacsony, aki öregebb is volt, egy kötél darabot tartott a kezében, és így szólt a másikhoz:

— Most ide figyeljen rám! Én még egyszer megmutatom magának, hogyan kell csinálni, de ha most sem érti meg, le is út, fel is út, mehet, ahova akar! . . .

Lassan, figyelmesen csomót vetett a kötéel végére, aztán szabályos hurokba penderítette.

— Megfigyelte?

A nyurga átvette a kötelet, kibontotta a hurkot, és hozzálátott újat készíteni. Kígyózott, tekergődzött a kezei között, végül összeállt valamiféle csomóba.

— Na, most megnézheti!

— Meg! Hogy az istenbe ne nézhetném meg. Hogy az istenbe ne, akár meg is csapkodhatom, hogyne csapkodhatnám . . .

Azzal kétszer, háromszor földhöz verte a kötelet. Addig, amíg volt hurok, nincs hurok. Felnézett a legényre, és felsóhajtott.

— Nagyon okos ember maga, barátom, nagyon okos ember . . . — De a tekintete mást mondott: hol szedtek fel téged, te szerencsétlen?

A legény rámeredt a pusztán maradt kötéelre, aztán megvonta a vállát.

— Maga sem tudta mindig. Egyszer mindent meg kell tanulni . . .

Kiköpött, hirtelen káromkodni kezdett, és újból a kötéel után nyúlt.

— Adja ide, az úristenit a hurkának . . .

— Üljön le arra a padra! — szólt rá az öreg.

A fal mellett félárnyékban — ide nem jutott el a villanyok világossága — hosszú lóca állt. A legény odament, leült. Letelepedett mellé az öreg is.

— Én nyugodt ember vagyok — mondta —, de mindenkinek elfogy egyszer a türelme. Utoljára mutatom meg magának.

Sirült, fordult ujjai között a kötéel. Kibontotta, utána lassan, időnként megállva, szép kerek hurkot kötött. Amikor készen lett, szó nélkül letette kettejük közé. Az árnyékban, mint egy fehér kígyó, feküdt a kötéel. A legény nézte, aztán felpillantott az öregre.

— Na jó! Adja ide!

Kibontogatta, és lassan, türelmesen hozzálátott a kötéshez. Szeme

összeszűkül a figyelemtől, ajkát összezárta, végül megrántotta a kötelet. A hurok ott gömbölyödött rajta.

— Na lássa! — mondta az öreg. — Ezt hamarabb is megtehetette volna! . . .

Elégedetten nézte a kötelet, aztán felvetette a vállára, cigarettát szedett elő a zsebéből, és megkínálta a fiataalt is.

— Figyelmen múlik az egész! Nem ördögös dolog ez, csak figyelni kell. Aztán, ha hozzászokik az ember, oda sem kell nézzen, megy magától, mint a karikacsapás. Magának majd még jobban, mint nekem . . . Az elődömnök volt ilyen hosszú ujja, csak úgy pergett a keze. Ein-cvei . . . s készen volt az egész!

— Az, az, úgy is kell az! — válaszolta a fiatal. — Tudja, én eddig ahány helyen voltam, soha még panasz rám nem volt sehol . . . Én, tudja, olyan vagyok, hogy azért a pénzért, amit kapok, szeretek megdolgozni, mert ingyen a bolond sem fizet, s az embert úgy becsülik, a munkája után. Ha látják, hogy dolgozik becsületesen, akkor megvan a megbecsülése is, ha meg csak így-úgy, akkor olyanok is hozzá. Csak az első pár nap, amíg beleszokik az ember a helyébe! Az kell, hogy beleszokjon, aztán már megy is minden magától . . . Ez milyen cigarettá?

— Töltött — mondta az öreg —, a vejem küldi a dohányt. Maga termeli, aztán amit kap belőle, megfelezi velem . . .

— Szabolcsi?

— Szabolcsi . . .

— Gondoltam, az ízéről. Jártam arra, még gyermek voltam, tán tizenkét esztendő. Édesapámékkal aratni voltunk. Már akkor szív-tam, ha nem látták, s lássa, megmaradt az íze a számban . . . Jól fizet-tek ott bennünket, de engem úgy elvert az úr, hogy ma is emlegetem . . .

— Miért verte meg? A dohányért?

— Dohányért az istent. Azt mondtam, hogy csak úgy megmaradt az íze, nem volt azért sohasem baj. Hanem tudja, ha eső lett, s nem dolgozhattunk, akkor bekergetett a tanyába minket, a tehénistállóba, és lefektetett volna, hogy aludjunk. Aludjatok, mondta, aludjatok! S ott járt a lábunk végénél, mi meg úgy kellett csináljunk, mintha alud-nánk . . .

— Hogy ne kelljen fizessen . . .

— Hát! De . . . azért csak fizetett érte, de ez volt a bolondériája, hogy aludjunk. Úgy vizesen kellett feküdni, míg csak el nem állt az eső, vagy elvonult a vihar, ha az volt! Egyszer aztán én sehogyan sem tudtam nyugton maradni. Ő ott járt előttem, én csak forgolódtam. Aztán odajön elé, és megüti a lábomat. Alszol? — kérdezi. — Nem — mondom. Rám csap erre a botjával. Alszol? — kérdezi. — Nem tudok, mondom én, mert hát gyerek voltam. Erre megint megüt, én meg kezdtem kiabálni, hogy nem alszom. Erre aztán megvert . . .

— Hát így van ez — mondta az öreg. Aztán eltaposta a cigarettáját és felállt. — Na, folytassuk, barátom, mert telik az idő . . .

Felállt a legény is. Megropogtatta a derekát, nyújtózkodott egyet, aztán kezébe vette a kötelet.

— Na, akkor! Csináljuk, ha maga mondja!

Mélyet lélegzett, és felemelt orral beleszippantott a levegőbe.

— Eső lesz! Maga is aludni küld majd! . . .?

Az öreg csak legyintett, és a fejével odaintett a padhoz.

— Alljon fel, és tegye össze a lábait!

A legény felállt, két lábát szorosan összezárta, s a térdeire támaszkodva előrehajolt.

— Úgy kellene csinálni — mondta —, hogy maga kicsit oldalvást álljon, mert ha előttem hajlik, semmit se látok a fejétől...

Az öreg rápillantott.

— Az előbb tán azért nem tudta, mert nem látott a fejemtől? Nem szeretem én, ha valaki okoskodik...

Meghajolt, aztán kissé oldalt állva átvette a kötelet a legény lábán.

— Most figyeljen!

Lassan tekerte, hajlította a kötelet a lábán, aztán a bokái között. Közben magyarázott:

— Ha a boka alá teszi, akkor nem tart jól, mert meghajlik a lábfeje. Nem feszül, utánaenged, s még meg is szakíthatja valamelyik inat vagy izmot. Ide húzza, jól a boka fölé, aztán átveti a lábak között, s pont középen, de pontosan a közepén átveti a hurkot, lássa...

Felnézett a másikra. Az ott hajolt fölötte, és figyelte a kezét. Bólintott.

— Ez már jól van!

— Na mostan — folytatta az öreg — még egyszer megcsavarja a lábán, s a végét feleresztí egészen magasra. Itt van a vége a kezemben... Innen megy majd aztán a kezekhez...

Pár pillanatig csendben figyeltek mind a ketten, aztán az öreg kibontotta, s most már gyorsabban újra végigcsinálta az egészet.

— Na, próbálja! — mondta végül.

A legény leguggolt, kiszabadította a lábát. Helyet cseréltek. Az öreg a nadrágját felhúzta a térdéig. Fehér, sápadt lábszára világított a fekete bakancsok fölött.

— Oda húzza pontosan a cipő szára fölé. Épp arra a helyre...

Kigyózott, bujkált a kötél. Átfonta a vékony lábszárakat, finoman megkerülte a bokát, átperdült a másik fölé, aztán behajlott középre a lábak közé.

— Ne húzza...! Hát megcsinálta a középső hurkot? Hova húzza, ha nincs rajta a hurok?!

A legény nagy kínban volt. Babrálta a kötelet, csúsztatta az ujjai között, fonta egyik helyről a másikra, végül belezavarodott egészen.

— Mutassa meg! — tekintett fel. — Mutassa meg azt az utolsó kötést!...

Az öreg káromkodott. Lehajolt, rendet teremtett a csomókban, aztán megcsinálta az utolsó hurkot.

— Bontsa ki, és csinálja még egyszer!

A legény letérdelt. Arca megtelt komoly, feszült figyelemmel. Megszívta magát levegővel. Mintha szusszanni sem akarna, s csak akkor sóhajtott ki magát, amikor befejezte a munkáját.

— Na... nézze meg!

Lassan, aprólékosan vizsgálta végig az öreg a lábain feszülő kötelet. Jobbra hajlott, aztán balra, végül bólintott.

— Jól van. Oldja ki...

— A többi már nem nehéz, azt már tudja is — mondta, mikor

újra leültek egymás mellé. — Ezt az utolsót egészen jól csinálta. Ez is a legnehezebb, a többi gyerekjáték. De azt tanulja meg... Gyorsan! Gyorsan kell csinálni! Ein-cvei és kész kell legyen minden. Ha álmából felébresztenék, akkor is, mint a karikacsapás, úgy kell menjen!

— Hát, azt nem lehet egyik napról a másikra...

— Nem lehet, persze hogy nem lehet! De aztán úgy kell annak menni!

Ránézett a másik ujjaira.

— Ha nékem olyan kezem lenne, mint magának! Van cigarettája? Rágyújtottak.

— Jöhetnének már — mondta az öreg, és végignézett a villanyfény-nyel pásztázott udvaron, aztán belefülett a levegőbe.

— Hallja? Szél van kint...

Gyöngé kis fuvallat jutott hozzájuk csupán. Körös-körül, az udvar négyszögében magasra meredtek a falak, elzárva a bentieket a világtól. Mint üres, fekete szemgödrök, bámult a sok ablak az emeletek során.

— Maga is szabolcsi? — szólt bele a csendbe a legény.

— Mi? Ja, hogy én... Nem, barátom. A lányom ment Szabolcsba. Lent volt az anyja falujában, aztán oda is ragadt. Megszerették egymást... Én városi vagyok már.

— Hát aztán... jól élnek?

— Megvannak...

— Az is kell, hogy meglegyenek. Hogy meglegyen az ember! Mi odahaza tizenegyen voltunk. Egyik kicsi, másik apró, aztán mind éhes volt...

— Az is a szép! — vetette közbe az öreg.

— Mi a szép? — nézett rá a másik.

— A gyerek! A sok gyerek... vagy ahol egyáltalán gyerek van.

A fiatal rápillantott.

— Na, hogy nem adott magának az isten vagy tizenhatot!

— Ezt az egyet adta...

Elhallgatott, aztán csendesebben szólalt meg újra.

— Aztán marad az ember magára, mint a száraz fa. Pedig az ér valamit a világban, a gyerek...

A legény kiköpött a földre.

— Hát, szép az, szép a gyerek...

Az öreg ránézett. Szipkát kotort elő, és beletűzte a cigarettáját.

— Én tizenöt éves koromig a nagynénémnél laktam. Odavettek magukhoz, mert... úgy félig-meddig árva voltam. Szóval volt annak egy lánya, aki férjhez ment, úgy húszéves korában. Nagyon jó dolgom volt ott, de aztán, amikor a lány férjhez ment, azt mondta egyszer: ott előttem — valamiért eljött az urával, látogatni, vagy ilyesmi —, hogy neki gyerek nem kell. Ott hallgatjuk, s azt mondja, hogy azt ő nem akarja, hogy ha hazajön a férje, hát előbb a gyereket csókolja meg, és csak azután őt. Aztán, hogy ő ne tudjon magának ezt venni meg azt, mert kell a pénz a kölyökre és így tovább. Én csak hallgatom, hallgatom, aztán egyszer csak mintha rám parancsoltak volna, de egy gondolata nem volt nekem a fejemben, hogy mit teszek, felállok s leköttem. Tele lett az arca. Attól kezdve aztán a magam ke-

nyerét eszem ... De az lett aztán, ringyó, aminek született, vagy amire való volt ... No, talán jönnek már!

Ajtócsapódás hallatszott, és megnyílt az udvar túlsó végében egy ajtó. Abban a pillanatban elaludtak az udvart borító villanyfények. Csak a falakra ásító reflektorok égtek tovább. Az öreg felállt, és felkattintotta a szegletre hajló villanyégőt. Az agyonfogdosott, fényesre simult bitó felmagasodott a hirtelen fényességben. A belevert vaskarikákon megcsillant a világosság. A tövébe támasztott lépcső hosszú árnyékot vetett, mely egészen az öreg és a legény lábáig ért. Az udvaron bakancsok koppantak, és mezítelen láb paskolása hallatszott. Két ember két oldalról markolta egy harmadik ember karját, és vezette végig az udvaron.

— Na, csak figyelmesen, mindent! — szólalt meg az öreg. — Arra figyeljen, hogy mikor adok jelt, akkor aztán gyorsan mindent! ... Ha nekem olyan ujjaim lennének, mint magának! ... Menjen a lépcsőhöz! ... Nem hallja? ... Menjen már!

A legény csak állt, és nézte az embereket, amint közelednek feléjük, és nem mozdult.

— Siessen, a hétszentségit! — ugrott melléje az öreg.

A legény megsápadt, s a szemei, mint a megbűvölté meredtek a közeledőkre. Aztán az öreg rángatására megmozdult.

— Hu ... az istenit! — mondta egészen elrekedt hangon.

— Mozduljon már! Menjen a lépcsőhöz...! — hadarta az öreg.

A legény megfordult, odament a lépcsőhöz, és kezébe vette a kötelet. Az öreg az oszlop mellé állt, és vigyázzba merevedett.

ÁMOKFUTÓK

(Befejező rész)

DEAK FERENC

Az este sehogyan sem tudtam elaludni. Nem mintha nem értettem volna valamit, hisz ez már elejétől fogva nyilvánvaló és végérvényes állapot volt, hanem inkább azért, mert a kenyérgombócok, amelyeket Ticze gyúrt, egyszerre megjelentek agyamban, ott izegtek-mozogtak rücskös felületükkel az agytekervények közt, és állandóan gurulni láttam őket: valami tenyérből gurultak szanaszét.

Akkor, éjjel után lehetett az idő, teljesen kimerülve, csuromvizesen a verejtéktől, lassan felemelkedtem az ágyról.

Milyen kínos, nehéz mozdulat volt ez. Inaim, izmaim kötelei táncoltak a felhám vékony hártýája alatt, egész testem olyan volt, mint egy zsák, amelyben különös ördögös masinák dolgoznak hangtalanul, kiszámíthatatlan céllal és fel nem fedhető erővel.

Felemelkedtem és talpra álltam.

Nevetséges dolog talpra állni egy idegen szobában, amikor az irányok, a világtájak teljesen összekeveredtek, s ahol egyetlen hatalom uralkodik csupán, a Föld vonzó ereje, az ember kölcsön kapott testsúlya.

Talpra álltam, és most már halványan emlékezni kezdtem a kézre, amelyből apró gombócok gurulnak szét, mint valami szabadon bocsátott férgek.

Ez volt a mentségem.

Ez az emlékezés.

Az, hogy most már nem szórták be, dörzsölték, marták, tarolták agytekervényeimet a gondolatokkal belopakodott kenyérgombócok, hanem tisztán éreztem, hogy gurulnak le nyakcsigolyám felé... Hideg sima felületük súlyosan, de igen egyenletesen futott az agy spirális útjain lefelé.

Üveg- vagy fémgolyócskák voltak, és az egész eset egy különös gyermekkori emlékemet ébresztette fel: nagyapám magtárában augusztus közepe táján felállították a magas spirális masinát, és öntötték bele a búzát, a gabonát, a gyomnövények magjai kerek, gömbölydedek voltak, és a spirális úton egyszerűen kigurultak, kiröpültek a gabona lapos szemű tömegéből.

Így szelektáltam ki agyamból ezeket a bolond golyóbisokat, s mire odaértem Szekula Pál ágyához, mindent megoldottam. Nem gondolatban, hanem hogy úgy mondjam ösztönösen, és fizikumom gyarló, alárendelt, megalázkodó természetének jóvoltából.

Kezemben volt a négy golyócska, Szekula zsebéből emeltem ki.
Szekula öltönyének zsebéből.

Amióta elindultunk a fővárosból, állandóan morzsolgatta őket tenyerében, és néha már az örület határára kényszerített vele, anélkül, hogy tudta volna, anélkül, hogy tudtam volna.

Igy volt.

Valóban nem voltam tudatában, mi az, ami időről időre egyszerűen kikapcsolja agyamat, ami végigszalad bőröm egész felületén, ami tüdőmben eldugaszolja a piciny csatornákat, ami rekeszizmotat görcsösen összerántja, mint egy kegyetlen vasmarok.

Most itt volt a kezemben a négy golyócska, mint négy nagy sörét. Tenyeremben összekoccantak, de hiába, most már hiába...

Most már az én akaratomra hallgattak, az én hatalmamban voltak. Lassan kilopóztam velük az éjszakába.

És akkor, akkor ELINDULTAM...

Mentem a falu központja felé.

Mentem az úton.

Előre.

Akkor megéreztem a veszélyt, de már késő volt: az az átkozott ösztön!

Hátamban egy kés, egy szurony, penge-parancs!

Tarkómon ólmos burok, egy meglendített inga nehezeke, tarkómra szabva.

Sarkamban állandóan tükoszorú.

Gerincem vascsövében higany az irányadó.

Vittem a golyóbisokat és hoztam. Vittem és hoztam. Nem volt megállás. Amikor kijutottam az utca végére, a toloncoló erő egy pillanatra felszabadította tudatomat, de csak azért, hogy a homokpusztától és a benne rejlő megsemmisüléstől áramütésszerűen ébredjen fel bennem a rémület, és már vitt is a lendület az ellenkező irányba, kezemben a golyócskák hallgattak, a szorítás oly keményen zárta össze őket, hogy szinte egybeforrtak.

Az utca másik végén megismétlődött az előbbi jelenet, és így, ebben a rémes tempóban járkáltam, mindig átfutva az utca mértani közepén...

Nem, semmi sem jelezte ezt a központot.

Nem volt!

Nem létezett!

Hajnaltól néhány paraszttal találkoztam, köszöntünk egymásnak, ők ballagtak tovább pipázva, és hallottam, ahogy megszólalnak:

— Mit kereshet ez az ember itt éjnek idején?

Tanakodtak még, de a fáradtságtól és a kegyetlen hajsztától dobhártyám is pattogni kezdett.

Nem volt már sok reményem, hogy napkelte előtt sikerül lefékezniem, kiszállnom ebből az ingából.

Irtózva gondoltam arra, hogy hamarosan találkoznom kell útitársaimmal ezen a kálvárián, és köszönni fogunk egymásnak, és bölintani fogunk egymásnak, és egy csöppet mosolyogni is kell majd...

Megdögleni!

Megtagadni az engedelmisséget!

Meggyalázni az ösztönöket!

Fellázadni a lélek ellen! Államcsínyt követni el a tudat legmélyén, kézen állva várni a reggelit, és nyelvet öltetni mindenkire. A hús víztől fölördítani, és levedleni utána a bőrt. A falu fölé repülni éjjel, mint egy sötét új égitest. Helybéli égitest.

Lassan felmásztram a homokkupac alól kilátszó Ford úszkös fekete maradványára.

— Egyforma sors! Ez kellett volna nekünk.

A férfiak nem sírnak, én sem sírtam, egyszerűen csuklottam, vagy olyasvalami... Ott volt kezemben a négy golyócska. Csak most láttam őket... Most, amikor a homokbuckák peremén megjelent a nap: négy üvegszem volt. Két zöld, egy barna és egy tengerkék színű üvegszem.

Úgy néztek rám bandszalul, szemrehányón, onnan a tenyeremből.

Megint összekoccantak. Újból táncolni kezdtek a markomban. Reggel volt, forró, fojtó meleg. Az akácoknak ez igazán nem jelent semmit.

Pergett a sok szem, zúdult a gabona a spirális úton, és lendült... kiröpült közüle a négy üvegszem. A kék, a zöld, a barna.

Rozálka csodálkozva nézett a kapuból. Aztán különös gyilkos, monoton hangon beszélni kezdett:

— Maga nem nyugszik, jó ember, maga csak nem nyugszik, pedig az egészről semmi haszna, soha senkinek az ilyesmitől nem volt még haszna. Ismerjük mi az ilyeneket, mint amilyenek maguk, mindenkinek mondtuk már, de nem hallgattak ránk, nem kellene ennyire beleadni magukat, ott van az a sofőr, vele, lám, nincs baj, már kora hajnal óta iszik és nevet, olyan ember, amilyenek maguk sose lesznek. De végtére is mit akarnak: boszorkányt fogni? Vagy rajtakapni szellemeket?

Most egyszerre felujjongtam: végre! Végre! Ez lesz az én titkom, az én privát kis menedékhelyem lesz. Odaugrottam a csodálkozó aszszonyhoz:

— Mondja, Rozálka, de legalább temetője van ennek a falunak, temetője biztosan van?

Az asszony előbb dühösen, aztán részvétellel a tekintetében nézett rám, bólintott néhányszor, és belépett az udvarra.

Nem, ezt már valóban nem lehetett tovább túrni. Neki akartam rontani, megfojtani, ha nem szólal meg, mert mi az, amiben MI ILYE-NEK VAGYUNK, mit látnak ők, amit mi nem látunk? Rohanni akartam, amikor lódobogást hallottam a közvetlen közelemben. Drobina volt, a csósz. Vörös-fekete bozontos szakálla, bajusza közül barátság-talan hang bújt elő:

— Éjjel nem kell mászkálni.

A szívem majd kiugrott a számon:

— Hogyhogy? Miért?

— Én csak azt mondom: éjjel nem kell mászkálni.

— Rendben van, most így történt, de nem mondaná meg legalább azt, hogy miért nem kell éjjel mászkálni?

— Én nem mondok semmi mást, én mindig csak egyet mondok, most is csak azt mondom: éjjel nem kell mászkálni.

Kissé felemelte fegyverét, aztán elügetett mellettem. Volt-e értelme tovább dühömnök, bosszúságomnak?

Odabenn Hordó fogadott széles mosollyal, és akadozó hangon italát kínálta nekem.

Rozálka mosdóvizet készített, és úgy mellesleg megjegyezte:

— Remélem, reggeli után aludni tér.

Reggeli után . . .

Most lassan eszembe jutott az éjjeli rohanásnak minden részlete. Csupán arra nem emlékeztem, hogyan sikerült mégis végre megállni. Ez az egy mozzanat valahogy kihullott emlékezetemből. Egyszerűen nem tudtam . . .

Csupán arra emlékeztem, hogy fel akartam lázadni önmagam ellen. Hordó kivételével már mindnyájan ott ültünk az asztal körül.

Szekula sápadt volt, sápadtabb, mint bármikor. Feje ide-oda imbolygott, nyakizmái néha megrándultak. Mindkét keze a zsebében keressélt.

Reggeli után még ültünk egy darabig az asztal körül, akkor Ticze megszólalt:

— Hogy történt az eset? Elmondaná minden köntörfalazás nélkül, vagy segítek?

— Ne, ne . . . — dűnnyögte a magas, csontos úr. — Nem, ne . . .

— Nem értjük — vonta fel vállát Dániel. — Senki se érti, így van? — nézett körül, hogy igazolja az előbbi többes számot.

Hallgattunk.

Szekula szinte könyékig dugta kezét zsebébe, és csak imbolygott a feje, hol oldalt, hol pedig előre-hátra:

— Tizenhat éves voltam, ez mindent igazol, ugyebár. Tizenhat éves fejjel, ugyebár . . . Ez persze tragikus. Gyermekefejjel is tudni kellene . . . de nem úgy van mindig, vagy hogy is mondjam: soha sincs úgy, mindig az ellenkezőjét kapjuk a gyerekektől, mint amit várunk tőlük. Ezt levették már napirendről, nem? Ha jól tudom, elévült az ügy, és minek bele . . . beleizélni a múltba . . .

Neveltséges, üres, félkegyelmű jelenség volt most Szekula, mindnyájan ismertük, megismertük útközben agyoncifrázott, hasmenést keltő beszédstílusát, és most ez az IZÉLNI olyan pompásan jellemezte az embert, hogy Gáldy nem tudta türtőztetni gyilkos cinizmusát:

— Te izé . . .

Vártunk.

Valahogy állandó állapotá vált életünkben a várakozás. Tudatosult bennünk . . .

— Én már nem is emlékszem az eseményekre annyira . . .

— Mennyire? — kérdezte Ticze.

— Gondolom: annyira, hogy igazat tudjak mondani róla. Rengeteg vetületét mondták el, adták elem, gondolom: annyiféleképp mesélték, hogy én már nem is tudom, melyik volt az igazi. Az ember annyi ügyvéd kezén esik át egy ilyen ügyvel kapcsolatban, hogy végül valóban nem tud róla semmit. Gondolom: az ügyről. Gondolom: a büntényről.

— Ez igaz, Szekula, igaz ez mind. Az is igaz, hogy a juristák a te lelkiismeretedet is telebeszélték. Vagy legalábbis annak a helyét, a lelkiismereted helyét.

Gáldy: Ugyebár.

Rozálka feketét hoz.

A porcelán cincogása . . .

Ki kell bírni.

(Valami megindult bennem, valami megeredt . . .)

Ticze: Emlékszel-e még a nevére?

Szekula: Hogyne, nagyon jól. Általában nagyon jól emlékszem a nevekre.

Ticze: Légy szíves, mondd meg nekünk, hogy hívták?

Szekula: Kit?

Ticze: Akiról beszélünk. Hogy hívták? Mi volt a neve?

Szekula: Hogyne, hogyne.

Dániel: Nem emlékszik rá.

Szekula: Ááá... szóval: tudom. Itt most nincs menekvés. Én azt hiszem, nem kellene sietni vele, úgyszincs menekvés. Gondolom: ezen nem lehet változtatni. Ugyebár, segíteni kell az igazságon. Gondolom: hogy felszínre jusson...

Hordó: A virágnak megtiltani...

Dániel: Segíteni kell, valóban igaza van.

Ticze: Akkor vegyük előlről: 1926-ban február 27-én hol volt ön, Szekula úr?

Szekula: Igen... hogyne, akkor történt. A bírósági okiratokból tudom, hogy ez huszonhatban történt. Dobréten voltunk, a tanácsos úr vadászlakában. Tizenhat éves voltam akkor, épp akkor... Gondolom: azon a napon.

Ticze: Tehát a születésnapját ünnepelték.

Szekula: Ilyesvalami...

Ticze: Tovább.

Szekula: Nehéz visszaemlékezni a dolgokra. Rég volt ez, és annyi ügyvéd... Az ügyvédek egész hegye választ el az igazságtól. Egy kicsit gondolkodom, másként nem fog menni. Muszáj gondolkodni kicsikét...

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Pezsgőztünk. Ez délután volt. Gondolom: amikor pezsgőzni kezdtünk. Akkor jött a tanácsos úr, ő csak akkor jött. Előbb sehogyan sem jöhetett, mert valami roppant fontos ügyet kellett intéznie. A papa, már mint az apám, Spitzcel — ő volt a főügyész — ebéd után elment valahova. Mi nem tudhattuk, hova. Akkor jött a tanácsos úr, és pezsgőzni kezdtünk. Roman nagyon szépen táncolt, életemben akkor láttam férfit szépen táncolni. Előbb a padlón ropta, aztán felraktuk az asztalra, mindenkinek nagyon jó kedve volt. Kitűnő zene... pezsgő...

Ticze: Zene?

Szekula: Apám és Spitz, a főügyész, hangászokért ment a városba. Ezt elfelejtettem mondani. Gondolom: átléptem a mese közben. Igen. És Roman után nekem is táncolnom kellett az asztalon. Azt mondták: Szekulát fel kell avatni. Ekkor kezdődött. Eddig emlékszem a dolgokra. A többinek sokféle magyarázata van. A törvényszéken mindenkinek sok magyarázata van. Értik, uraim, ugyebár? Ennyi az egész, amiért engem vádolhatnak.

Lassan, mint amikor a partok engednek, beomlott bennem az a rettenetes ellenállás, ami eddig uralta a szavakat, de legfőképp a cselekedeteimet.

Felálltam, és szó nélkül hátat fordítottam az asztaltársaságnak.

Valóban aludnom kellett, egyszerűen aludnom kellett.

Még mielőtt elaludtam, néhányszor megismételtem magamban:

— Ez az, amiért felelősségre vonhatnak, uraim! Ennyi az egész, amiért engem vádolhatnak.

Jó kis mondókának bizonyult, egykettőre elaludtam a taktusára. Nevetséges, mulatságos mondóka... Uraim.

*

Aznap semmi különös nem történt.

Másnap sem.

Harmadnap sem.

Csupán Szekula szenvedett szemmel láthatólag. Gyönyörű mutatvány volt ez: mintha mindenkiért külön-külön szenvedne.

Gáldy keze egyre veszélyesebb daganattá nőtt. De ahogy rosszabbodott helyzete, annál vidámabb volt, egyre sűrűbben sziporkázott, sőt sikerült neki a falu népével is valami kapcsolatot teremtenie, amivel mi nem dicsekedhettünk.

A délelőtti és délutáni MENÉS ideje alatt váltottunk néhány szót a járókelőkkel, de ez csak eleinte volt, később már annyira sajnáltak bennünket, hogy csak sóhajtoztak, ha találkoztunk.

A napi MENÉS nem is volt oly borzalmas, mint gondoltam. A faluban továbbra sem találtunk se községházát, se templomot, se temetőt, semmit az égvilágon, ahova el lehetett volna jutni, tehát a falunak továbbra is titkos, számunkra kifürkészhetetlen központja volt. S a nagy keresgélésben az egyetlen utcának hol északi, hol déli végén jutottunk ki a semmibe.

Útközben váltottunk néhány keresetlen szót, például így:

— Üdvözöllek. Nos, ma mit keresel, hova igyekszel?

— Ma a városi közművesítőkhöz igyekszem.

— Ó, az egy egész komoly út lesz... Utána esetleg beülhetünk a Fhároszba egy sörre.

És már mentünk is, hogy ne tartsuk fel egymást, mert milyen sokat kell gyalogolni, hogy végül is ne találja meg az ember például a közművesítő vállalat igazgatóságát...

Különösen Dániel jeleskedett kinűnő ötleteivel. Egy augusztus végi napon, amikor már tizedszer találkoztunk valahol az utca közepe táján, lelkendezve mondta:

— Képzeld, öreg cimborá, kivel találkoztam!

— Fogalmam sincs.

— Bizonyosan emlékszel még Szekulára, a vén lilomtipróra, tudod, milyen jó színben van, csupán egy kicsit fájlalja, hogy a napokban ismeretlen tettesek kirabolták. Négy gyémántgolyót loptak el tőle a gazemberek. No de most már igazán ne haragudj, sietnem kell, mert találkat beszélünk meg a szerkesztőségben.

És már rohant is boldogan a szerk.-be.

Gáldy egy szép nap eltűnt közülünk.

Eleinte valahogy hiányzott, de később hozzászoktunk, hogy egy emberrel kevesebbel találkozunk a napi rohanás ideje alatt, megszoktuk, hogy nem panaszkodik senki az ételre és hogy nem mond olyan vicceket, amelyekből csak a csattanót közli velünk. A vallatások tovább folytak, de nekem semmi, de semmi közöm nem volt az egészséhez.

Az öregurak játszottak. Hordó pedig mindig berügött.

Augusztus utolsó napjaiban még egyszer feleszméltem és megkérdeztem Rozálkát: ki fizeti a mi költségeinket? Ő pedig csak nevetett:

— Megszoktuk mi már, hogy el kell tartanunk néhány ilyen bolondot, mint maguk. Suhar erről híres.

Semmit se értettem az egészből, hát inkább hallgattam.

Most már úgyis mindegy volt. Vagy ha nem is mindegy, akkor: úgyis ez volt a legjobb, az egyetlen lehető . . .

Szeptember végén megjelent Gáldy. Senki se kérdezte, hol van a dagadt, sérült keze. Egyszerűen nem volt. Az inguujj spárgával elkötve lógott a teste mellett, s egyszerre úgy éreztük, hogy Gáldynak nem is volt soha szüksége erre a kezére.

A gyermekarcú cimborá mintha csupán az utcára ment volna az imént, leült közénk köszönés nélkül, és egy újabb viccet mesélt a maga szabálytalan stílusában.

A vallatás egy szép nap úgy látszik újabb, kritikusabb szakaszba érkezett, mert Ticze oly hangosan vádolta Szekulát, hogy még az utcára is kihallatszott:

— Ez volt tehát az igazi ok! Ezt akarták mindenáron eltitkolni. Erről nem akarták értesíteni a közvéleményt, ezért nem emlékezik ön az igazi eseményekre . . . Ezennel bejelentem a perújrafelvételt, nem hagyom tovább, hogy Szekula urat bárki is befolyásolja. Nem hagyunk egy mártírból perditát csinálni. Ismétlem, hogy ettől a pillanattól kezdve a közvádoló szerepét hivatalosan is Dánielre bízom, aki azért jött erre a hosszú és kimerítő útra, hogy hivatását itt, az isten háta mögött is makulátlanul szolgálja. Hordó, a koronatanú, a mai naptól absztinál. Gáldy a kirekesztett közönség, tehát a közvélemény képviselője, ezután teljes betekintést nyerhet századunk egyik legmocskosabb ügyészségi esetébe.

Hallottam ezeket a remegő, süvöltő, eszelős szavakat, de nem ÉREZTEM őket. Amióta beomlott bennem az a különös belső ellenállás, az a gát, amelyről már szoltam, azóta a dolgok fölé kerültem. Igaz, hogy semmivel sem viseltem el könnyebben a száműzetést, mint előbb, de nem voltak lidérces álmaim, és már nem akartam senkit megölni. Nem akartam lázadni önmagam ellen, nem félttem a négy üvegszem ferde tekintetétől, és elég sűrűn foglalkoztam a gondolattal, hogy mennyire játszott közre a véletlen abban a félkegyelmű eseménysorozatban, amely engem ezekkel az aggokkal meg ezzel a táltos Gáldyval ide dobott, a homokpuszta kellős közepére. És egyáltalán mit tudnak az iskolásgyerekek meg általában a polgárok erről a homokpusztáról. Én például azelőtt sohasem hallottam róla. És most itt vagyok, mert annak idején leírhatatlan forróság uralkodott a városban, és menekülni akartam valahová az aszfaltról. Tisztán emlékszem a nyitott ablakokra, a félhomályban meztelenül le-föl sétáló alakokra, a nyitott kapukra, a szökőkutakra, ahol galambok és asszonyok tolakodtak a vízsugár alá.

Mi volt az, hány éve annak?

És senki se keres. Senki se érdeklődik utánam. El is felejtettek már. Kezdtém félni a gondolattól, hogy minket azért hoztak ide, hogy soha többé vissza ne térjünk. Ez az a hely, ahol a sejtelem új színezetet adott valótlan életemnek . . .

*

Megjött. Jóformán észre sem vettük. Pedig máshol nagy ünnep a szüret. Ezerszer kérdeztem magamban, hova lesz az a temérdek sok bor, amit a környező szőlőkben szüretelnek. Soha egyetlen részeg embert, egyetlen nótás legényt nem láttam.

Se legényt, se lányt soha nem láttam. Itt mindenki középkorú, de inkább idős, mint fiatal. Aszalodott és kedélytelen emberek. Vagy csak idegenek.

Most, hogy megkezdődött a szüret, azt reméltem, sikerült megismerkednem legalább egy-két falubelivel. Szerettem volna segíteni nekik munkájukban, de amikor az utca végére értem, hatalmába kerített az a jól ismert rémület, amely az ismeretlen messzeség, a SEMMI határának érintéséből eredt. Nem, nem volt szabad elveszíteni ezt az utcát, ezt az egyetlen bizonyosságot a bizonytalanságban. Hisz itt naponta százszor is találkozhattunk, itt naponta százszor is köszönhattünk egymásnak. Nem, ezt nem volt szabad kockára tenni, nem volt szabad eljátszani.

Most, érkezésünk óta annyi idő után nevetségesnek találtam az egész storyt. A találkozást, az utat az erdészlakig, a fennkölt, a magasröptű gondolkodásmódot, eszmecserét, a nyegle retorikát, nevetségesnek és utálatosnak találok a régi Ford romantikus szerepét az egész bűntényben. Mert most már nyilvánvaló volt, hogy itt valóban arról van szó.

Bennünket egyszerűen kihányt a civilizáció.

És ezt milyen stílusosan tette. A bürokrácia híret-hamvát se láttuk, kivéve azt a régi vágású inkarnációját, akit Szekulának hívnak. Az ilyen embereket minden társadalmi rendszer megtartja, szívesen táplálja, ruházza és pénzeli, csak azért, hogy a nagyközönségnek legyen kit szidni. Az ilyen emberek erre valók. Hogy mások helyett vállalják a szidalmakat. Ők a dublózók. A mi dublózunk kitűnően viselkedett, és vállalta a sors kegyetlen csapásait.

*

A szüret előtt Rozálka hús borokat hozott szobánkba, és bőven öntögetett poharainkba, anélkül, hogy kínált volna bennünket.

Délután egyikünk sem JÁRT, délután mindnyájan a szoba húsében lebzselünk. Akkor tisztán visszaemlékeztem arra az iszonyatos gyűlöletre, amely Ticzét Szekula ellen fütötte egész úton Suharba jövet. És most, íme, a két öregúr kis híján ölelkezik...

Akkor estefelé Ticze felém fordult:

— Hallja-e, Szekula úr, most már végső ideje, hogy bevallja, mi lett tulajdonképp Ticze, született Ersky Juliával.

Nem értettem. Valószínűleg megtévedt, valami megzavarta. De ő egyre hangosabban, egyre ellenségesebben beszélt:

— Azt már elmondta, hogy táncoltak az asztalon, azt is, hogy férfivá avatták, de azt nem mondta el, hogyan történt ez a felavatás.

— Bocsánat, Ticze úr, ön ebben a pillanatban nem Szekulával, hanem velem beszél. A félreértés nyilvánvaló.

— Miféle félreértés?! — horkant fel Dániel. Most láttam csak, mennyire megöregedett. Szeme alatt nagyra duzzadtak a könnyzacskók, kezén májfoltok jelentek meg, kopasz feje összeaszalódott.

— Arra gondolok, hogy Szekula úr bűneit rám akarja fogni!

— De Szekula úr, én önhöz beszélek! Semmiféle félreértésről nincs szó. Egy bűntényről tárgyalunk, s ez nyilvánvaló, hogy nem olyan dolog, amit bármi oknál fogva rá lehetne hárítani valakire.

Most érintett meg először a közvetlen veszély szele.

Beleborzongtam. Csak két szó ismétlődött bennem kegyetlenül: Tehát kezdődik!

— Önök nagyon jól tudják az én igazi nevem, nem fontos bemutatkoznom, és ha bigott játékkukat rajtam akarják kipróbálni, akkor aknára futottak.

Nem, valóban soha meg nem ütöttem senkit az életben, de most valahogy önmagától ment az egész. EN jóformán nem is szerepeltem benne.

A szék, amelyen ültem, mint egy ördögös tárgy ugrott ki mozdulatlan állapotából, és röptült a levegőbe, és zuhant Ticze irányába, de a közbelépő Dánielt találta vállon, s akkor széthullott darabokra.

Mosolyogva ballagtam ki az udvarra, és nekitámaszkodtam az én eukaliptuszom törzsének.

Odakinn, az utcán puttonyos emberek haladtak el mélyen, nehezen lélegezve. Szerettem volna most én is azt a terhet, amit ők cipelnek, szerettem volna egész Suhar terhét a jövevényekkel együtt, de nem lehetett ebből a világból áttörni a másikba.

Csupán a nosztalgikus, ideges ragaszkodás maradt, semmi más.

Ehhez jogom volt. Meg ahhoz is, hogy talán tudat alatt meggyilkoljam Ticzét és Dánielt, Szekulát meg Gáldyt. Gáldyt is, akiről nyilvánvaló volt, hogy homoszexuális és hogy élő múmia.

De vajon mi vagyok én ebben a társaságban?

Mi az én szerepem az ő titkos beosztásuk szerint?

Nem tartott túl sokáig ez a dilemma, Ticze mindent felfedett. Itt, a valótlanságok panoptikumában a valóságot egyetlen ijesztő tétel hívta életre. A szüret már rég befejeződött, és az új borból is hoztak asztalunkra, amikor újból felém irányult a fenyegető mutatóujj:

— Szekula, beláthatja, hogy értelmetlenség tovább ellenállni. Az igazság úgyszólván lát előbb-utóbb.

Most megpróbáltam higgadtan válaszolni:

— Ticze úr, én önt becsülöm és tisztetem, de kérem, ne vádoljon olyasmivel, amihez semmi közöm. És ne nevezzen olyan néven, amely nem az én tulajdonom.

— Tehát újból keményfejködik.

— Eszem ágában sincs, csupán azt akarom egyszer már végleg tisztázni, hogy nem akarok senki szerepébe beugrani, ÉN NEM VAGYOK SZEKULA! Ő ott ül ön mellett, és joviálisan mosolyog...

— Azt állítja, hogy maga nem Szekula. Mi pedig itt mindnyájan azt állítjuk, hogy igenis Szekula.

— Én egy másik ember vagyok!

— Bravó! Ez az! Elvégre mindenki tulajdonképpen másik ember, nem az, akinek hiszi magát, bravó! Tehát ön egy másik ember. Ez azt bizonyítja, kedves barátom, hogy egész nyugodtan vállalhatja Szekula nevét és sorsát is.

— DE ÉN NEM AKAROM VÁLLALNI!

— Így van ez mindig, az ember sohasem akarja annak a másik én-

jének a tettéért vállalni a felelősséget. De az ember nem él egyedül a világon, ezt érti, ugyebár, az ember társas lény, és társai látják minden énjének cselekedeteit.

— De Ticze úr, ön tisztában van azzal, hogy nekem az égvilágon semmi közöm sincs se Szekula Pálhoz, sem büntényéhez. A büntény 1926-ban történt, ahogy hallottam...

— Igen, nagyszerűen emlékszik rá.

— Nos, én akkor még meg se születtem! Én 1938-ban születtem, tehát tizenkét évvel később, mint amikor a büntény lejátszódott. Hát kell ennél logikusabb magyarázat? Hát valóban nem értik, hogy nem vagyok hajlandó Szekula bűnét magamra vállalni? Azt se tudom, mit követett el.

— Nézze, kedves Szekula, ön aránylag fiatal ember, ez az aggastyán pedig az élete vége felé jár, hát van lelke ilyeneket mondani, ilyen kegyetlenül visszautasítani?! Hát föltételezi, hogy ő elkövethet egy akkora gaztettet, mint... És azonkívül hogyan bűnhődhet egy ilyen rokkant agg ember, mint ő... Maga meg fiatal, elkövethet, sőt valószínűleg el is követett ilyen büntényt... No látja, ezért kötelessége vállalni a felelősséget...

— NEM!

— Hadd mondjuk el sorjában, hogy is történt az eset. Jogosan kívánhatja, hogy ismerje saját bűnét.

Szekula szürcsölgette az új bort, és zavartan pislogott oldalt, mint-ha attól félne, hogy hátulról éri valami támadás.

Bennem lassan terjedt a különös zsidbadás, a kétségbeesés.

*

Egyetlen komoly támogatást csupán a falubeliek nyújthattak volna abban az elvont ostromállapotban, amelybe szinte tudtomon kívül keveredtem.

Az aljas támadás vázlatos körvonala már fölrajzolódott akkor, amikor a szék kiugrott alólam és véletlenül Dániel vállán tört darabokra. Akkor még nem tudhattam, hogy az öregurak meg az az élő halott a legpompásabb stratégiai húzásainak egyikét prezentálták nagy sikerrel ellenem — azaz: rajtam. Nem tudhattam azt sem, hogy a mosolygós közöny után egész darabos abszurdumával és realitásával önmagam ellen provokáló dialógus következik. Mekkora sikerrel védhettem volna ki a szenilis urak metafizikai, boszorkányos vádbeszédét, hisz nyilvánvaló, hogy közös múról volt szó.

Igen, kivédhettem volna és az egyetlen módszer, amely itt a segítségemre lett volna, semmi esetre sem az aszfaltjáró, lúdtalpas, pulykamellű hivatalnok ócska iktatókönyv-logikája, gondolkodásmódja, erkölcsi pingpong-módszere volt. Nem értem, valóban nem értem, hogy eshetett meg velem, hogy elejétől kezdve mindig mást látok az egészből, mármint az utazásból és a vele kapcsolatos eseményekből — mint ami valójában van.

VALÓBAN!

Ez az a kifejezés, amelyet az én szolgálatomban tartottam és amelyről szinte születésem óta az volt a meggyőződésem, hogy kizárólag az enyém.

Az én VALÓM.

S mi történik végül is a „kanyarban”, kitűnik, hogy az ilyen privát valóság legalább oly kényes valami, mint a pedigrés fajkutya. Ha a gazdája nem tartja mindig pórázon és nem figyeli minden mozdulatát, a legelső kóbor kutyával összeszíri a levét. Ilyen terhességre vall az én privát valóságom is, amely itt, a homokon az állandó MENÉS ideje alatt tudtom nélkül párosult egy másik valósággal.

Ilyen „szülés” előtt álltunk együtt, ilyen bizalmatlanul néztünk egymás szemébe.

A helybeliekkel nem lehetett szót váltani, óvatosan kikerültek, csupán a köszönést fogadták el, de a több beszéddel, kötelezettséggel járó jobbot már nem.

Rozálkával próbáltam megértetni, hogy miért lenne szükségem rájuk minél előbb.

Mondom, csak megpróbáltam, de már az első szavaknál faképnél hagytam. Azt mondta:

— Bolond, bolond.

A forró napokat ólomszürkék váltották fel, oly finom átmenettel, hogy ezt jóformán észre se vettük. A falu ugyanolyan kihalt volt, mi ugyanúgy jártuk a napi utunkat, kedélyesen vagy egész tartózkodón üdvözöltgettük egymást, mint azelőtt.

Vagy: nem is úgy! Most már egészen rutinosan ment minden. Néha már-már megfeledkeztem mindenről. Akkor Ticze hozzám lépett, és bizalmasan megkérdezte:

— Meggondolta már a dolgot? Az egészet el lehet egy-két nap alatt intézni, ha gondolja, hogy eljött az ideje.

Mindig elfehéredtem dühömben, de én is egész halkán válaszoltam neki:

— Épp egy másik ügyben vagyok elfoglava, ha átesek a kivégzésen, egy kicsit fellélegzek, esetleg akkor... ha még időszerű lesz a dolog, vagy ha addig nem vesztek el érdeklődésüket irántam.

Időközben kukoricacsumból pipát faragtam, és néhány apróságot feljegyeztem jegyzőfüzetemben.

Az apróságok, igénytelen dolgok azonban mindig az igazi nagy események makulátlan előjelei.

Igy volt ez most is. Október közepe is elmúlt, már a hónap vége felé jártunk, és én egy szép nap ilyesmit jegyeztem le noteszomba: Ma déltájt oly leírhatatlanul kívántam valami viharfélét, olyat, aminek nincs semmiféle magyarázata, ami úgy egyszerre jön, ami olyan rendellenes valami, mint télen a villám stb. Ha semmi se történik, kénytelen leszek felgyújtani egy házat a faluban, hogy utána legalább a romokhoz el lehessen jutni, hogy végre valahova elérkezzünk napi siető utunk alkalmával.

A következő nap már egészen mást jegyeztem le: Már egy hónapja, hogy mindig az én dombomat álmodom, egyszerre teljesen hihetetlen dolognak tűnik, hogy valahol ezen a kopár földkerekségen van egy olyan sarok is, ahol dús fű nő és gőzölgő patak kerülgeti a dombokat. Télen pedig az egész környéket párafelhőbe borítja...

Akkor olyasvalami történt, ami az égvilágon mindent megoldott: igaz, nem küldtek értünk helikoptert, valami egész más történt.

Egy reggel, ahogy fölbredtem, megcsikordult fogam között a homok.

Próbáltam kiköpni, de nem ért semmit. Egyre több homokszem csikorogott fogaim zománcán. Az ablakhoz léptem, és láttam, hogy a föld, a homok, lassan mozog, folyik, megy, méltóságteljes tempóban.

Az utcán senki.

Az ég továbbra is ólomszürke, de egyetlen esőcsepp se hullott...

Rozálka szomorúan közölte velünk, hogy megérkezett a KOPTATÓ.

Szekula zavartan érdeklődött, hogy mit jelent ez a gyászos hangnem.

— Jobb, ha hallgatnak, úgyse ér semmit!

A falatokat nem rágtam túl nagy buzgalommal, inkább csak forgattam számban, hogy fogaim közt ne érezzem a homokszemek kellemetlen csikorgását. Ticze és Dániel úgyszólván egy falatot sem evett, mindketten csak bökdösték villájukkal az ételt, és időnként mintha mondani akartak volna valamit, torkukon megjelent a hang, megtorpant és meg is halt ott, azon nyomban.

Hordó változatlanul részeg volt, nem lehetett vele egyetlen értelmes szót se váltani. A kis gömbölyded Unicum-os üveg ott kószált kezében, ölében és zsebei körül. Mondtam is Gáldynak, hogy Hordót ajánlom krónikussá komolyodott gyomorbántalmai ellen.

— Hogy gondolod ezt? — kérdezte életében talán először elcsodálkozva.

— Mozsárban törd apróra, és ebéd előtt egy-egy kávéskanállal fogyassz belőle. Vagy burnót helyett zárd szelencébe, és szippantsd fel, ha valamilyen megrázkódtatásban lesz részed. De ha idegenkedsz ezektől a primitív módszerektől, egyszerűen csak emeld tányérodba, és fogyaszd el, mintha mi sem történt volna.

— Mintha mi sem történt volna?

Gáldy tágra nyílt szemmel, remegő ajkakkal nézett az asztal túloldaláról. Ijedten is, gyűlölködve is. Csonka kezével az asztalra támaszkodott, a másikkal felém mutatott:

— Ez a gazember valamit tervez, valami gyanús dologban setteng. Én elejétől kezdve tartom a magam sorát, nekem nincsenek „eseteim”, ha egyáltalán akad bűnöm, akkor azt kizárólag törhetetlen becsület-szeretetemnek és fanatikus emberbaráti magatartásomnak köszönhetem. Hidalgókkal nem tárgyalok, részegekkel sem szövetségre nem lépek, sem a húsukra nem vagyok éhes. Egy jármű nélküli sofőr körülbelül olyan, mint egy csörgő telefon, amelynek nincs vezetéke. Ezt a gazembert ezennel kitagadom.

Ticze és Dániel most felállt. Odaléptek mellém. Dániel jobbról, Ticze balról.

— Mozsárban, ugye?

— Mozsárban.

— Mint a borsot, paprikát?

— Mint a gyantát.

— És szelencébe zárni?

— Szelencébe, ahol nem éri napfény, se forró szél, se puskagolyó.

— A nevével mi lenne?

— A nevével együtt kell törni.

— Hogyan?

— Mint tudással és tudatlansággal az agyat.

— Tudással vagy tudatlansággal?

— Tudatlansággal is, mert a tudás sziklafaláról oda látunk le. Borzasztó mélység.

Visszavonultak. Hordó csak törölgette homlokát gyászkeretes zseb-kendőjével, és csuklott. Az Unicum-os labdaszerű üveg ott ácsorgott a hóna alatt.

Gáldy megpróbált kiengesztelni:

— Mindnyájan szeretjük az öreget, nem?

— Ez igaz, de nem ehetjük meg mindnyájan, ez inkorrekt cselekedet lenne.

A következő három napon senki se szólt hozzám, kivéve Rozálkát, aki mind sűrűbben vörösre sirt szemekkel jelent meg szobánkban. Mi persze, amióta a homok folyt, mozgott, nem hagytuk el a házat.

Harmadnap, amikor feltálalta az ebédet, Ticze tapintatosan megkérdezte, miért sirt.

— Mi igazán nagyon sajnáljuk magukat, és nem tudunk segíteni. Borzasztó, borzasztó.

Akkor kifutott a konyhába.

Dániel kövér ujjai közül kihullott az evőeszköz.

Hangosan, szívből nevettem. A gát, amely lassan engedett, most ebben a pillanatban teljesen felszakadt. A zsilipek felnyíltak, egész lényemből áradt, ömlött, folyt ki az aszfalt és minden, amit az aszfalton szemenként szedegettem föl hosszú éveken át. Milyen borzalmas és hosszadalmas munkát végezhettem én ez alatt az idő alatt. És most egyszer csak kihányt a civilizáció. A titkos erők egyetlen rándulással kivetettek ezekkel a varas lelkű hullókkal együtt.

— Testetek kissé nyirkos és hideg... — mondtam nekik, amikor csillapodott nevetőgörcsöm. — Veletek nem tudok még háborút se kezdeni. Egyszerűen azért, mert a fajtánk más. Az evőeszköz manírjaitok lényege. Olyan, mint köznapi szótáratokban a kérlek alássan vagy a szíveskedjél. Álmodokban iktattok és meztelen gyereklányokból vesztek örömet. Nem, veletek még lélegezni se lehet egyszerre. Hormonproblémáitokból politikai problémát sikerítettetek. Mi nem is élünk ugyanabban a jelenben. Ez a perc, amely most fordul át rajtunk, számotokra csak ezután jön el. Milyen égbekiáltó igazságtalanság, hogy gyermekkorotokban nem ettetek kórisbogarat, hogy sohasem éreztetek: megvesztetek, mert valami kóbor kutya nyálába léptetek. Ez a mi igazi választójelünk: a veszetség. Aki ezt soha nem érezte, az nem tudja, mit jelent szalmalyukba menekülni az üldözők elől és ott várni be a sötétbe belevaktázó vadászpuska dörrenését. Elaludni a sörétek óriásira növvő teste alatt. A sörét, az ólom megnő benned, és te elveszel alatta. Lassan zsugorodsz a növekvő sörétek között, és akkor valahol a szürke tömegben egy piciny piros legyezővé válsz, a legyezőt összecukják, aztán kinyitják, megint összecukják, és akkor eltűnik. Ez a veszetség. És ez az igazi vége. Szekula uram, vajon megértett-e engem?

Mintha szobrokhoz beszéltem volna. Még Hordó is megmerevedett.

Akkor odaléptem az ablakhoz, homlokomon lassú csiklandozó szel-
lőcske futott végig, kanyargott rajta, mint völgyön a patak, kanyar-
gott, csiklandozott, és amikor meg akartam fogni, amikor homlokom-
hoz kaptam, csorgott utána a vér. Ez volt a KOPTATÓ, a homokszél,
amely mindent elkoptat, házakat, fákat, embereket...

Most még egyelőre biztonságban voltunk.

ELLENEMLÉKIRATOK

ANDRÉ MALRAUX

Az Ellenemlékiratok hónapokig az első helyezett volt a francia sikerkönyvek listáján. Malraux-t parafrazálva mondjuk, hogy ön-életrajzában nem André-t írta meg, nem az egyén „tikainak nyomorult kis halmazáról” írt. Malraux Malraux-t írta meg, aki már az életükben mellszobrot kapott személyekkel társalog egyenrangúan: Gandhival, Nehruval, Mao Ce tunggal, De Gaulle-lal.

A könyvből, időszerűsége miatt, a De Gaulle tábornokról szóló harmadik fejezetet választottuk ki: éppen tíz éve annak, hogy 1958. június 1-én a tábornok ismét kezébe vette Franciaország irányítását. Növeli a szemelvény aktualitását, hogy éppen most újra meg kell küzdenie a hatalomért, amelyet az egyetemi diákság lázadása és a munkásság sztrájkmozgalma alapjaiban megrendített.

A kiszemelt fejezet a tíz év előtti eseményekről szól: az algériai gyarmati háborúban meghasonlott, a katonai diktatúrával fegyvertett Franciaország katonai vezetői és politikusai De Gaulle-hoz folyamodtak vagy ráfanyalodtak.

Malraux a tábornok híveinek szűkebb köréhez tartozik (a legutóbbi francia kormányátalakításkor megtartotta a kulturális ügyek miniszteri tárcáját). A tábornokhoz fűződő érzelmei és kapcsolata befolyásolják szemléletét, de a bennfentes nagy író meglátása, irodalmi értéke mellett, hozzájárul a távlatokban mérlegelő tárgyilagos történelemíráshoz. Az író elfogultságát a történelem írója helyezi majdan mérlegére.

Viszontláttam Marlyban, Colombey-ben, a Solferino utcában az R. P. F.¹ idején, később abban az időben, amelyet a pusztán való átkelésnek² neveztünk. Azt mondják róla, mindig tudta, hogy újra átveszi a hatalmat. De biztos lehetett-e abban, hogy idejében kerül hatalomra? Dien Bien Phu előtt néhány barátommal egy valais-i hegyi kunyhóban időztem, ahol szórakozó kirándulók óriási távcsövön szemlélték a Mont Blanc-t; Elisabeth de Mirbel megkérdezett: — Hogyan térhet vissza a tábornok? — Az indokínai hadsereg összeesküvése révén, mert ezek azt hiszik, felhasználhatják céljaikra, később ráeszmélnek majd, hogy rossz lóra fogadtak. Nem az indokínai hadsereg hozta vissza; amikor jóslatom majdnem bevált, Velencében időztem, abban a biztos tudatban, hogy semmi sem fog történni.

— A lagunában horgászik — mondta a machiavellisztikus Bidault

egy mondatra célozva (Delbeque mondta volna?)³, amelyet nekem tulajdonítottak: — Nem azért szoktak a Rubicon partjára menni, hogy horgásszanak.

Csak visszatértem után győződtem meg az események horderejéről. Az egyik utóbbi minisztertanácson Pleven kijelentette: „Csak árnyékokat képviselünk... Ne áltassuk magunkat. Az algériai miniszter nem kelhet át a Földközi-tengeren. A nemzetvédelmi miniszternek nincs hadserege. A belügyminiszternek nincs rendőrsége.” A párizsi rendőrségen sok volt indokínai katona és néhai ejtőernyős szolgált, és március óta sztrájkoltak.

Nem volt más hátra, polgárőrséget kellett szervezni. Pflimlin miniszterelnök ellenezte. A polgárháború veszélyét látta benne, ami szerinte súlyosabb volt, mint De Gaulle tábornok visszahívása. A miniszterek egyébként Republikánus Védelmi Bizottmányok alakításáról beszéltek, de nem akartak felfegyverzett polgárőrséget, amely kommunista népőrséggé vált volna. „A tömeget — mondták a szakszervezetek — csak bérkérdéseken lehet mozgósítani, nem a parlamentáris rendszer eszméjén. A munkások nem felejtették el, hogy 1944-ben visszaállították a szabadságjogokat, sokuknak hozzátartozójuk volt Algériában, ezért inkább De Gaulle-t akarják, mint az ezredeseket.” A kommunisták is mozgósításról beszéltek, és az aktivisták a sejtekben gyülekeztek, de reggel eltávoztak, csak a leghűségesebbek maradtak tovább őrhelyükön, és tekéztek. Vasárnap 35 000 kocsi gurult sűrű sorokban a nyugati autóúton — 3000-rel több, mint az előző évben.

Algériában sem volt kevésbé zavaros a helyzet. Párizsban nem nagyon értették az egységesülés szó jelentését. Soustelle úgy magyarázta: a szétesés ellentéte. Valóban így lett volna? A friss dicsőségét élvező hadsereg pszichológiai szolgálata egy ankból hozta létre Franciaország mítoszát Dunkerque-től Tamanrassetig⁴. Ez testvériesítette a hadsereg aktivistáit, az Algériában szolgáló tisztek egy részét és az ejtőernyősök közül is sokakat. A testvériesülést feltehetően a pszichológiai szolgálat szervezte, azáltal is, hogy a mohamedánokat a hadsereg gépkocsijain szállította; azonban nem látta előre augusztus 4-e éjszakáját⁵, és képtelen volt a megisméltésére. A „csodák napja”, május 16-a⁶, előkészítőit lepte meg legjobban, és azt írták róla: „A feltűnő reménységet csak ahhoz hasonlíthatjuk, amit Párizsban éltünk meg a felszabadulás napjaiban!” Az esemény meglepte a mohamedánokat is, akik újra a francia telepések karjaiban találták magukat, meglepte a telepéseket is, akik ismét a mohamedánok karjaiban voltak. A kommunisták meghökkentek, és elhatározták, hogy nem hiszik el a megtörténtet; még az F. L. N.⁷ is megdöbben, és a testvériesülés időszakában egyetlen merényletet sem követtek el Algírban. Az ejtőernyős kapitányok kinyilatkozták: mozgalmunk tízmillió algériai franciára, európaira és muzulmánra támaszkodik. Ezután lanyhult a lelkesülés, és a mohamedánok helyzete nem változott. A Közjóléti Bizottságok⁸ elrendelték a mezőgazdasági munkások nyomorúságos bérének a növelését; a telepések reggel öttől délig dolgoztatták őket, és az új bért fél napra fizették meg: kevesebbet fizettek, mint az elrendelt béremelés előtt. A hadsereget marta a düh, mert műszakosított francia forradalmat várt az algériai mozgalomtól, Saint Just és Mao Ce tung-féle konzulátust⁹ — a hadsereget azonban csak gyűlölet egyesítette a po-

litikai akcióra, a sem háborúzni, sem békét kötni nem tudó kormány ellen. A civilek bizalmatlanul tekintettek a testvériesülésre. Nacionalista, de anyaország-ellenes szervezeteikben a francia Algéria fogalma az algériai Franciaország értelmet kapta. A sarkantyús reakciók az integráció mellett foglaltak állást, azután, hogy a mohamedánok szövzeti jogát véglegesnek kellett tekinteniük, és a mohamedánok kilencmillió szavazata többet nyomott a latban, mint a telepések egymillió voksa, azonban jóval kevesebbet, mint a francia anyaország húszmillió szavazata. Korzikán, Bastia szocialista polgármester-helyettese, aki a város vezetésével volt megbízva, a Marseillaise-t énekelve hagyta el a városházát, amelyet elfoglaltak az ejtóernyősök; az ejtóernyősök is a Marseillaise-t énekelve kísérték ki a helyettes polgármestert. A téren gyülekező tömeg felkapta a dallamot, és nem tudni, hogy a helyettes polgármester miatt énekeltek, az ejtóernyősök miatt vagy mindkettőjük miatt...

A Népjelölési Bizottság küldötte június 1-én érkezett Párizsba, és hűledevezve látta, hogy az ostromállapotban hitt városban, az Invalides teraszán szerencsejátékkal szórakoznak az emberek. Egy hírneves amerikai tudósító azt bizonygatta nekem, hogy Massu tábornok megkínnoztatta magát, hogy jogot szerezzen a kínzásra. A zűrzavaros eseményekből mégis ki lehetett hámozni, hogy egy elszánt mozgalom, amely repülőgépekkel és harckocsikkal rendelkezett, szembeszegült a kormánnyal, amelynek nem volt se katonasága, se rendőrsége. Salan¹⁰, Pflimlin¹¹ küldötte, elkialtotta magát: — Éljen De Gaulle!, és a tábornoktól már nem azt remélték, hogy megállítja az ejtóernyősöket, hanem hogy megakadályozza a polgárháborút — amely már kitörőben volt, úgy kezdődött, mint a volt spanyol polgárháború, mint az októberi forradalom, nyitott mozikkal és az utcákon sétáló bámészködő emberekkel.

Visszatértem után két nappal a Lapérouse palotába hívatott.

Öt órára kéretett, mert beszélgetésünket, lehet, a pihenés pillanatainak szánta. Whiskyt hozatott és teát. A társalgó szoba lakosztályához tartozott, amelyet párizsi látogatásai esetére tartottak fenn: XVI. Lajos stílusa és a csend jellemezte a palotát; a csendet De Gaulle mindig meg tudta teremteni maga körül. Az alsó váróteremből feltörő zsi-bongás közben szolgálták fel a teát. A zsivajgás betöltötte a lépcsőházat, amint a káosz is az országot.

— Az alapvető kérdés az — mondta nekem —, hogy meg kell tudni, fel akarják-e újítani a franciák Franciaországot, vagy pedig lefeküsznek. Nélkülük nem fogom megteremteni Franciaországot. Biztosítanunk kell az intézmények folytonosságát mindaddig, míg fel nem szólítom a népet, hogy válasszon más intézményeket. A nép egyelőre nem akarja az ezredeseket. Arról van tehát szó, hogy meg kell újítani az államot, megszilárdítani a pénzt, és felszámolni a gyarmatokat.

Újra előttem volt a tábornok hármas ritmusa, amely olyan meghitt tulajdonság, mint másoknál a dilemma.

„Allamot kell csinálni, amely csak egy lehet, ez azt jelenti, hogy alkotmányt kell készíteni, amely szintén csak egy lehet. Ezért minden

hatalom forrása az általános szavazás; a végrehajtó hatalom és a törvényhozás el vannak választva, a kormány az országgyűlésnek felel.

„A pénz megszilárdítása nem lesz könnyű, de kevésbé nehéz, mint mondják, feltéve, hogy az állam képes a folytonosságra és a határozottságra: ha valóban állam lesz.

„A gyarmatok ügye . . . Meg kell mondanom, mindazoknak, akik a Birodalomhoz tartoznak: a gyarmatokkal végeztünk. Hozzunk létre együttesen egy Közösséget. Szervezzük meg közösen védelmünket, külpolitikánkat, gazdaságpolitikánkat.

„A többieket majd segítjük. A szegény országok persze társulni akarnak majd a gazdagokkal, ezeknek viszont kevésbé lesz sietős a társulás. Nos, majd meglátjuk. Teremtsenek országot maguknak. Ha képesek rá.

„Akik ezzel nem értenek egyet, azok távozzanak. Nem fogjuk őket gátolni. A többiekkel megvalósítjuk a Francia Közösséget.”

Az 1942-ben tartott brazaville-i beszéde óta ápolta ezt az elgondolást. Ezúttal nemcsak reményről volt szó. S míg a Bastille-től a Nation térig vonuló szegényes menetek torz utánczata voltak a Népfrontnak, ő, akit nem terheltek sem a szuezi hadjárat, sem az algériai háború, és több szociális igazságot hozott létre, mint a IV. Köztársaság valaha is, Franciaország nevében kinyilatkozza minden volt gyarmatnak: „Ha önállóságot akartok, ime, vegyétek önállóságotokat!”

Algériáról nem beszélt, de nekem úgy tűnt, hogy azt is ide iktatta. Mindenekelőtt arra volt szükség, hogy a francia hadsereg ne Algériában legyen a gyarmati impérium támasza, hanem a tizenhét országnak szabadságot felkínáló Franciország hada legyen. Kormányelnöki székfoglaló beszéde után Algírba utazik. Útja újra Brazaville-en át vezet majd.

Merre visz az útja? A karikatúra hasonlíthat a megmintázott alanyhoz; mindig úgy láttam, hogy a tábornok ellenfelei — Rooseveltet is beleértve — olyan karikatúrát készítettek róla, amely nem hasonlított rá. Mai ellenfelei reakciónak tartják; elfelejtik, hogy Franciaország olyan szociális reformokat köszönhet neki, amilyeneket nem kapott a Népfront óta. Az ejtőernyősök főnökének tekintik; Algír mégsem fog lelkesedni a kormányért, amelynek megalakításán fáradozik; nem lesz a Közjóléti Bizottság elnöke, amint hogy nem vált az F. F. I.¹² és az F. T. P.¹³ elnökévé sem. Zűrzavaros helyzetben veszi át ismét a hatalmat. A rendbomlás mégsem olyan, mint volt 1944-ben. Ellenfelei azt hiszik, hogy kénye szerint gyakorolja majd a hatalmat, és várakozik, hogy az algériai harc végével Franciaországban helyreálljon a rend. Magamban fordítva tettem fel a kérdést: nem Franciaország helyzetének a megszilárdításával akar-e véget vetni az algériai harcnak? Egyelőre önmagát ellenőrizte, és, talán, hatalmát akarta kipróbálni.

Társadalmi kérdésekről alig ejtett szót. Jellemzőnek tartottam, hogy megkülönböztetve vetette fel a problémákat, és láthatóan nagy figyelmet szentelt a pénznek, a birodalomnak, és mindenképp a államnak. Az események menete ellen harcolt, de nem az események terén küzdött. Talán kedvére való volt, hogy a kommunisták és az örvénylő politikai nyüzsgés messze kalandozott az általa lényegesnek tartott problémáktól, és nem tapintották meg az ország mély érzelmeit. Néhány nappal később azt mondta nekem: „Ne feledje, hogy nem csinál-

tunk forradalmat.” Csak az algíri barikádok idején láttam ismét ilyen egyöntetűnek. Elvonultságból tért vissza, és az elvonultság minden ember számára a múlton való elmélkedést jelenti, különösen akkor, ha az emlékeik éposziak, egy héttel ezelőtt még *Emlékiratai* kéziratán dolgozott. A nagy magányos ember elhagyta a magányt, a tárgyalások miatt hagyta el, Franciaország sorsa miatt, amely hosszú évek óta nyugtalanította. Ezzel az árnyképpel változatlan rendületlenséggel folytatta párbeszédét. Ezekben a napokban, amikor a magukat fasisztának vallók dühödten szölongatták, és a magukat kommunistáknak nevezők keményen támadták, amikor úgy látszott, hogy Franciaország a totalitárius pártok összeütközésének a martaléka lesz, ő az állam újrakeltésére gondolt. Mielőtt elbúcsúztam volna tőle, az ifjúságról beszéltem neki. „Ha halálom előtt — mondta — újra francia ifjúságot látnék, akkor ez . . .” Hanghordozása talán azt jelentette: „. . . ugyanolyan jelentős lenne, mint a felszabadulás.” Mondata azonban függőben maradt, mint kézmozdulata is. Búcsúvételkor egy téli napra gondoltam, a colombey-i erdőszélre emlékeztem. Szemközt a temetővel, ahol lánya sírja állt, a látóhatár széléig, egyetlen falut sem lehetett látni. Kinyújtotta karját — mint az imént a fogadószobában — a langres-i és argonne-i fennsík domborulatai felé: „A nagy inváziók előtt mindez lakott terület volt . . .”

A kocsiban ülve, első találkozásunkra gondoltam.

Bajusza megszurkült, és alig volt látható, szája két mély árokráncban folytatódott, az álláig. „Észrevette, mondta egyszer Balthus, hogy Poussin önarcképére hasonlít?” Ez most megvalósult. Talán a Történelem ad álarcot az emberének. A tábornoké árnyalttá vált az évek során, láthatóan jóindulatú, azonban ünnepélyes és komoly. Úgy láttam, hogy mély érzelmeit nem fejezi ki, arca rájuk csukódott. Arcmozgása udvariasságot fejezett ki, néha humort. Ilyenkor összeszűkült a szeme, fénylett, és súlyos tekintetét egy másodpercre a játékos elefánt pillantása váltotta fel.

Az ember megismerése, ma, annyit jelent, mint megismerni benne az irracionálist, amit nem tud ellenőrizni, és amit letörölne a róla alkotott képen. Ilyen értelemben nem ismerem De Gaulle tábornokot. „Az embert meg kell ismerni, hogy hatni tudjunk rá . . .” Szegény ravaszkodók! Nem megismerve hatunk az emberre, hanem kényszerrel, bizalommal vagy szerelemmel. Hosszú közlekedésem De Gaulle tábornokkal lehetővé tette, hogy megközelítsem néhány agyfolyamatát, és megismerjem kapcsolatát azzal a szimbolikus személlyel, akit *Emlékirataiban* De Gaulle-nak nevez; pontosabban, azt a személyt, akinek az emlékiratát írta, és amelyben Charles sohasem jelenik meg.

Amikor először találkoztam vele, talán tartózkodása bősztített. Távoltságot tartott, ami részben abból a jellemből eredt, amit Stendhal észlelt és jegyzet fel Napóleonról: „A beszélgetést irányította . . . Nem volt meggondolatlan kérdése, sem feltételezése . . .” Azonban, amikor a császár kilépett szerepéből (néha akkor is, ha megtartotta), megmutatkozott a szenvedélyes vagy komédiás Napóleon, Joséphine férje, vagy a rejtett fülkék kedvelője. Az egész udvar ismerte a császár személyét. De Gaulle tábornok munkatársaival mint magánszemély soha-

sem beszél magánügyéről, csak az történik ilyen esetekben, hogy nem beszél az államügyekről. Nem enged meg magának heveskedést, de ernyedtséget sem. Fogadásokon vagy az általa kiszemelt alkalmakkor szívesen bocsátkozik felszínes beszélgetésbe, amit jóindulattal bonyolít le, mindig az udvariasság keretében. Az udvariasság személyéhez tartozik. Napoleon elrettentette női szomszédait; a tábornokot tartózkodónak és „bűbájosnak” mondják (a bűbajos azt jelenti, hogy figyelmes), mert ez az ember, ha gyermekeikről beszél is az emberekkel, akkor is De Gaulle marad. Ritkán fordult elő, hogy az országunk történetét formázó emberek életrajzában a feleség mellett ne találkoztunk volna más nőszemélyekkel... Mindez ráillett a Templomos Rend Nagymesterére, aki egykor a hadügyminisztériumban fogadott. Jóindulata felkentségéből ered, és nem fordítottan. Családját kivéve, valószínűleg mindenki számára legendás személyének udvarias vetületeként mutatkozik.

Egyszer rájönnek majd, hogy az emlékek alakulása ugyanúgy elválasztja az embereket, mint a jellemük. A mélységek természetesen különbözőek, más a hálóvetés, és másmilyen a zsákmány... A legbensőbb emlék nem okvetlenül nyilvánul meg a társalgásban, ez az ember pedig, akinek híres az emlékezőtehetsége, és akinek a múltja, tizen-nyolc év óta, a történelemhez tartozik, úgy látszik, a jövővel folytat titkos párbeszédet, és nem a múlttal. Csak két ízben hallottam önmagáról beszélni — mindkétszer haláleset alkalmával. Másokról sem igen halottam beszélni, egy keveset Churchillről és Sztalinról („Ázsiai kényúr volt, és ilyenek is akarta magát”), félmondatot hallottam tőle Rooseveltről („Demokrata patricius”). A beszélgetés közben kialakított arcképei, mint az *Emlékirataiban* is, mellszobrok voltak. A történelmi szerepet betöltő emberekre alkotásuk függvényeként gondolt, és így tekintett talán minden emberre, aszerint, milyen cselekedetre tartotta képesnek. A beszélgetéseken, amelyeken részt vettem, a tárgykör, ha eltért a folyó ügyektől, az eszmék, a történelem világához tartozott. Az élet mint nyugtalan tenger hullámozott a témák körül, azonban legfeljebb egy keserű tapasztalattal vegyült bele. Belső monológja nem mutatkozott meg; hivatkozásai, hasonlatai (milyen jelentősek a hivatkozások!) történelmiekek voltak, a gúnyt gyakran az irodalomból kölcsönözte, és sose merítette a vallásból. A pápa audienciáján állítólag azt mondta volna: „Most pedig, Szentatyám, beszéljünk Franciaországról.” Mégis, *Háborús emlékirataiban* különös hangnemből írt Sztalinról, és ez a hang a diktátor egyik mondásának emlékéből fakadt: „Végül is csak a halál győz...”

Az *Emlékirataiban* keresztnév nélkül szereplő személyről azt írta, hogy a visszatértét köszöntő éljenzésekből született, neki viszont úgy tűntek fel az éljenzések, mintha nem neki szóltak volna. Könyve nem hasonlít a *Vallomásokra*¹⁴, és nem Saint Simon értelmében vett emlékirat. Nem kevésbé jellemző az, mit távolított el személyéből a szerző (mindenekelőtt Charles-t), de az is jellemző, hogy mit szemelt ki belőle. Csakúgy, mint a *Kommentárok* vagy az *Anabasis*, amelyekben Caesar és Xenophón harmadik személyben beszélnek magukról, a mű történelmi tényekről szól, és megvalósítójuk mondja el. Hőse a *Kardél*¹⁵ névtelen hőse. Elcsodálkoztak a könyv látnoki jellegén, amely inkább egy személyt jövendöl meg, mint az eseményeket — egy plutarkhoszi

hóst jövendől, akinek az arculatát képzeletből alakította ki, olyan értékkel ruházta fel, amely történelmivé teszi a hős sorsát, és ezáltal válik hozzá hasonlónak. A kettősséget kétségtelenül megtaláljuk a legtöbb történelmi alakban, és a nagy művészekben: Napóleon nem volt Bonaparte, Tizian nem gróf Tiziano Vecellio, és Hugo, amikor arra a személyre gondolt, akit Olympiónak¹⁶ nevezett, bizonyára Victor Hugónak tartotta. A jövendő szobrok hatalmukban tartják a szoborra érdemeseket, akár akarják ezt, akár nem. Charles-t az élet formázta, De Gaulle-t a sors, aminthogy Victort is az élet alakította ki, Hugót viszont a lángész. A művet: a sorsot vagy a lángészt, valami előzően létező hozza létre, azonban a mű is, az élet is, a körülmények által megszabott helyzetben találkoznak; a remekmű lángészt bizonyít, a lángész azonban nem bizonyít remekművet. A legtöbb ember kettősségben él, de nem mindenki önmaga miatt válik ketté. A személyek alakítása nem olyan ritka, mint gondolnánk: a kettősség gyakori a vallás nagy alakjainál, a sztároknál meg éppen szembetűnő, nemcsak személyüket vetik le, hanem arcukat is, amely átalakul a filmvásznon. A tiszavirág-életű Vénuszok meg csak a felkínált szerepben testesülnek meg. A történelmi személyt azonban nem a szerep alakítja, hanem a hivatás.

A hivatások mind gyűlöleteket váltanak ki, antimilitarizmust, antiklerikalizmust; a foglalkozásokkal nem ez a helyzet. A szélhámos nem ébreszt olyan érzelmeket, mint a gyáva tiszt, a szimóniás pap vagy a megvesztegethető író, mert ezek egyenruhába öltözötten lettek hűtlenné hivatásukhoz, és ezáltal bitorlókká váltak. Mindenki tudja, hogy a küzdelem a jellemhez fűződik; kevésbé ismeretes azonban, hogy a küzdelem magába foglalja a cselekvés sajátos szervezését is, amit a hivatás választ meg a küzdelem megválasztásával egyidőben.

De Gaulle tábornok, aki oly kevésbé katonás, a cselekvést katonai szellemben alakítja ki, ezt azonban úgy teszi, hogy akár papi, vagy jogász szelleméről is beszélhetünk. A franciák pedig, akik a képzelgés és a szatíra között mozognak, d'Artagnan és Croquebol között, végül rá se ismertek erre a szellemre. Legalább felületesnek mondhatjuk, ha valaki Nagy Sándort, Caesart, II. Frigvest, Napóleont csak morc szablyásnak (Anatole France kifejezése) tekinti. Courteline-nek¹⁷ köszönhetően, és a verduni csata ellenére, a század közepéig a hadsereg egyértelmű volt a kaszárnnyával. A művelt vezérkari tiszt, a katonai akadémia tanára — II. Frigyes és a porosz nagyvezérkar hagyományából — sokkal otthonosabb Németországban vagy Angliában — a gordonkázó és a Storrs-fajta, Jeruzsálemet kormányzó tábornokai miatt. A hadsereg bonyolult szervezetéből a francia csak a fegyelmet jegyezte meg magának. Márpedig ez nem önmagában érthető valami, Bonaparte olaszországi seregében, Petainnek Verdunnél újra kellett szervezni a fegyelmet. És ha Oroszországban és Kínában a katonai hivatás rövid idő alatt ismét nemzeti hivatássá lett, ugyanakkor az idegenlégió és századunk zsoldos seregei nem nemzeti alakulatok.

Azt hiszem, hogy a katonai szellem mélyen, de egyben körülhatároltan hatott rá: mert amikor belépett a hadseregbe, az akkoriban csatákra volt hivatott — és mert úgy tűnt föl előtte, hogy a katonai szellem polgári módszerek fölött álló kormányzási módszert sugalmaz.

Az államférfi legelső feladata a cselekvés szervezése, ezt tette Nagy Sándor és Caesar.

Ezen a téren a leghatásosabb módszereket a hadsereg és az egyház alkalmazza, a totalitárius pártok is felkarolták, sőt, persze kisebb mértékben, a nagytőkés és kommunista társulatok is. Napóleon azonban nem marsalljaival kormányozta Franciaországot, hanem olyan erős polgári közigazgatást hozott létre, amilyen sem azelőtt, sem azután nem volt Franciaországban. De Gaulle tábornok olyan gépezetet kívánt létrehozni, 1958-ban és 1944-ben, amely úgy szolgálja Franciaországot a békében, mint a korszerű hadsereg a háborúban.

Gondolata egyéb tulajdonságokat is örökölt katonai képzésétől. A kormányt harci eszköznek tekintette Franciaország fejlesztésére. Jóllehet, sose azonosította Franciaországot a kaszárnyákkal vagy a hadsereggel, az Ideiglenes Kormány megbízottait, majd később minisztereit vezérkarnak tekintette — sőt vezérkari főnöknek minősítette közvetlen munkatársát: kancelláriája igazgatóját vagy a miniszterelnököt.

Még egy katonás jellegzetessége: meg van győződve arról, hogy a döntést nem szabad megváltoztatni. Szerinte a gyors megvalósítás hozzátartozik a határozathozatalhoz — nyúl sem fut el kétszer a vadász előtt —, mindenkiféle pedig azért, mert a történelmi döntés elválaszthatatlan a döntés pillanatától.

Ebben találjuk meg Juin tábornokkal folytatott beszélgetésének az értelmét:

— Ha vártál volna — mondta Juin —, talán jobb eshetőség kínálkozott volna.

— Lehet. De nem Franciaország számára. A jövő ellenben sokáig tart...

A gyors határozóképeség nem áll szemben távoli célkitűzéseivel, amelyek megvalósulását a jövőben várta: június 18-i felhívása¹⁸ a Vörös Hadsereg erejét hirdette, amikor az vereségeket szenvedett; nyomban állást foglalt az Egyesült Államok mellett, a kubai szovjet rakétaszállítványok ellen — ide tartozik a nagyon hosszú távra szóló határozata az Egyesült Államok ellen, Délkelet-Ázsia esetében.

Mindig azon igyekezett, hogy a maga oldalára állítsa az időt, vagy inkább azon, hogy az idő oldalára kerüljön, olyan esetekben, amikor az idő hozzájárulhatott elgondolása megvalósításához — ilyenkor inkább földművesre hasonlított, mint katonára. Az elkövetkező Köztársaságtól azt várta, hogy lehetővé tegye számára a folytatódó cselekvést, ami addig csak mint terv létezett, és rosszul működött. A katonai szellem számára az időtartam, a háborús ipar által megkövetelt idő is a felkészüléshez tartozik; az ő számára a szó csak eszköz volt a parancs kifejezésére — a cselekvés eszköze. De Gaulle tábornok a cselekvést egy változó „nagy elgondolás” szerint rendelte el; változó volt, mert az adottságokhoz igazodott, és az adottságok változtak. A „nagy elgondolást” minden rendelkezésre álló eszközzel meg akarta valósítani. Tudatában volt, milyen ösztönző hatást gyakorol szimbolikus személye Franciaországban és külföldön; mégis nagyon törekedett, hogy kézenfekvővé tegye a franciáknak, hogy mit kell *cselekedniük Franciaországért*. Szónoklatai és sajtóértekezletei nem kenetteljesek. De Gaulle ereje a tekintélyben van és volt, nem abban a képességében, hogy magával ragadja az embereket. „Mi és az ellenség”, gondolkodik a had-

vezér; „mi és a világ sorsa”, gondolkodik a történelmi vezér. Az utóbinak köszönhette De Gaulle a szellemét, az előbbinek pedig módszerét. Bizonyára szívesen alkalmazta volna, a maga módján, Foch marsall híressé vált szólását: „Lássuk csak, miről is van szó?” Meglepett, hogy a minisztertanácson, az R. P. F.-ben, fogadásokon összefoglalja a röviddel azelőtt elhangzott fejtegetéseit. Hamarosan rá kellett jönnöm, hogy rostálja őket. Úgy látszott, hogy felsorakoztatja beszédének a fejezeteit, ugyanakkor glédába állítja az általa már elfogadott szintéziseket, és az ilyképpen megváltoztatott szándék értelmében adja ki utasításait. Csak döntő fontosságú kérdésekről tanácskozott. Idegenül fogadta a hagyományos párbeszédet az államügyekről. A hozzá beszélőt megszakítás nélkül hallgatta. Ezután, esetenként, felvilágosítást kért, ha szükséges volt, utasítást adott. Némelykor, miután meghallgatta a fejtegetést, bizalommal, de nem bizalmasan fordult az illetőhöz: „Nos hát, most elmondom önnek a véleményemet erről.” Nagy horderejű kérdésekről vagy egy államfőről esett szó. A tárgyaló fél ezután találja föl magát Washingtonban, Londonban vagy Moszkvában; holnap Algírban vagy az atomtelepeken.

Azt hiszem, hogy június 18-i határozata óta a remény tragikus hangsúlyt kapott nála. A feltűnő remény nagy harci készülődést váltott ki a szállodában. Lehet, hogy Franciaországot egykor „mesebeli tündérisasszonynak” látta De Gaulle tábornok; meg voltam azonban győződve arról, hogy kevesebb kötelék fűzi az austerlitz¹⁹ Franciaországhoz, mint az 1940-ben agonizáló Franciaországhoz, az alvajáró Franciaországhoz, amellyel holnap találkozik majd az országgyűlésen. Amikor kiléptem tőle, az ajtó túlóldalán lelkendező hangulattal találkoztam. Amíg búcsúztam tőle, eszembe jutott egy arab mondás, amit más alkalommal tőle halottam idézni: „Ha ellenséged gyaláz, ülj ajtód elé: tetemét látod majd elvonulni.”

Az országgyűlés éjszakai ülései mindig valószerűtlenül hatnak, a tetőüveg szóródással akváriumfényeket vet, mint egy havas nap, az *Athéni iskola*²⁰ faliszőnyegre, a gúlában tornyosuló három emelvényre — elnök, szónok, gyorsíró —, az emelvény empire stílusú faragványaira, amelyek olybá tűnnek fel, mint domborodó óriás ékkövek. A gránátszínű félkör alakú terem zsúfolt volt. A közönség számára fenntartott karzat is. Előző este Bidault szolt a képviselőkhöz: „A Szajna és önök között csak ő áll. Nincs más esernyő a sáskák ellen...” A nyugalom nem helyettesítette a fenyegetést és az agitálást. A Harmadik Köztársaság történelmi ülései, Barrès²¹ szónokol, a képviselők a szószékhez nyomulnak, Clemenceau és Jaurès egymás ellen szegül, a győzelem kikiáltása 1918-ban!... A padokban ülő képviselők, a magas oszlopok között szorongó közönség úgy tűntek fel, mintha fennakadtak volna az időben, mintha a nemzetgyűlés évszázados filmszalagja állóképben rögződött volna. A délután folyamán felolvasott „miniszteri nyilatkozat”, a módosító javaslatokkal, a szavazatok indoklásával együtt elvegyült az akváriumfényben, a közös valószerűtlen-ségben, mert a szónokok nem azért beszéltek, hogy meggyőzzenek valakit. A tábornok azt mondta: „Az állam degradálása meggyorsult. A franciák egysége veszélyben van. Algériát a megpróbáltatások és a

szenvedélyes érzelmek vihara tépi. Korzikát is elérte a lázas fertőzés. Az anyaországban óráról órára fokozódnak az ellentétes irányzatú szenvedélyek és tettek. A hadsereget megviselte a huzamos, véres és méltánylandó feladat, és megbotránkoztatja a kormányzás tehetetlensége. Nemzetközi helyzetünk alapjaiban rendült meg, legközelebb álló szövetségeseinknél is. Ilyen helyzetben van az ország. És míg annyi és annyiféle lehetőség kínálkozik Franciaországnak, mégis a széthullás, talán polgárháború veszélyezteti.” Az ellenfelek érvelése ismeretes volt, éppen úgy, mint a tábornok nyilatkozatának az értelme is. Nem hatalmasodott el rajtam az érdektelenség, s habár szemlélődésem nem fordult határozott tárgy felé, kitartóan figyeltem, a váratlant lestem. Jacques Duclos a demokráciát védte, és az nem volt komoly dolog, Mendès-France elveket védett, amelyek egész életében irányították. Mindnyájan azt hirdették, hogy ők képviselik a népet, az államot, Franciaországot, közben mindannyian tudták, hogy a nép nem védené meg őket. Félték attól, hogy az ezredesek De Gaulle fölé kerekednek (ők is, én is ismertük a jelszót: Éljen De Gaulle — és Nagib után Nasszer²²); az ezredesek azonban erősebbek voltak, mint az országgyűlés. Hogyan lehetett komolyan fasisztának minősíteni azt a kormányt, amelyben volt kormányelnökök, Guy Mollet, Pflimlin és Pinay miniszteri tárcát kaptak? A fasizmus egy pártot tömeget és egy vezért jelent. Algírnak nem volt még pártja, ellenben Párizsnak túl sok volt. A történelem szárnysezegetten verdeste az országgyűlés sivár üvegtetőzetét, amely alatt a szívélyes és dermedt arcokra fagyott a megvető és gúnyos parlamentáris mosoly. A kimerült publikum vigyorgó jószokat látott. Amikor, utolsó felszólalása végén, a tábornok azt mondta: ha az országgyűlés bizalma lehetővé teszi számára, hogy általános választások után átmásítsa az intézményeket, akkor „az öönhöz szóló ember azt a maga dicsőségének fogja tekinteni, még hátralevő életében” — taps jelezte a színdarab végét; Mitterand és Pineau már a függöny előtt beszéltek.

Erről a jelenetről mondták később a kommunisták, hogy „a lázítás hadműveletét a csábítás hadművelete követte”, közben megfélemlítettek arról, hogy győzelem után nemcsak a győztes De Gaulle viselkedik bűbájosan. Az ülés után gyorsan kiürült a színház (a képviselőház terem, a nemzetgyűlés félkör alakú terem). Kimenőben elhaladtam egy szegény asszony mellett, aki bőr ruhaderékkal és papucsban sóprűjét lengette, és ekkor az volt az érzésem, hogy találkoztam vele, a Fleurus²³ korabeli Köztársasággal.

Nem volt nehéz előre látni, milyen hatást vált ki az algíri aktivistákban az a kormány, amelyben Guy Mollet tárca nélküli miniszter lett, viszont Jacques Soustelle nem szerepel.

Guy Mollet és Pierre Pflimlin, más miniszterek támogatásával, a végkimerülésig tartotta a kapcsolatot a képviselőházzal; borotvátlanul, reggeli kilenc óra tájban értek a Lapérouse palotában megtartott első összejövetelünkre. Az éj folyamán, szokás szerint, a tábornok bemutatta kormányát a köztársasági elnöknek. Az Élysée palota gyöngé fényei éppen olyan valóságosválné varázsolták a palotát, mint amilyennek az országházat láttam. Miközben a beszédes és vidám Coty elnök kedveskedve kezelte a kissé ijedt Sid Cara miniszterkisasszonyt, egy shakespeare-i villám csapott a parkban álló egyik fába, s egy má-

sodpercre megvilágította a félhomályban álló De Gaulle tábornokot, akit kővé vált miniszterei álltak körül.

A helyzet megszilárdítása könnyűnek látszott, ahogy a háború is könnyű, Napóleon szerint. Viszont az alkotmány megvitatása sok, éjszakába nyúló minisztertanácsi ülést vett igénybe. „Szórakoztatónak tartja? — kérdezte tőlem a tábornok elmenőben. — Elég szórakoztatók...” Nem hittem, hogy a XX. században és Franciaországban valaha is római tisztelettel körülvett alkotmány születhet, az Egyesült Államok alkotmányához hasonlóan; hittem, hogy az alkotmány, amely a referendumot a kormányzás eszközévé tette, a népet szolgálja, és nem a nép szolgálja majd az alkotmányt. A „szociális” szakaszok vitája Guy Mollet és Antoine Pinay párbeszédével kezdődött, és hamarosan feszültté vált. Ez is elmúlik majd, mint a képviselőház éjszakai ülései, amelyek az országház megállított órájára hasonlítanak, és eltűnnek majd a villám kékes villanásában felbukkanó miniszterek. Figyeltem az ellenséges erők játékát, amely nagyon különbözött a forradalmi mámortól; és figyeltem, hogy egyeztetni őket össze De Gaulle tábornok. Ez volt az, ami „szórakoztatott”. Őt is szórakoztatta, lehet, hogy csak mint peremesemények — közben nekigyürkőzött, hogy ezekkel a fadarabkákkal építsen emelvényt, amelyre Franciaországot akarta felállítani. A minisztertanácsi ülésen székemből rózsaligetre láttam, tele volt júniusi rózsákkal, és éppen úgy virítottak, mint Franciaország vereségekor, (1945-ben ülőhelyemről csak esőt láttam és havazást). Szeptember 4-én a Köztársaság téren magyarázta De Gaulle az új alkotmányt. A gyerekek léggömbjei szálltak a tömeg fölött, körülhordozott feliratok hirdették, hogy útját állják a fasizmusnak. Néhány nappal később Le Trocquer, a képviselőház elnöke arról biztosította a vietnami küldöttséget, hogy De Gaulle tábornok a szavazatok egynegyedét sem szerzi meg a referendumon.

Steinitz Tibor fordítása

¹ R. P. F. — Rassemblement Populaire Français — Francia Népi Egyesülés. De Gaulle pártjának a neve. 1954-ben feloszlatta.

² De Gaulle hívei nevezték így azt az időszakot, 1953 és 1958 között, amikor a tábornok visszavonult a politikai életből.

³ Léon Delbeque, politikus, De Gaulle embere Algériában.

⁴ Dunkerque volt az utolsó francia csatatér 1940-ben. Tamanrasset oázis Dél-Algériában.

⁵ Godard ezredes augusztus 4-én kihajtotta az algíri Kazba lakosságát, hogy „tüntessenek Franciaország mellett”.

⁶ A telepések és az algériaiak „testvériesülése” az algíri Forum téren.

⁷ Front de la Libération Nationale — Nemzeti Felszabadulási Front.

⁸ Comité de Salut Public — a francia forradalom szótárából átvett fogalom (de ellenjelű tartalommal).

⁹ A francia forradalom nyelvezetében a brumaire 18-i államcsíny után következő időszak volt a konzulátus.

¹⁰ Francia tábornok, Algéria főparancsnoka.

¹¹ Francia miniszterelnök 1958-ban, az ezredesek lázadása idején, később miniszter De Gaulle kormányában.

¹² Forces Françaises de l'Intérieur — Belső Francia Erők. De Gaulle ellenállási szervezete Franciaországban.

¹³ Francs—Tireurs Partisans Français — Szabad Harcosok és Partizánok. A Francia Nemzeti Front (a Kommunista Párt vezette) ellenálló és gerillaszervezete.

¹⁴ Jean—Jacques Rousseau önéletrajzi könyve.

¹⁵ Fil de l'Épée, De Gaulle könyvének a címe.

¹⁶ Tristesse d'Olympio, Victor Hugo verskötete.

¹⁷ Georges Courteline (1860—1929) kesernyés humorú francia író.

¹⁸ 1940. június 18-án szólította fel a londoni rádión De Gaulle ellenállásra a franciákat.

¹⁹ Az austerlitz csatában verte meg Napóleon 1805-ben az egyesült osztrák és orosz seregeket.

²⁰ L'Ecole d'Athènes — az ógörög filozófusokat és írókat ábrázoló Raffaello-festmény után készült gobelin. Az alakok lépcsőzetesen vannak elhelyezve.

²¹ Maurice Barrès (1862—1923) francia író és reakciós politikus.

²² Nagib tábornok vezette az egyiptomi tiszték felkelését 1952-ben. A királyság megdöntése után Gamal Nasszer ezredes lépett a helyébe.

²³ Fleurusnél verte meg Jourdan marsall a forradalom seregeivel a Franciaország ellen támadó osztrákokat.

VAJDASÁGI TELEPÍTÉSEK A XVIII. SZÁZADBAN

HÁROM BÁCSKAI MAGYAR FALU EREDETE

SZIRMAI KÁROLY

A török hódoltság a mai Vajdaság területét nagymértékben elnéptelenítette. Még nagyobb pusztaságot hagyott maga után a török hódítók ellen 1683-ban indított fölszabadító harc. Egykorú adatok szerint II. Rákóczi Ferenc szabadságharcai idején, 1703—1711 között, a török alól fölszabadított ország amúgy is megfogyatkozott lakossága ötnegyed millióra csökkent, s csak II. József korában szaporodott hárommillióra. Például Bácska elnéptelenedésére a XVIII. század elején mi sem jellemzőbb, mint hogy a náddal, kóróval, cserjével benőtt területnek mindössze harmincezer lakosa volt, ebből is mintegy tizenkétezer az osztrák adminisztráció hivatalnoka, a többi tizennyolcezer pedig a török hódoltság előtt vagy alatt letelepült szerb és bunyevác állattenyésztő a Zombor és Szabadka körüli településeken. Magyar őslakosság csupán a szerémségi, illetve szlavóniai Lászlófalván, Kórogyon, Harasztin és Rétfalun maradt. E községek eredete egyébként az Árpádokig nyúlik vissza. Magyar lakosságát, egykorú kútfők vagy legendák szerint, Szent László telepítette oda, s hadak és vészek idején a biztos búvóhelyet nyújtó tölgyfarengetegek és ősi ingoványok óvták a végpusztulástól.

Az elnéptelenedett vidéken a XVII. század végén és a XVIII. század elején, az osztrák császári udvar hozzájárulásával, először a szerbek jelentek meg. A bécsi kormányzat ugyanis e területet előbb mint határőrvidéket, később pedig mint az ide telepedett szerbek külön területét jó ideig saját igazgatása alatt tartotta. A szerbek letelepedésének körülményei jól ismertek: amikor az 1689-ben a Balkánon vereséget szenvedett császári seregeknek az újabb török előretörés elől ki kellett vonulniuk Szerbiából, Csernojevics (Crnojević) Arzén ipeki szerb pátriárka a török bosszújától félve menedékjogot kért és kapott az osztrák császártól az 1690. augusztus 20-án kötött szerződés alapján, s mintegy 180—200 000 főt kitevő 36—40 000 családdal az elnéptelenedett Vajdaságba menekült. Kisebb részük Szerémségben, Szlavóniában meg Bácskában telepedett le, a többiek a Tisza és Maros menti erődítményekben kaptak menedéket, s évek során Budáig, Szentendrét, sőt később egészen Esztergomig, Komáromig és Egerig húzódtak föl, ahol egy részük idő múltával elpolgáriasodott.

Az osztrák hadvezetőség a Bácskában szétszórt szerb településeket a

Tisza alsó folyására költöztette át, hogy ott sajkáikkal határőri szolgálatot lássanak el. Így kapta a Duna és Tisza közti délkeleti háromszög a Sajkásvidék elnevezést. De Bácska ebben az időben sem volt nyugodt: a Rákóczi-fölkelés az elégedetlen szerbséget is fölkelésre szította, mert az osztrák udvar nem teljesítette a határőrvidéki szolgálat fejében tett ígéreteket — nem adott elég földet, sem házépítésre ígért anyagot, úgyhogy a szerbek továbbra is öblökben és sáncokban éltek. Utóbb azonban katonai érdemeik jutalmául 1705. szeptember 29-én kiváltságlevelet kaptak, melynek alapján a Kőrös, Belovár, Pozsega, Verőce, Szerém, Bácsbodrog, Csanád, Arad és Békés vármegyékből leválasztott területen, pátriárkájuk alatt mint önálló nemzet élhettek.

A szerbek akkori térfoglalására mi sem jellemzőbb, mint hogy politikai, vallási és művelődési központjuk, a karlócai mitropolita főnnhatósága alá nyolc püspökség tartozott, közöttük a budai is, önrendelkezési jogára pedig, hogy a vajdai méltóság megszűnte után a pátriárkát továbbra is a nép választotta.

Míg a granicsári, határőrvidéki szellem a déli, zártabb településeken jó ideig tartotta magát, a följebb eső területeken, ahol a szerbek magyarok és németek közé kerültek, mint például Szentendrén, Budán, Komáromban, hamar megkezdődött polgáriasodásuk. Kultúrájuk itt fejlődött tovább, íróik, költőik, tudósaik itt nevelkedtek, e kor szerb könyveinek nagy részét Budán nyomták, s Pesten alakult meg első kultúregyesületük, a Matica srpska. Újvidék, „a szerb Athén”, csak a XIX. század elején, az önálló Szerbia kialakulásának kezdetével jutott szerephez, amikor a szerb nép társadalmi és nemzeti mozgalmának súlypontja a déli vidékekre tevődött át.

*

Az osztrák uralkodóház a főlzabadiított déli területekre bőséges embertartalékából elsősorban birodalmi németeket kívánt telepíteni. De mivel a háborúk az állampénztárt kimerítették, a telepítést kénytelen volt húsz évvel elodázni, úgyhogy 1730 helyett csak 1750-ben került rá sor. Ekkor kerültek a telepítésre kiválasztott családok Apatinba, Filipovóra, Crnjajára, Gajdobrába, Palánkára s egyéb helyekre. Ezek az ide települt németek katolikus vallásúak voltak, mert sem III. Károly, sem Mária Terézia nem volt hajlandó az itteni területekre protestánsokat költöztetni, még akkor sem, ha németek voltak. Az uralkodóház ugyanis a telepítési akciót egybekötötte ellenreformációs céljaival. Többek között oly módon, hogy az osztrák területek protestánsait, szabadulni kívánván tőlük, a távolabb eső Erdélybe deportálta, ugyanolyan elbírálásban részesítve őket, mint a politikai bűnösöket és a bécsi söpredéket, akiket a közrend érdekében — büntetésből — Bánátnba menesztett. Csak később, II. József felvilágosult abszolutizmusa tette lehetővé, hogy Bácskában protestáns németek is letelepedhessenek. S később ez nyitott utat a jász-kún-sági református vallású magyarok bácskai letelepedésének is.

Még az első németek letelepülése előtt, 1745-ben jelentkezett a kulai kincstári hivatalnál az első tizenegy szabados ukrán (ruszin) család, foglalkozást keresve. Biztatásukra ugyanilyen kívánsággal még hetvennyolc család jelentkezett a Maros vidékéről.

Előző nemzedékeik eredetileg a kárpátaljai Halicsból menekült ispáni (soltiszkai) szabad favágók voltak, de szerződésük letelte után felszedelőzködtek, és eltávoztak a Kárpátokból, lefelé vándorlásuk során újabb és újabb földesurakkal kötven szerződést, úgyhogy a XVIII. század első felében nem akadt Magyarország keleti részében megye, ahol ne lettek volna szabad favágó ruszinok. Ez a vándor nép Erdélybe is elkerült, onnan pedig a dél-magyarországi megyékbe, s egy kis részük Bánáton keresztül a Bácskába.

Mivel a kulai kincstári hivatalnak az idő tájt nagy földterületei voltak s azon csak három kisebb település létezett, mégpedig Kula, Verbász és Kucora 560 kalibával, a kincstárnak nagy fejtörést okozott, hogy mit csináljon a jövevényekkel, mert a környező nagy területek német telepesek számára voltak fenntartva, tehát nem merete őket letelepíteni, de el sem utasíthatta, mert szüksége volt az elnéptelenedett területen munkaerőre. Ezért egy évi időtartamra kötött szerződéssel munkát biztosított nekik Kosceljinsko pusztán, azzal a számítással, hogy ha jó munkásoknak bizonyulnak, a kincstár talál számukra mocsaras földterületet, amelyet a német telepesek biztosan nem fogadnának el, s így a kincstárnak csak haszna lehet belőlük, ha viszont ez nem tetszenék nekik, a közigazgatásnak nem kell őket elűznie, elmennek maguktól is. Ottmarasztalásuknál az is közrejátzott, hogy csak két feltételt kötöttek ki: 1. hogy szabadok legyenek, és 2. hogy megélhetésükre meglegyen a keresetük. Ezek a ruszinok, mint később bebizonyult, a kincstárnak mindenképpen hasznára voltak, mert a Bácskába kerülő németek számára fölépítették a lakóházakat, s gaztalanították az elhagyott földeket. Mivel békés és szorgalmas munkásoknak bizonyultak, a kulai kincstári hivatal arra kérte a bajai felsőbb hatóságokat, hogy engedélyezze területén szabad ruszinok nagyobb számú letelepedését, amit a főadminisztrátor saját kockázatára 1751-ben meg is engedett. Az erről szóló leirat többek között ezeket tartalmazza:

Mindazoknak a termelőknek, akik Nagy Keresztúr pusztán kívánnak letelepedni, ruthéneknek, idegen vendégeknek, vallási unióbelieknek és szabad költözködésre jogosultaknak kell lenniük. Nem lesznek jobbágyok, hanem földművesek, s ha számuk nő, úgy nő földbirtokaik területe is. Ezenkívül több pusztát vehetnek bérbe azokból, melyekkel az igazgatóság rendelkezik. A leirat mentesíti őket négy évre minden adótól, az egyházi tized fizetésétől is. Építeniük kell azonban maguknak szárított téglából házakat, melyekhez — kérelmükre — a királyi adminisztrátortól kapnak épületanyagot, mert a bácskai erdők fát erre a célra nem szabad kivágniuk. A Fr. Joseph Redl adminisztrátor által aláírt okirat kiköti, hogy a nagykeresztúri (tíz évvel később pedig a kucorai) telepesek csak halicsi menekültek lehetnek, és nem kárpátaljai urasági jobbágyok.

Ezek szerint tehát a szerbek és a ruszinok vajdasági letelepedésükben megelőzték a németeket, de kiváltképpen a magyarokat (meg a szlovákokat), akiknek ideköltözése csak II. József idejében vált — nagy huzavonával — lehetségessé.

*

II. József, amikor az elődei által megkezdett telepítést folytatta, természetesen szintén figyelmen kívül hagyta a belföldi magyarságot, s csupán birodalmi németek idetelepítését tűzte ki céljául, annál is inkább, mert egy távolibb elképzelése az egész Pannon síkság elnémetesítése volt. Ezzel elsősorban fejlettebb mezőgazdasági viszonyokat akart teremteni, s emellett megbízható lakossággal növelni a déli vidékeket, amit a török szomszédság miatt még mindig kívánatosnak tartott. A telepítéssel kapcsolatos rendelkezései ennél fogva egyáltalában nem tartalmaztak irányelveket a belföldi népmozgalmak, vagyis főleg a magyarok jelentkezése esetén követendő eljárásra, miért is ily esetekben az illetékes hatóságoknak maguknak kellett a megoldás módjáról a helyszínen határozniuk.

II. József alatt tehát két egymástól eltérő telepítési típus alakult ki: a német bevándorlókra és a belföldi jelentkezőkre vonatkozó. A különbség kifejezésre jutott már a települési hely kijelölésénél is, mert míg a német bevándorlók a legjobb bácskai földeket kapták, s túlnyomórészt a ruszinok által gaztalanítva, az első, Jászkúnságból érkező magyar települők pedig a telecskai dombvidéken a negyedosztályúaknak értékelt földeket. Igaz viszont, hogy telekállományuk nagyobb volt, s az itt kapott földek még mindig jobbak, mint előző lakóhelyükön.

A telepítési kedvezmények összehasonlítása még kirívóbb ellentétet mutat. Mert míg a császári pátens a német telepesekről, összes szükségleteiket figyelembe véve, a legmesszebbmenően gondoskodik, s pénzzel is bőven ellátja őket, a jászkúnsági telepések csak a következőkben részesültek:

Kaptak negyed, fél, háromnegyed vagy egy sessio földet — csak néhány esetben ötnegyed vagy másfél sessiót —, de nem megmunkálva és bevete, hanem feltöretlen gyep formájában, továbbá: kaszálót és közlegelőt. Kaptak még kölcsöngabonát, vetőmagnak és kenyérnek, a szabad évek utáni természetbeni visszatérítés mellett. Kaptak továbbá házieszközök beszerzésére családonként 6 forintot, házépítésre pedig 12 forintot, ami közel sem volt elég e célra, pedig házaikat maguk építették. (Hiszen például az egyidejűleg telepített Cservenka német községben minden egyes ház belekerült a kincstárnak kerekén 200 forintjába, amiből 93 forint 42 krajcár munkabérré, 106 forint 18 krajcár pedig építőanyagra esett.)

Engedélyeztek számukra három szabad esztendőt; házaiknak, valamint templomuknak, parókiájuknak, iskolának, községházának, tanítói lakásnak felépítésére kaptak üres telket. Végül a lelkész javadalmasására egy, a tanítóéra fél, a jegyzőére fél és a község közszükségeire 1 sessio úrbéri terhektől mentes földet kaptak.

Ha mindezt összehasonlítjuk a német telepések kedvezményeivel, megállapítható, hogy a kettő között óriási a különbség.

Hogy mégis megkezdődött és később mind nagyobb iramban folytatódott a magyarok letelepülése Bácskában, ennek több oka van. A jobbágyság a sűrűbben lakott felsőbb vidékeken már egészen elaprózott jobbágytelkekben szorong, s mivel a szabályszerű elköltözésre egyre kevesebb az alkalmá, megszökik földesurától, s maga próbálja megtalálni szerencséjét. A szintén felduzzadt lakosságú kúnsági helységek alig győznek védekezni a hívatlan elemek beáramlása ellen, s ez in-

dítja el fokozatos délre vándorlásukat, s az Alföld még pusztá vidékeinek benépesítését. A sűrűbben lakott tájakról tehát toborzás nélkül is sokan jöttek volna Bácskába, nemcsak Nagykúnságból, hanem még Heves megyéből is.

A telepítésre szánt három pusztá: Feketehegy, Ómoravica és Pacsér a zombori székhelyű bácskai kincstári jószágigazgatóság hatalmas, Bácska nagy részét felölelő területének volt a tartozéka. Feketehegy a kulai uradalom pusztája volt, míg Moravica és Pacsér a szántovai uradalomhoz tartozott. A három pusztá közül csak Pacsér volt részben lakott. A jászkúnságiak egy kis, völgyben épült s 46 család lakta szerb községet találtak rajta. Községüket melléje építették.

A jászkúnsági magyarok 1785 kora tavaszán jelentkeztek a zombori adminisztrációnál települési szándékkal, amit az nemcsak helyeselt, hanem még pártfogolt is, azt javasolva a kamarának, hogy Pacsért és Ómoravicát engedje át nekik. Sok huzavona után, mert a kamara e területekre is mindenáron birodalmi németeket szeretett volna költöztetni, a jászkúnságiak végre megkapták a két pusztát.

Az elvándorlási törekvések megmozgatták a Jászság, Nagykúnság és Heves-Szolnok megyék nem egy Tisza menti községének lakosságát. Kúnhegyes, Karcag, Kúnmadaras, Kúnszentmárton mellett még mintegy 16 falu szeretett volna bekapcsolódni a déli pusztákra való letelepedésbe. Elsőnek a karcagiak figyeltek föl, akik közül azonnal 33 család jelentkezett a kúnhegyesiekkel való közös településre. De amikor a kamarai intéző az immár elfogadott település ügyében megjelenik Kúnhegyesen, a szomszédos falvakból: Kúnmadarasról, Kisújszállásról és Turkevéről mintegy 700 család fordul hozzá, kérve, hogy pártfogolja települési szándékukat.

Időrendileg azonban a kúnhegyesiek az elsők.

1786 tavaszán Karcagról, Kúnmadarasról, Jászkisérről és Kisújszállásról még egy nagyobb csoport indul új otthon keresve Bácskába. Jellemző, hogy mindkét kirajzás letelepítése tervszerűen és a teljes hivatali apparátus igénybevetelével történt. Vagyis: ügyük intézésében az uralkodótól kezdve a jászkúnsági helyi magisztrátusig, illetve a bácskai ispánig minden illetékes hivatal részt vett.

A szintén Bácskában letelepülni óhajtó kúnszentmártoni családok száma 120. Ezek közül rétje és szántója csak huszonháromnak van, vagyoni helyzetük tehát kedvezőtlen. Ez kitűnik abból is, hogy évi adójuk alig éri el a 324 forintot. Ám a magisztrátus és a nagykúnsági előljáróság ellenzi elvándorlásukat, sőt gátolja is, azzal érvelve, hogy a természet törvénye szerint minden községben szegényeknek is kell lenniük, hogy a gazdagabbak földjeit megműveljék. Ezért azon vannak, hogy meggátolják őket óhajuk teljesülésében.

Már az elsőnek jelentkező kúnhegyesiek idetelepülését is sok vita előzte meg. Először magában a kúnhegyesi tanácsban, ahol többen sehogyan sem akartak hozzájárulni az elvándorláshoz, úgyhogy az elbocsátási határozat csak nagy csatározás után születik meg. Ezt követi a zombori kamarai igazgatóság és a bécsi kamara sűrű jegyzékváltása, mert utóbbi a szabad területeket a birodalmi németeknek akarja fenntartani. A zombori adminisztrációnak köszönhető, hogy a kúnhegyesiek és más jászkúnságiak végül mégis ide kerültek, noha a bécsi kamara részéről a telepítés pártolása, sőt önhatalmú elősegítése miatt

nemegyszer kaptak megrovást. Érvelésük, hogy a hazai magyarok ide-telepítése távolról sem terheli meg annyira a kincstárt, mint a sokkal több kedvezményben részesülő birodalmi németeké, végül is győzött. Indokaik közt szerepel az is, hogy a jászkúnságiak jobb földművelők és mezőgazdák, mint a régebbi bácskai telepesek, tehát a kincstár több hasznukat látja. Végül arra is hivatkoztak, hogy háború esetén a jászkúnságiak jobban megállnák a helyüket, mint a birodalmi németek.

A kúnhegyesiek részére három bácskai pusza állt rendelkezésre: a közel 7000 holdas Feketics a mintegy 4000 holdat kitevő verbászi rész-szel; a 4563 holdas Kiskér a szomszédos 2850 holdas csornoki mara-dékkal; és a 3261 holdas Petau pusza. E telepek bármelyike meg-felelne a kúnhegyesieknek, mert forgalmas utak mellett fekszenek. Vé-gül is Feketicset választották.

Kúnhegyesről főképpen a szegényebb réteg távozott el. Az elvándor-lók zömét nem is a törzslakosság adta, hanem a más vidékekről be-szivárgottak, köztük a földesuraiktól megszökött vagy beleegyezésük-vel elvándorolt jobbágyok. A Heves megyei földesurak ugyanis nem gátolták az elvándorlást túlnépesedő birtokaikról.

Kúnhegyesről eredetileg 250 család jelentkezett, de ezeknek száma 217-re csökkent, amit átmenetileg a 33 karcagi család pótolta ki. Ezek azonban később különváltak, csatlakoztak a községükből, Kúnmada-rasról és Kisújszállásról jelentkezőkhöz. Helyükre tiszaburiak irat-koztak föl. De az eredeti jegyzékben szereplő 217 kúnhegyesi család sem telepedett mind le, többen visszamaradtak, úgyhogy hiányukat más helységekből és megyékből kellett pótolni.

Mielőtt útra keltek volna, megvárták, hogy jószágaik részére valami kaszálót kapjanak, s megkérték az ügyeiket pártfogóan intéző Válo-vitsot, hogy a zombori kamarai adminisztráció útján eszközöljön ki számukra Szolnoknál, a tiszai réven ingyenes átkelest. Indulásuk köze-ledtével azonkívül azzal a kéréssel fordultak a kúnhegyesi tanácshoz, hogy a megígért bikát adják oda nekik. A református eklézsiától el-távozásuk előtt egy úrasztali cinkannát kaptak a következő fölirattal: „Ez kannát kúnhegyesi ekklesia számára Ns. Kotzó Gáspár uram maga költségén vette 1733. 7-dik 8.” A telepesek egyébként nem egy-szerre hagyták el Kúnhegyest, hanem csoportokban. Útjuk a szekerekre rakott sok ingósággal, gyerekekkel s a maguk előtt terelt jószággal igen hosszadalmas volt.

*

A kúnhegyesieknél jóval nagyobb megmozdulás a karcagiaké és a környező helységek lakosaié.

Karcagról	141 család jelentkezett	670 fővel
Kúnmadarasról	34 család jelentkezett	146 fővel
Jászkiserről	28 család jelentkezett	127 fővel
Kisújszállásról	186 család jelentkezett	843 fővel
ÖSSZESEN:	389 család jelentkezett	1786 fővel

Összigénylésük: 330 és 3/4 sessio volt, azaz kb. 21 000 hold.

Legjobb anyagi helyzetben a jászkisériek voltak, de a többiek állatállománya is nagyobb volt a kúnhegyesiekénél.

Az újabb telepések a zombori kamarai igazgatósághoz fordultak kérelmükkel, melyet az pártfogólag továbbított a bécsi kamarához, ahonnan elutasító válasz, sőt megrovás érkezik. A zombori kamarai adminisztráció azonban nem hagyja annyiban a dolgot. 1785. június 30-án kelt terjedelmes föliratában részletesen kifejti, hogy mi készítette az újabb jászkúnságiak kérelmének támogatására:

1. A kúnhegyesieknek juttatott Feketicse nem maradt számukra hely, ezért javasolta Pacsér és Ómoravica odaadását.

2. E területek németekkel való benépesítése amúgy sem jöhetne szóba, mert mintegy 16 000 holdat kellene számukra fölszántani, amihez az adminisztrációnak nincs elegendő robotja.

3. Az erre kötelezettek tavaszon 10 000 holdat már fölszántottak, az újabb 16 000 hold pedig olyan gyepes, hogy feltörésében amúgy is fáradt lovaik kidőlnének.

4. Különbön is idei robotjuk nagy részét már ledolgozták, s már így is fizetett fuvarokat kell igénybe venni.

5. A két pusztán kívül abban az évben még 880 telepés házat kell felépíteniük a német bevándorlóknak.

6. A felirat hivatkozik továbbá arra az 1785. április 5-én kelt császári rendeletre, mely megengedi, hogy Bácskában az üres sessiókra a kúnhegyesiekével azonos feltételek mellett belföldiek, tehát magyarok is elhelyezhetők.

A Bácskába való letelepedés engedélyezése ügyében egymást érik a küldöttségek. Körülményes előkészítés után az udvari kancellária végre meghozza határozatát, és 1785. október 6-án közli a helytartótanáccsal, hogy az uralkodó a jászkúnságiak települési szándékát tudomásul vette, de mivel a kérelmezett Pacsér, Ómoravica és Pusztakula helyi körülményeit nem ismeri, a helytartótanácsra bizza, hogy a jászkúnságiakat itt vagy más alkalmas helyeken letelepítse. Az uralkodó kifejezett kívánsága, hogy ez még a tél beállta előtt megtörténjék.

1785. december közepe táján Zomborból Jászkúnságba érkezett a kamarai kiküldött, hogy számba vegye az elköltözni szándékozókat, és részletesen megbeszélje a leköltözés körülményeit.

A két letelepítésre szánt terület 36 902 holdból állt, és 615 sessiót tett ki. Mivel ebből közlegelő, út, belterület 205 sessió s a pacséri szerbek birtoka további 60 sessió, a jászkúnságiaknak 350 sessió maradt. (60 holdat számítva egy sessióra s 1200 négyszögölet 1 holdra.) E területen 400 család elhelyezését irányozták elő, mert egy teleknél senki sem kaphatott többet.

A zombori kiküldöttet agálllyal töltötte el, hogy a jelentkezők között sok olyan is volt, akik eddigi lakóhelyükön csak napszámosok vagy szolgák voltak, s nem rendelkeztek a megkívánt állatállománnyal. A helytartótanács ezekkel kapcsolatban azonban feleslegesnek tart minden aggodalmat. Ha értenek a földműveléshez, a családjukban levő dolgozók arányában nekik is földet kell adni.

A Pacsérra és Ómoravicára való leköltözés a tél beállta miatt tavaszra maradt, s József-napig tolódott el. Ezt megelőzően nagyobb kedvezményeket kérő beadványokra a zombori adminisztráció az alábbiakról értesítette őket:

1. Felső rendeletek szerint biztosítva van számukra a szabad vallásgyakorlat. Az egyházi tisztviselők javadalmazására kért földek kimérésére a mérnök már szintén utasítást kapott. A lelkész 1 sessiót kap, a segédlelkész semmit, a tanító fél sessiót.

2. Ami a kellő földterület biztosítását illeti, ez a rendelkezésre álló 400 telektől s a telepések vagyoni helyzetétől függ. Minthogy azonban sok család szegényebb és nem kaphat egész sessiót, a két pusztára 500 családnak is elegendő.

A tél végének közeledtével az elvándorolni szándékozók hozzáálltak a készülődéshez. De csak állataikat és legszükségesebb ingóságukat vihették magukkal. Visszamaradó ingatlanaikat kénytelenek voltak áruba bocsátani. Azokat sokszor valamelyik visszamaradó rokon vette meg, mert erre másokkal szemben elsőbbségi joga volt. A vételár gyakran nem készpénz, hanem az új telepre magukkal hajtható jószág volt. Az örökrészt is többen így vették ki a családi vagyomból.

A jelentkezettek és az első lakosok névsorait egybevetve, megállapítható, hogy a kisújszállási elbocsátottak majdnem mind Pacsérra telepedtek át, a kúnmadarasiak túlnyomóan Ómoravicára, a karcagiak közül 120, a jászkisériek közül pedig 30 ugyanoda.

A távozó kúnmadarasiak és kisújszállásiak bikát és csődört kértek tanácsuktól, és meg is kapták. Ugyanúgy segítséget kértek parókiájuk felépítéséhez is. Az egyház sem bocsátotta el őket üres kézzel, több úrasztali kegyszert kaptak.

Egy fennmaradt feljegyzés szerint Kisújszállást az elköltözők 1786. április 12-én hagyták el, mikor is „nem maradt szem szárazon a búcsúzóskor”, mert senki se ment el úgy, hogy valamelyik hozzátartozóját ott ne hagyta volna.

Adatok maradtak fenn arról is, hogy 72 család már egy esztendővel előbb költözött el, s átmenetileg Pacséron, majd Ómoravicán telepedett le. Ezeknek emlékét őrzi az ómoravicai anyakönyv első kötetének eleje, az 1786 előtt születettek és meghaltak adataival, melyeket az 1786 őszen hivatalba lépő református lelkész utólag jegyzett be.

*

A telepítés előkészítésében és a leköltözés módjában mutatkozó egyöntetűség folytatódott az elhelyezkedésnél is. A leköltözöttek három új községben való elhelyezése azonos módon és feltételek szerint történt. Kisebb eltérésektől eltekintve, kedvezményeik és kötelelességeik ugyanazok. Valamennyien a kevésbé termékeny és vízszegényebb Telecskán kaptak földet és telekállományt. Mivel a terület a kincstár tulajdona volt, így mindhárom község a kamarai földesúri hatalma alatt áll. Ennélfogva az új telepések társadalmi helyzete a korábbival szemben visszaesést jelent. Ugyanis valamennyien a kamarának mint földesúrnak jobbagyai lesznek, nem úgy, mint odahaza, Jászkúnságon, melynek szabad tagjai voltak. Ám a Bácskában szerzett kedvezőbb anyagi helyzet részben kárpótolta őket az elvesztettekért.

A telepésekre napi gondjaikon kívül autonóm egyházi életük kiépítése tekintetében is nagy terhek neheztedek. De hogy az új területen mégis sikerült meggyökeresedniük, egyházi problémáik megoldásának

mikéntje mutatja. A három új egyházközséget az idegen ajkú bácskai református eklézsiákkal együtt a Duna melléki egyházkerület kecskeméti traktusába sorozták be, s csak az 1801. évi szalkszentmártoni kerületi gyűlés csatolta őket az alsó-baranyai traktushoz.

II.

F E K E T E H E G Y

A kúnhegyesről jött telepesek, akikhez a karcagiak helyett tiszaburiak csatlakoztak, a zombori kamarai mérnök előzetes területfelosztása szerint helyezkedtek el. Ennek eredményeképpen a telepesek

6681 hold feketicsi
3729 hold verbász—maradéki és
3288 hold velics-pusztai területet, tehát

Összesen 13 298 hold földet kaptak.

A területfelosztó mérnök a negyedosztályúnak értékelt földből 1200 négyszöglet vett egy holdra, így az egész terület 218 sessiót tett ki. Egy sessio 38 hold szántóból, 22 hold kaszálóból és 1 hold belső telekből, tehát összesen 61 holdból állt. Az egész terület egyharmad része, azaz 72 sessio közlegelőnek maradt. Ezenkívül 2 sessiót tartottak fenn közterületre és négyet javadalmi célokra. A telepesek közt tehát 140 egész telek került kiosztásra. Egy-egy sessiót 80 család kapott, felet 69, negyed 62. Ezt a megosztást az ígás állatok mennyisége döntötte el. Akinek ígás jószága nem volt, csak negyed telket kapott, kivéve a sokgyermekes családokat. Eszerint 211 család összesen 7800 hold szántót és kaszálót kapott. Ehhez járult a közlegelő használata és a belső telek.

A kimaradt 10 sessiót később jött kúnhegyesiek kapták. Az utánköltözés ugyanis még évekig folytatódott. Szlovákok is érkeztek, de ezek hamar beleolvadtak a helyi lakosságba, s felvették a református vallást is. Az utántelepülésre jellemző, hogy a családok száma 1788 végén már 282. Sok vizályt idéz elő a németek beszivárgása Torzsáról és Szeghegyről az 1820-as években.

A jászkúnsági telepesek házaikat maguk építették föl, miként azt leköltözésük előtt magukra vállalták. A vert falú házak fölépítéséhez szükséges épületfa beszerzése azonban sok gondot okozott. Bácskának jó része ugyanis teljesen erdőtlen vidék volt. Emiatt már a zombori adminisztrációnak is sok baja volt a német bevándorlók házaik fölépítéséhez szükséges épületfa és nád beszerzésével. Ezért a hozzáfutó kúnhegyesieknek faanyag helyett, annak beszerzésére, házaként 12 forint készpénzt adtak. Az új telepeseknek azonban annyit kell fa és nád után futkosniuk, házaik építése annyira leköti őket, hogy a mezei munkára nem maradt idejük. Eltelik a nyár jó része, s házaikkal még mindig nincsenek rendben. Ezért 1785. aug. 15-én az uralkodóhoz fordulnak, kérve, hogy a szolnoki kincstári raktárból önköltségi áron épületfát kaphassanak. Így sikerült 1786-ig 200 házat fölépíteniük, de a szükséges épületek egyharmad részének elkészülését az

anyag és munkaerő hiánya tovább késlelteti. A házépítés körüli gondok miatt 1785-ben a legtöbben képtelenek voltak a szükséges földmunkákat elvégezni.

A Feketicsre települő kúnhegyesiek a kedvezőbbben megállapítandó beneficiumok ellenében a következő szolgáltatásokra kötelezték magukat:

heted fizetését terményeikből és bárányaikból, házanként 1 forint évi adó fizetését, egész sessionként évi 51 krajcár készpénzt, egész telkenként évente 52 nap igás vagy 104 nap kézi robotot, végül minden 4 sessio után évente egyszeri kétnapos fuvart. Ehhez hozzájárultak még a szokásos állami, megyei és községi adók és közmunkák.

De hiába kérnek, folyamodnak, kedvezőbb beneficiumokat nem kapnak, csupán a szabad (adómentes) esztendő kezdetére vonatkozó kérelmük teljesül. A török háborúban tanúsított magatartásuk jutalmaként a három tehermentes éven kívül további fél esztendő tehermentességet kapnak.

1787 fordulópontot jelent Feketehegy életében. Az új telepen hivatalos szemlét tartó s ellenőrző méréseket végző vármegyei tisztviselő ugyanis — nagy meglepetésére — olyan lakosokat is talált, akik nem tudták megmutatni, hogy hol van kiosztott földjük. Ebből joggal következtetett arra, hogy az ilyenek földjük művelését elhanyagolták, nem gondoltak a rájuk váró köteleességek teljesítésére, s a kincstári kölcsöngabonából élve, dologtalanul lézengetek, miért is bitangoknak nevezte őket, amit sokan zokon vettek, s elégtétel végett, szervezkedésre és deputációküldésre gondoltak. De erre csak akkor került sor, mikor 1787 tavaszán a Kúnhegyesről és máshonnan jött lakosok közt a dinnyeföld kiosztása miatt nézeteltérésre került sor s a megsértettek és elégedetlenek a deputációra pénzt adtak össze.

Két kiküldöttjük: Csoma György és Áts István, Kúnhegyesen is megfordult, *Feketics község kiküldött megbízottjának adva ki magát*, s csak egy hónap múlva tért vissza, álhírekkel hozva lázba az elégedetlenkedőket, többek közt azzal, hogy „tévedésnek, félreértésnek lettek áldozatai”, mert nem Feketehegyre, hanem a Künságban levő — a valóságban azonban nem létező — Fekete-Tóra kellett volna települniük, ahol „a mostaniaknál sokkal több kedvezményt kaptak volna”. Ezért — mint mondták — azt az utasítást kapták, hogy hazaérkezésük után írják össze a Fekete-Tóra átköltözni kívánókat.

E hír nagy izgalmat keltett az elégedetlenkedők közt, akiknek egyetlen vágyuk Fekete-Tó lett. A lakosság nagyobb, komolyabb része azonban nem vett részt a kavarodásban, nyugodtan végezte munkáját, s mivel a két kiküldött a helytartótanácstól semmiféle írást sem hozott, el se hitte szavukat, ahogy nem hitte az előjáróság sem, és kereken megtagadta, hogy összeírja a Fekete-Tóra költözni kívánó jelentkezőket. Ezenkívül megfeddte, leintette a bonyodalmat keltő „küldötteket”. Azok azonban, csak azért is, egy paraszt nótáriust választottak, s vele írátták össze a jelentkezőket. Utána kocsmába vonultak, ott részegen szidalmazták azokat, akik kivonták magukat az összeírás alól, tettelegességtől sem riadva vissza. A két kiküldött újra pénzt és élelmiszert gyűjtött, majd fölkerekedett, az összeírású jegyzékkel Budára, (?) hogy megszerezze az odaköltözni óhajtóknak a (nem létező) Fekete-Tó kún-sági pusztáit. Közben meghagyta híveinek, hogy amíg ők odajárnak,

ne dolgozzanak, nehogy kárba vesszen fáradságuk, ha sor kerül elköltözésükre.

Mivel a telepítési leiratokban leggyakoribb a Feketity elnevezés, ezenkívül előfordul a Feketics és Feketits változat, a betelepítés után Fekete-Hegy is, s a Fekete-Tó — ott is elírásból — csupán egy helyen szerepel, semmi valószínűség sincs arra, hogy a kavarodás ennek az elírásnak fölhasználásából származott volna. Az elégedetlenség oka valószínűleg az érdekelt lakosokban rejlett, s az izgatás annál nagyobb visszhangra talált náluk, minél jobban közeledett a szabad (tehermentes) esztendő vége. Arra gondolhattak, hogyha máshová települnek át, ott újabb szabad évekhez jutnak, s kötelességük teljesítését elodázhathatják. Nem oktalanul szól a kúnhegyesi tanács kemény hangon a „lármázó irredemptus lakosokról, a tomai goromba, nyughatatlan szállós gazdákrol”.

A lázongás ezzel nem ért véget. Két kérvényt is küldenek az uralkodóhoz, az egyikben siralmas helyzetükről, földhiányról és Bács megye kemény bánásmódjáról panaszkodva, a másikban pedig a telepesek éhínségéről. Az előjáróság végül is megsokallta a dolgot, és jelentést tett felsőbb helyre a zavartkeltők okozta áldatlan állapotokról. Erélyes beavatkozásra azonban csak akkor került sor, mikor tehermentességük lejárt, s meg kellett volna kezdeniük kötelességeik teljesítését. Egy 1819-i püspöki látogatás jegyzőkönyve szól az elégedetlenkedők ellen foganatosított inézkedésekről. E szerint a vármegyei és urasági küldöttség katonákkal jelent meg a helyszínen, s a „nyughatatlanok fejait, elsőbben is az akkori iskolamestert és a harangozót, mint irkálót, az ismeretes Szél Gáspárt, annak utána a többieket is keményen megpálcáztatta és kötelességük teljesítésére hajtotta”.

A Fekete-Tó-i álmom így vált semmivé. Ezért néhányan megpróbáltak visszatérni Kúnhegyesre, de a tanács nem tűrte meg őket, s mikor a feketehegyi bíró arra kérte a magisztrátust, hogy hajtsa be rajtuk adósságaikat, szigorú határozattal fölszólította őket az előbbi lakhelyükre való visszatérésre.

Ily áldatlan viszonyok közt Feketics gazdaságilag sokáig nem tud rendbe jönni, messze elmarad az utánuk települt pacsériak és ómoravicaiak mögött, s noha kész gyülekezetben, lelkipásztorral költöztek be, egyházi életük is nehezen állapodik meg. A lelkészek a zavargó, elégedetlenkedő hívek között képtelenek megmaradni, egymás után hagyják el a községet, s csak a negyedik tart ki közöttük 24 évig.

Jellemző, hogy parókiájuk még három év múlva is befejezetlen, lakhatatlan volt, rendesen soha el nem készült, s végül is vakolatlanul összeroskadt. A nyilvános istentisztelet számára ezért vályogból, ideiglenesen, imaházat építettek. Alapjaiban ma is fennálló templomuk — toronnyal, harangokkal — 1803-ban nyert befejezést.

Az évekig háborgó község csak három évtized múlva tudott kilábalni a zürzavaros helyzetből és megállapodni.

ÓMORAVICA

Ómoravica eredetileg csupán 9247 holdból állott, tehát jóval kisebb volt a szomszédos Pacsérnál. De a mérnöki felmérés a két puszta közötti különbséget utólag kiegyenlítette, úgyhogy Ómoravica határa

19 467 holdat tett ki. A kimért 209 és 1/2 sessio egyenkénti átlaga 38 hold szántó és 22 hold kaszáló volt, belsőtelek és közlegelő nélkül. A felosztást végző mérnök a javadalmasok részére 5 egész sessiót állapított meg.

A telepések zöme Karcagról, Kúnmadarasról és Jászkisérről származott, de akadtak köztük máshonnan odakerült családok is.

Mivel a telepések nem egy helyről jöttek, odaköltözésükkor lelkipásztort, tanítót, jegyzőt nem hoztak magukkal, de amint megérkeztek, azonnal hozzáláttak, hogy hiányukat pótolják. Nyár folyamán már az iskola is fölépült, úgyhogy ősze megkezdődhetett a tanítás. 1786 nyarán pedig sárfalból, nádtetővel, elkészült az ideiglenes községháza, mely átmenetileg a jegyző s a később megérkező lelkész lakásául szolgált.

Egyházi életükkel kapcsolatos kellékeik beszerzése, épületeik előkészítése ugyancsak igénybe vette őket, s ők mégsem késedelmeskedtek. Hamarosan hozzáláttak templomuk fölépítéséhez, melyet 1791 nyarára teljesen befejeztek. Minden gazda részt vett, fejenként 100 darabbal az építendő templomhoz szükséges vályogvetésben. Így készült el Bácskában az 1882-ig használt első magyar református vályogtemplom. Akkor ugyanis téglából épült új templom váltotta föl, éppúgy, mint 1809-ben a községházát.

Az ómoravicaiak igyekezetét dicséri, hogy az iskolai élet is gyors fejlődésnek indult, mert 1789-ben már két tanító végezte az oktatást az iskolában.

Mindezek az eredmények azt igazolják, hogy az ómoravicaiak települése sikerült, s a nép az áttelepüléssel együtt járó nehézségeket sikeresen leküzdötte.

Bár, mint a Jászkúnság szabad fiai, szolgáltatási kötelezettségeiket, a robotot, nehezen szokták meg, ez sohasem ragadtatta őket a feketehegyiekhez hasonló elégedetlenkedésre és zavargásokra. Egyébként kedvezményben is részesültek, kilenced helyett csak hetedet kellett fizetniük. A kamarai jószágigazgatóság ezenkívül teljesítette azt a kérésüket, hogy robotjaikat részben megválthassák, mivel a robotköteles telepések megszorodása miatt amúgy sem tudta volna ledolgoztatni az összes robotokat.

Az úrbéri szerződés 1792 novemberétől kezdve részletesen intézkedik robotjaikról s azok részbeni megváltásáról. A háromévenként megújításra kerülő szerződés pontjaiból kitűnik, hogy a telepéseknek új otthonukban eléggé gondterhelt az életük. A szokatlan jobbágsors sok telepest gondolkodóba is ejt, s honvágyat ébreszt elhagyott szülőföldje után, melynek szabad fiai voltak.

A visszaáramlás a szabad évek vége felé kezdődik meg, de beleütözik az elhagyott helységek tanácsainak tilalmába. Ennek ellenére — habár aránylag kevesen — a telepések mégis útra kelnek Jászkúnság felé, úgyhogy ómoravicai telkeik, újabb levándorlásokig, gazdátlanul maradtak.

Ómoravicára — eredetileg — mintegy 334 család költözött le. De számuk 1788 végén már 394 s lélekszámuk 1797-ben: 2595, az odaköltözésük óta elhalt újszülötteké pedig: 689.

A népesség növekedésének nagyobb részét újabb beköltözők tették ki, akiknek beszivárgása még sokáig tartott.

PACSÉR

A pusztai felmérés szerint Pacsér területe 18 000 holdat tett ki. Eből: 7414 hold és 600 négyszögöl szántóföld, 4333 hold 600 négyszögöl kaszáló, 5775 hold 100 négyszögöl közlegelő, 233 hold 600 négyszögöl szőlő. Az utak és kutak számára külön terület maradt. A község belterülete, az ott levő szerb faluval együtt, 399 holdat és 800 négyszögölet tett ki.

A fent említett szántók, közlegelők, kaszálók magukban foglalták a szerbek sessióit is.

A kijelölt 197 és 3/4 sessióból a jobbágysorsba került telepesek, magukkal hozott ígás s egyéb jószágaik arányában, negyed, fél, háromnegyed, egész, ötnegyed vagy másfél telket kaptak. Egy egész sessióra, éppúgy, mint Feketehegyen és Ómoravicán: 38 hold szántót és 22 hold kaszálót számítottak, a belső telken és közös legelőn kívül. A kaszálók nagysága a sessiókétől függött.

Szántóföldjét mindenki hat egyenlő parcellában kapta. Ezek közül évente csak négyet műveltek meg, két parcella pihent.

A szőlők közvetlenül a falu mellett feküdtek, s közöttük kellett a földekre kijárni.

A belső telkek, függetlenül a telekállománytól, egyenlő nagyok voltak. Ezeken épültek ki, a régebbi szerb település mellett, a pacsériak egyenes, gondozott házsorai, utcái.

Pacsér első telepesei túlnyomóan kisújszállásiaiak voltak. Rajtuk kívül található az összeírási jegyzékben törökszentmiklósiak, türkeveiek, egy-két mezőtúri és kenderesi. Sőt 1788-ban jelentkezett 110 miskolci család is, de „felsőbb rendeletre hazájukba visszaküldettek”.

Az új telepesek közt 7 másfél, 6 ötnegyed, 75 egész, 17 háromnegyed, 68 fél és 61 negyed sessió földet osztottak ki. Több földet azok kaptak, akiknek vagyoni helyzete és családtagjaiknak száma biztosította azok megművelését. Az első telepesek közül néhányan nem kaptak földet, mert nem volt vagyonuk, családtagjaiknak száma is kevés, vagy mert nőtlenek voltak.

Javadalmi célokra is adtak földet, mentesítve az úrbéri terhektől.

Szolgáltatásaik mértékét, az ómoravicaikhoz hasonlóan, az urbárium határozta meg. Az abban felsorolt kötelezettségek súlyosan érintették őket. De a magyar udvari kancellária elutasította beneficiumaik növelése ügyében benyújtott kérelmeiket. Hiába kérték szabad éveik meghosszabbítását is. Csupán annyit sikerült elérniük, hogy a hetedet csak az 1790-es aratástól kezdve kellett fizetniük.

Szabad éveik letelte után jobbágyterheik megváltásának engedélyezéséért folyamodtak, de a királyi rendelet elutasította őket. Ekkor egyesek, elkedvetlenedve, vissza szerettek volna térni Kisújszállásra, de otthon maradt családtagjaik hiába jártak közbe érdekükben, az ottani tanács nem járult hozzá visszatelepedésükhöz, s csak azoknak engedte meg, akiknek jó teherviseléséhez nem fért kétség. A hazavágyódás okai kétségtelenül a jobbágysors s a vele járó terhek voltak.

Az új telep előljárósága sem maradt közömbös a visszaköltözni óhajtok ügyében, kivált, ha adósságot hagytak maguk után. Ilyenkor azt követelték, hogy tizenöt nap alatt térjenek vissza, különben, mint kóborlókat, kitiltja őket Pacséról.

Aránylag kevesen kérték visszavételüket korábbi lakóhelyükre. A többségnek, bármily súlyosak is voltak szolgáltatási kötelezettségeik, esze ágában sem volt Pacsérról elmenni. Ezt bizonyítja az is, hogy 1791-ben befejezik az 1790-ben megkezdett templomépítkezést. Az istentiszteletet addig ugyanis a parókia szomszédságában levő színben tartották.

Az építés negyedfélezer forintba került. Minthogy erre elegendő pénzük nem volt, kölcsönre szorultak.

1810-ben, miután 60 000 téglát évekkel előbb kiégettek, fölépítették a tornyot, beleépítve az addigi fatorony használható anyagát is.

Az iskolai munka is megkezdődött, amint elhelyezkedtek, mégpedig két tanítóval. Első iskolájuk 1789-ben épült. Ezt 1810-ben átalakították. 1819-ben pedig új iskolát építettek a fiúknak.

A mintegy háromszáz családnak nagy terhet jelentettek az egyházi és iskolai szolgálattal kapcsolatos építések, renoválások és újjáépítések. A falu lakosságának törődését és áldozatkészségét dicséri, hogy kellő időre mégis mindent tető alá hoztak, s a javításokra és újjáépítésekre ugyanoly gondot fordítottak.

Az új telep a régebbi szerb faluval egy községet alkotott, s a községi ügyek intézésében az új telepesek és a régebben ott lakó szerbek egyaránt részt vettek.

Pacsér népessége a szüntelen beszivárgás meg elvándorlás következtében állandó hullámszásban volt. Ezt igazolja az 1819-i püspöklátogatási jegyzőkönyv, mely a község lélekszámának szakadatlan változását állapítja meg.

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. ikrek hava)

Közöser

„A Magyar Írók Szövetsége Kritikai Szakosztálya kerekasztal-vitát rendezett a szomszédos országok magyar irodalmáról, és a hazai kritika ezzel kapcsolatos gondjairól” — olvassuk az Élet és Irodalomban. A csehszlovákiai, szovjetunióbeli, romániai és jugoszláviai magyar irodalomról hangzottak el beszámolók, melyeket élénk vita követett.

A beszámolók szerint ezek az irodalmak kettős kötöttségűek: „Témájuk és táptalajuk a szomszéd szocialista országok társadalmi, politikai és gazdasági valósága. Művészetük kifejezési formája, az anyanyelv, s hagyományaik a magyar irodalomhoz kötik őket” — állapítja meg a felolvasott beszámolók alapján a budapesti hetilap. A jugoszláviai magyar irodalomról Kovács Kálmán beszélt, s megállapította róla, hogy „kis létszámú, legalább négy különböző irányzatra” oszlik. „Ezeknek többsége itthon elfogadott irodalomelméleti alaptételeinket is vitatja. Feladatunk, hogy felvegyük velük az elvi vitát.”

Nehéz egy hetilap cikke alapján megítélni egy ilyen értekezleten elhangzott megállapításokat, s annak előrebocsátásával, hogy egy ilyen eszmecsere valóban fontos, kénytelen vagyok tartózkodással fogadni a ránk vonatkozó s fent idézett megjegyzéseket. Nem szállhatok velük vitába, mert a hetilap jelentése szükséztől, és valószínűleg egyszerűsít is. Egy azonban biztos, s azt meg akarom itt mondani: minden irodalmon belül lehetnek, vannak eltérő irányzatok, melyek vagy vitában állnak egymással, vagy megtűrik egymást, ezen viszont beavatkozással nem lehet változtatni. Két vagy több irodalom viszonyát illetően pedig nyilvánvaló, hogy vannak dolgok, melyekről nem lehet, melyekről kár vitázni, s inkább azt kell keresni, ami közel hoz, mint azt, ami elválaszt bennünket. Legkevésbé pedig arról lehet szó, hogy két szemben álló fél egyike el akarja fogadtatni a másikkal a maga igazát. Van ugyan elvi álláspontok, melyek nélkül el sem tudjuk képzelni az irodalmat, s vannak értékek, melyek szerintünk vitathatatlanok. Továbbá ahhoz sem fér kétség, hogy bármilyen vitát is csak egyenrangú partnerek folytathatnak eredményesen.

Ha viszont helyeseljük a magyar írószövetség kezdeményezését, s egyetértünk azzal, hogy „a világ más tájain létrejött magyar irodalmaknak és irodalmi alkotásoknak” is figyelmet kell szentelni, hogyha egyetértünk abban, hogy „a kapcsolatok jelenleg nem kielégítőek”, s hogy „az lett volna a természetes az elmúlt húsz év során is, ha foglalkozunk velük” (ti, a külföldi magyar irodalommal), ha mi is szükségesnek tartjuk, hogy a magyarországi kritika többet foglalkozzon a határokon túli magyar írók műveivel, s a mi véleményünk szerint is

„fontos elismerés” a külföldi magyar íróknak a magyarországi közlés, ha üdvözöljük is az elmúlt években elért eredményeket — a közös könyvkiadást, az írók állandósuló személyes kapcsolatait, az ünnepi könyvhéten való megjelenést —, s ha magunk is helyeselhetjük az értekezleten kitűzött feladatokat: a bírálatok rendszeresítését, a magyarországi megjelenés biztosítását, mivel véleményünk szerint is tágítani kell a kapcsolatokat — nemcsak a magyarországi irodalommal, hanem a külföldi magyar irodalmak között is közvetlenül, mert így töltik majd be „igazán a híd szerepét közép-erurópai közös dolgainkban”, akkor, azt hiszem, módot kell találni arra, hogy a külföldi magyar irodalmakról szóló vitákban részt vegyen a többi érdekelt fél, tehát a csehszlovákiai, szovjetunióbeli, romániai, jugoszláviai és más külföldi magyar irodalmak képviselői. Igaz képet csak így alakíthatnak ki azok, akiket az ügy foglalkoztat, a külföldi magyar irodalmak bekapcsolását az egyetemes magyar irodalom áramlataiba, vérkeringésébe csak így biztosíthatjuk, mert a hozzászólás joga, a helyszínen való közbelépés lehetősége a garanciája annak, hogy ez a nemes, igaz ügy nem kerül vakvágányra.

Illetéktelen zsüri

A Jugoszláv Rádiódrama XII. Hetét Ohridban tartották meg. Nyolc rádióállomás drámai műsora vett részt a versengésben, öt nyelven folytak az előadások. A zsüri tagjait a zágrábi rádió jelölte ki, emiatt ez az adó nem indulhatott a versenyen. Már ez is furcsa — miért kell egy ilyen megoldás miatt — megfosztani egy rádióállomást attól, hogy részt vehessen a versengésben. Még furcsább az, hogy a zsüri egynyelvű volt.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a bíráló bizottság tagjai között volt nem is egy, aki érti a másik két délszláv nyelvet (egyébként az első díjakat is szlovén és macedón darabok kapták). De az már furcsa, hogy a zsürinek — legalábbis tudomásom szerint, s információimat a hazai napi-és hetilapok jelentéseiből merítettem — nem volt sem magyarul, sem albanul tudó tagja, habár a résztvevők között ott volt az újvidéki és a priština-i rádióállomás is. Mégis, Nagygellért János díjat kapott alakításáért. Ismerjük az újvidéki rádió kiváló színészének képességeit, s ezért nem csodálkozunk az elismerésen, de vajon nem csupán gesztus, udvariasság, merő formalitás ez a díj, meggyőződés áll-e mögötte, olyan meggyőződés, amely a színész játékanak megértésén nyugszik? Félő, hogy nem. Félő, hogy valamilyen kulcs érvényesült csupán. A hazai rádióállomások dolga persze, hogyan intézik a zsüri összeállítását, de arra gondolniuk kellene, hogy helytelen a véletlenre, esetleges sugalmazásokra, vagy éppenséggel egy megalkuvást jelentő kulcsra bízni az ítéletet ilyen alkalommal. Vagy verseny, vagy nem verseny. Ha verseny, akkor egyenlő feltételeket kell biztosítani minden félnek, akár-milyen nyelven lép is fel a porondon.

Olvasók ezrei

A szépolvasási verseny, melyet a Jó Pajtás szervezett, sok tekintetben emlékezetes marad. Olyan mozgalom volt ez, mely az anyanyelv megbecsülésére nevelte a gyermekeket, az anyanyelv ápolását tűzte ki céljául, s kétségtelenül nagy szerepet játszott a könyv, az írott betű megszerettetésében, népszerűsítésében legkisebjeink között.

Biztos, hogy impozáns a résztvevők száma, s hogy a szervező, a Jó

Pajtás szerkesztősége megérdemel minden elismerést. Nézzük azonban meg, mi lesz tovább, lesz-e ennek folytatása.

A szépolvasási verseny bebizonyította: a könyv is fel tudja lelkesíteni a fiatalokat, anyanyelvünk szépségei is tudják őket buzdítani, pedagógusainkban eddig felszínre nem hozott erők rejlének, a több, mint húszezer kis olvasó holnap újabb, sorsdöntő versenyre is képes a kultúráért, a szép szóért. Pontosán látta meg a helyzetet Herceg János, s megokoltan követeli, hogy ne álljunk meg, hanem szervezzük meg a hazai magyar olvasókat. Itt az alkalom, itt vannak a jövődő olvasók: a Jó Pajtás tábora az a sereg, az a lappangó erő, amelyre gondolni kell, melyet számon kell tartani, ha irodalmunkról, kultúránkról, jövőnkről van szó.

Hrvatski književni list

A fenti címmel új irodalmi lap indult Zágrábban a Független Írók Közösségének kiadásában. Első száma az utolsó példányig elfogyott, a második szám iránt is nagy az érdeklődés. Anyagi támogatást a Hrvatski književni list senkitől sem kap, mert a Horvát Szocialista Köztársaság kulturális tevékenységet támogató alapja nem hagyta jóvá a dotációt ennek a lapnak.

Az alap igazgató bizottságának bizonyára megvannak a maga okai, hogy elutasította az újság kérelmét, a kiadó azonban eladásból, előfizetésből és önkéntes adományokból továbbra is megjelenteti. Legalábbis ideig-óráig. Hogy mi lesz később, azt valószínűleg ők sem tudják.

Tekintsünk most el a dotáció megtagadásától, s nézzük inkább, mit olvashatunk a lap második számában, melyet — említsük meg az érdekesség kedvéért — Zágrábban nemcsak hivatásos újságírók árulnak, hanem a lap barátai is terjesztik, vállalatokban és utcákon egyaránt.

Két nagy írás érdemli meg figyelmünket: a Matica hrvatska és a Horvát Írók Egyesületének évi közgyűléséről szóló részletes beszámoló. A lap tudniillik kimerítően tudósít a két közgyűlésről, ismerteti a felszólalásokat is, melyeket a napilapok csak nagy vonalakban, felületesen vagy sehogy sem említettek. Az Írók Egyesületének közgyűlésén lefolyt vita irodalmi életünk igen sok problémáját vetette felszínre, anélkül, hogy megoldást talált volna; mindenesetre figyelemreméltó a vita élessége, a felszólalók határozottsága, mely főleg az irodalomban s általában a kulturális életben mutatkozó negatívumok elleni tiltakozásban nyilatkozott meg.

A vezércikk a folyóirat megfojtására irányuló törekvésekkel foglalkozik, az olvasók támogatását kéri — mivel a lap nem kap társadalmi támogatást.

Két dolog tűnik szemébe a Hrvatski književni list tárgyilagos olvasójának. Az egyik, hogy a lap szerkesztői, munkatársai túlságosan el vannak ragadtatva — önmaguktól. A reklám, amit saját maguknak csapnak, túl hangos, már-már ízléstelen. Talán úgy érzik, hogy nehézségeik közepette ezzel tudnak híveket szerezni, vagy önmagukat vigasztalják?

A másik — s azt hiszem, lényeges — jellegzetes vonása a lapnak a dilettantizmus. A főszerkesztő Zlatko Tomičićen kívül a lapnak újszólván nincs is neves, komoly munkatársa. Azokat akarja felkarolni a szerkesztőség, akik máshonnan kimaradtak, akik szemben állnak. **S így** süllyed a lap a dilettantizmus színvonalára. Bizonyítékai ennek a második számban megjelent versek, irodalomtörténeti fejtegetések, könyvismertetések, aforizmák stb. Mind-mind egy rosszul értelmezett népies-

ség, helytelenül felfogott népszerűség jegyében áll. S a legjellemzőbb, hogy a lap ezt tudatosan vállalja! Kezdő írók verseit közli, ami nem lenne baj, de a kezdőkben inkább a félreállítottakat látja, az el nem ismerteket, nem az induló tehetségeket. Olyan könyveket ismertet, melyek iránt más folyóiratok nem érdeklődnek.

A Hrvatski književni list programja nem ad biztosítékot, hogy a lap a továbbiakban más irányban halad majd. Így pedig csak pillanatnyi érdekességet jelenthet maga a tény, hogy megjelenik, de a horvát irodalmi életben — melyről igen rossz véleménnyel van — nem jelent majd se új értékeket felfedező szövet, se forradalmi erőt.

Tézisek, folyóirat nélkül

Fiatal szlovén értelmiségiek egy csoportja elkészítette egy jövőendő folyóirat programjának téziseit. A folyóirat címe *Katalog* lenne; egyelőre nem tudok róla, hogy megindult volna.

A programpontok megszövegezői abból indulnak ki, hogy a társadalom annyira fejlett már, hogy a kultúra mint kultúra, tehát önállóan is fennállhat, nem kell már társadalmi feladatokat vállalnia. Gyökeresen megváltozik a viszony a kultúra és a társadalom között, a kultúrának pedig önálló létezésre kell berendezkednie. A *Katalog* megindításának egyik célja ezeknek a változásoknak a nyilvántartása. Nem az a szándéka a folyóiratnak, hogy eszmeileg, társadalmilag vagy nemzedékileg különbözzék, hanem szakszerűségben. Nem kívánnak vitába szállni a többi szlovén folyóirattal, hanem ki akarják tölteni az űrt, melyet azok hagytak.

Az új nemzedék úgyszólván egy rendkívüli termékeny földalatti világot képez, s a folyóirat ezt akarja legalizálni. A legfiatalabbak kísérleteznek, tágtítják látókörüket, s elismertetésükhöz elő kell készíteni a talajt.

A *Katalog* programja a munka az irodalomban, képzőművészetben. Nem a szlovén jellegű kultúra érdekli, hanem az irodalom mint a vita eszköze.

Programjukkal a folyóirat elindítói be kívánnak kapcsolódni a társadalom életébe. A munkamegosztás hívei, a szabadon fejlődő társadalom elvét vallják.

Egyhangúlag

Kongresszust tartottak a bolgár írók. A résztvevők mindenben egyhangúak voltak. Abban is, hogy megígérték: minden erejükkel „a bolgár irodalomnak a szocialista realizmus útján való további sikeres fejlesztésén” fognak munkálkodni, meg abban, hogy meg kell akadályozni „az imperializmus eszmei támadásait”, „a bal- és jobboldali revizionizmus megjelenését”, „az eszmei front belső aláaknázását”, s nem fogják megengedni az olyan vitákat, melyeken szembehelyezkednének a bulgáriai politikai és esztétikai nézetekkel. Egyhangúlag választották meg az írószövetség új elnökét — a régi elnök személyében, egyhangúlag hagyták jóvá a régi vezetőség munkáját s hozták meg a határozatokat a jövőre nézve.

Boldog irodalom, melynek képviselői ilyen egyhangúak, boldog nép, melynek ilyen egyhangú az irodalma!

A jugoszláviai írók képviselői nem vettek részt a kongresszuson, ez azonban nem jelenti azt, hogy a jugoszláv irodalomról nem volt szó. Igenis volt. Venko Markovszki, aki Jugoszláviából Bulgáriába emigrált, s ott bolgárrá kiáltotta ki magát, támadást intézett Jugoszlávia ellen,

ami nem is csoda, hisz Markovszki nemcsak hazát, hanem nemzetiséget is cserélt.

Az olvasóra bizzuk, hozza meg ítéletét Markovszkiról is s az irodalomról is, mely Markovszkit sietett befogadni soraiba. Talán épp az egyhangúság kedvéért.

Áldozati füst

Mivel nem volt pénze a szállítási költségek fedezésére, Vojislav Jakić a hátára vette alkotásait, s úgy szállította őket Belgrádba. Nemcsak aállítás módja volt különös, hanem a művek is: deszkákból összeeszkábált ládák, szekrények, bennük esztergályozott fatárgyak. Vojislav Jakić a szerb szobrászatot a pop-art és az új realizmus megjelenése előtt olyan művekkel gazdagította, a közönséget és a kritikát olyan szobrászati alkotásokkal lepte meg, melyek mindenképpen újdonságot jelentenek, s egy új nézőpontot is követelnek meg.

Ezek a szekrények (vagy ládák, vagy koporsók) — melyekben a szobrász használatra alkalmatlan fatárgyakat helyezett el, s a keret — a deszkaláda — durvaságát az esztergályozott tárgyak simaságával, finom vonalaival egyensúlyozta — átmenetet képeznek a festészet és szobrászat között, mert habár háromdimenziósak, csak előről nézhetők. Aleksa Čelebonović, aki a Književnostban bemutatja Jakićot, részben Dalihoz, részben Mondrianhoz hasonlítja a szerb szobrászt, akit eleinte nem ismertek el. Műveit nem fogadták el a kiállításokon, úgyhogy a közönség előtt ismeretlen maradt. Szobrai nehezek, nagy területet foglalnak el, s a visszautasítás után a képtárak, kiállítási termek gondnokai nem találtak nekik helyet. Arra kérték a szobrászt, vigye el műveit. Jakićnak nem volt pénze szállításra, hanem ott hagyta őket azzal az utasítással, hogy használják szobraikat fűtésre. És fel is tüzelték őket.

Így szállt a magasba egy szerb szobrász műveinek áldozati füstje. Később, egy szkopjei kiállítás után, ahol egyetlen szobrát sem vásárolták meg, Jakić a Vardarba dobálta műveit, s azok szépen úsztak a folyón lefelé. A művésznek ezúttal sem volt pénze szállításra, elvitte hát szobraikat a víz.

Most már befogadják, elismerik Jakićot, értékre talált, de a művész, akinek alkotásait nemcsak bizonyos korszerű művészeti irányzatok előfutárainak tekinthetjük, hanem a múlt, a tűnő, korhadó, porladó tárgyak poétizációjának is, most is érez egyféle elzárkózást. „Szobraim túlságosan csúfak és drágák, ezért senkinek sem kellene” — mondta egy alkalommal. Ez is csak azt bizonyítja, hogy nem mindennapi művek alkotója.

A néma irodalom

Nemrég számoltam be ezen a helyen Igor Mandić vádjairól, melyekkel a horvát irodalmat illette: hogy megalkuvó. Alig múlt el néhány hónap, Mandić újra a vádló szerepében lép fel. Ezúttal nem kevésbé súlyos az, ami miatt felelősségre vonja a mai horvát irodalmat. Azt állítja róla, hogy néma, hogy hallgat társadalmunk és korunk problémáiról.

Helyeselhetnénk, tapsolhatnánk Mandićnak, ha követelését a művészet, az irodalom szempontjából, az alkotások értékelésének céljából állítaná fel. De nem. Azt követeli, hogy az irodalom avatkozzék be a kor és a társadalom ügyeibe — ha már a kor és a társadalom nem

avatkozik az irodalomba (!). Teljes mértékben kötelezze el magát korunk eszmei, politikai és gazdasági kérdéseinek megoldásában, egyébként nem tarthat igényt arra, hogy a társadalom elismerje — fenyegeti az irodalmat Mandić. Arról azonban elfeledkeznek, hogy ebben az esetben a politikusoknak, közgazdászoknak, szociológusoknak nem lenne semmi dolguk, pedig nekik is kellene hagyni valamit...

Persze nem lehet az egészet tréfával elütni, sokkal komolyabb az, amit Mandić mond. Habár ő végzetesen téved, mert nem az embert és az ember sorsát, létét állítja az irodalom érdeklődésének középpontjába, kimond néhány igazságot is. Például jól látja meg az ún. belső cenzúra kérdését, amely valaha a külső ellenőrzést, cenzúrát váltotta fel, ma azonban, amikor ez már csak a bürokratikus időszak csökevénye, nincs elegendő erőnk gyökeresen kiirtani magunkból.

Mandić alaptézise téves. Nemcsak az irodalom céljainak és feladatainak vulgarizálásával nem érthetünk egyet, hanem azzal sem, hogy a mai horvát irodalmat némasággal vádolja. Az a nézete sem helytálló, hogy nálunk az elismerést csakis hallgatással lehet elérni. Az alkotás a fontos. S érdekes, hogy azok, akik az igazi elismerést kivívták a horvát irodalomban, az utóbbi években legalábbis, az emberi élet lényeges kérdéseiről szóltak, még akkor is, ha műveiket nem csomagolták az úgynevezett korszerűség ríktó rongyaiba, hanem megelégedtek a maguk érzésvilágának, élményeinek, belső valóságának kifejezésével. Lehet, hogy Mandićnak jobban tetszene, ha az írók a napi események krónikásaivá válnának, s feláldoznák magukat és a művészetet. De akkor az események, a történelem felfalnák az írókat, az irodalmat, s Mandićnak sem maradna, amin rágódhat.

Egy zágrábi újságíró a horvát irodalom enfant terrible-jének nevezi Mandićot. Hol van ő attól! Tessék megfigyelni: akkor ír ilyen forradalmi, felforgató, világmegváltó cikkeket a horvát irodalom problémáiról — s ezek szerinte a megalkuvás és a némaság —, ha épp téma-hiányban szenved. Amikor épp nincs semmi mondanivalója. Valamivel csak ki kell tölteni a Vjesnik irodalmi rovatát...

Tomán László

HID IRODALMI, MŰESZETI ES TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1968. JÚNIUS — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ES KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠICA UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADOORAK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ES NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉNEL A 647-I-255-ÖS FOLYOSZAMLARA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HID NEVET. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINAR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37.50, FÉL ÉVRE 18.75 ÚJ DINAR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1.50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

